

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

KÂTİP ÇELEBİ

Mîzânu'l-Hak fî İhtiyâri'l-Ehakk

İslâm'da Tenkit ve Tartışma Usûlü

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rant>

MARİFET
YAYINLARI

MÎZÂNU'L-HAK fî İHTİYÂRÎ'L-EHAKK
İSLÂM'DA TENKÎT ve TARTIŞMA
USÛLÜ

KÂTİP ÇELEBİ

Mîzânu'l-Hak fî İhtiyâri'l-Ehakk

İslâm'da
Tenkit ve Tartışma Usûlü

Gözden Geçirilmiş Üçüncü Baskı

Sâdeleştirenler:

Prof. Dr. Süleyman ULUDAĞ - Prof. Dr. Mustafa KARA

MARİFET YAYINLARI

Yerebatan Caddesi Çatalçeşme Sokak

Defne Han No: 27 Kat: 3

Cağaloğlu - İstanbul

Tel.: (0-212) 526 22 70 - 513 92 25

Fax: (0-212) 513 92 25

Marifet Yayınları No : 95
Edebî Eserler Serisi No : 2

ISBN 975-359-144-6

Dizgi: Girişim Dizgi
Kapak: Karakalem Reklâmcılık Hizmetleri
Baskı: Mert Kardeşler
İstanbul (Şubat) 2001

İÇİNDEKİLER

Giriş

KÂTİP ÇELEBİ

Hayatı ve eserleri	11
İlmî hüviyeti	12
Dînî düşünceleri	12
“Mîzânu’l-Hakk” niçin yazıldı?	14
Kâtip Çelebi’nin düşünce tarzı	18
Başarının sırrı	21
İnhisarcı olmaması	22
“Mîzânul’l-Hakk”ın imlâsı	26
“Mîzânul’l-Hakk”ın dili	28
“Mîzânul’l-Hakk”ın neşirleri	30

Mîzânu’l-Hakk fî-İhtiyâri’l-Ehakk

Mukaddime	
AKLÎ İLİMLERİN LÜZÛMU Beyânındadır.....	38
Birinci Bahis	
HIZIR (a.s.)’IN HAYATI Hakkındadır.....	48
İkinci Bahis	
TEĞANNÎ Hakkındadır.....	52
Üçüncü Bahis	
RAKS ve DEVERÂN Hakkındadır.....	61
Dördüncü Bahis	
TASLİYE ve TARZİYE Hakkındadır	61
Beşinci Bahis	
TÜTÜN Hakkındadır	64
Altıncı Bahis	
KAHVE Hakkındadır.....	74

Yedinci Bahis

AFYON ŞURUBU ve DİĞER KEYF VERİCİ

MADDELERİN KULLANILMASI Hakkındadır77

Sekizinci Bahis

RESÛLULLAH'ın ANNE ve BABASI Hakkındadır79

Dokuzuncu Bahis

FİR'AVN'ın İMÂNİ Hakkındadır87

Onuncu Bahis

ŞEYH MUHİDDİN B. ARABÎ'nin DURUMU KONUSUNDA

VAKÎ OLAN İHTİLÂF Hakkındadır91

Onbirinci Bahis

YEZİD'e LÂNET OKUMA Hakkındadır95

Onikinci Bahis

BİD'AT Hakkındadır99

Onüçüncü Bahis

KABİR ZİYÂRETİ Hakkındadır101

Ondördüncü Bahis

REGÂİB, BERAT ve KADİR GECEŚİ NAMAZLARI

Hakkındadır106

Onbeşinci Bahis

MUSÂFAHA Hakkındadır107

Onaltıncı Bahis

İNHİNÂ Hakkındadır109

Onyedinci Bahis

İYİYİ EMR ve KÖTÜDEN MEN ETME Hakkındadır112

Onsekizinci Bahis

MİLLET Hakkındadır116

Ondokuzuncu Bahis

RÜŞVET Hakkındadır129

Yirminci Bahis

EBUSSUÛD EFENDİ İLE BİRGİLİ MUHAMMED EFENDİ

Hakkındadır133

Yirmibirinci Bahis

SİVÂSİ EFENDİ ve KADİZÂDE EFENDİ Hakkındadır137

Sonsöz

NİMETİ DİLE GETİRME ve BİRKAÇ TAVSİYE140

Mübeşşire - Bir müjde150

TAVSİYELER152

Açıklamalar

Mukaddime (Aklî İlimlerin Luzûmu)	159
1. Bahis (Hızır (a.s.)'ın Hayatı)	160
2. Bahis (Teğânnî)	162
3. Bahis (Raks ve Deverân)	163
4. Bahis (Tasliye ve Tardiye)	164
5. Bahis (Tütûn)	166
6. Bahis (Kahve)	168
7. Bahis (Afyon Şurubu ve Diğer Keyif Verici Maddelerin Kullanımı)	169
8. Bahis (Resûlullah'ın Anne ve Babası)	170
9. Bahis (Fir'avn'ın İmânı)	173
10. Bahis (Şeyh Muhiddin B. Arabî'nin Durumu)	176
11. Bahis (Yezid'e Lânet Okuma)	177
12. Bahis (Bid'at)	179
13. Bahis (Kabir Ziyareti)	179
14. Bahis (Regâib, Berât ve Kadir Gecesi Namazları)	181
15. Bahis (Musâfaha)	181
16. Bahis (İnhinâ)	182
17. Bahis (İyiye Emr ve Kötüden Men Etme)	184
18. Bahis (Millet)	184
19. Bahis (Rüşvet)	187
20. Bahis (Ebussuûd Efendi ile Birgili Muhammed Efendi)	189
21. Bahis (Sivâsî Efendi ve Kadızâde Efendi)	190
ŞAHİS İSİMLERİ İNDEKSİ	191
“MÎZÂNU'L-HAKK”ın Mecmua-yı Ulûm'daki orijinali	193

ÖNSÖZ

Kâtip Çelebi'nin: "İslâm'da Tenkit ve Tartışma Usûlü" adıyla yayınladığımız "Mizânü'l-Hak Fî İhtiyâri'l-Ehakk" isimli eserini ikinci baskıya hazırlarken, gerek girişte ve dışnotlarda, gerekse metinde bir takım ilâveler ve düzeltmeler yapılmıştır. Fakat bundan daha önemlisi Kâtip Çelebi'nin bizzât kendi el yazısıyla yazdığı nüshayı esas alan "Mecmua-i Ulûm" 'daki metnin, bu baskıda -kitabın sonunda- aynen verilmiş olmasıdır. Böylece okuyucu Kâtip Çelebi'nin bu değerli eserinin en güvenilir bir nüshasına sahip olma imkânına kavuşmuş olacaktır.

Tevfik ve hidâyet Allah'tandır.

Süleyman Uludağ

GİRİŞ

KÂTİP ÇELEBİ (1609 - 1659)

Hayatı ve Eserleri

Hacı Halife ve Hacı Kalfa diye de bilinen *Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebi* 1017 / 1609 tarihinde İstanbul'da doğmuş, 1069/1659 yılında yine aynı şehirde vefat etmiştir.

Kâtip Çelebi, bu eserin Hâtime ve Tahdîs-i nûmet bölümünde hayatıyla ilgili teferruatlı bilgi vermiştir.

Herkesin, kolaylıkla bulabileceği kaynaklarda *Kâtip Çelebi*'nin hayatı ve eserleri hakkında yeterince bilgi bulunduğundan bu konuda tafsilâta girmiyorum⁽¹⁾.

1) Bkz. Takvîmu't-Tevarih, Menakıb-ı; Kâtip Çelebi, İst. 1146. Mehmet Süreyyâ Sicill-i Osmanî, IV, 395. Bursalı Mehmet Tahir, Muverrihin-i Osmaniye'den Âli ve Kâtip Çelebi'nin Tercüme-i Halleri, Selânik, 1322. Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, İst. 1493. Orhan Şaik Gökyay, İslâm Ansiklopedisi ilgili madde, VI, 432. Kâtip Çelebi, Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri, Ank. 1957. Kâtip Çelebi'den seçmeler, Ank. 1969. Şerafettin Yaltkaya'nın Keşfu'z-Zunûn'da yazdığı önsöz, v.s. Ahmet Refik, Kâtip Çelebi, İst. 1938, Ömer Rıza Kehhâle, Mu'cemu'l-Müellifin, XII, 262. DİA, Kâtip Çelebi md.

İlmî Hüviyeti

Kâtip Çelebi çok yönlü bir ilim ve fikir adamıdır, bir ansiklopedisttir. Kendi ifadesi ile: “*Yek fenle kanaata ulüvv-i himmet rıza vermemiştî*” Tarih, Coğrafya, Atlas, Felsefe, Astronomi, Matematik, Hadis, Tefsir, v.s. gibi ilimlerden, Ulûm-i garîbe denilen sihir ve tılsım ilmine varıncaya kadar bir çok ilim dalı ile meşgul olmuştu. Onun için bu hususta geniş bilgi vererek, her yönü ile onu anlatmak bizi esas konudan uzaklaştırır.

Dînî Düşünceleri

Kâtip Çelebi hemen hemen bütün eserlerinde, fırsat buldukça ve yeri geldikçe dinî telâkkisini ortaya koymuştur. Meselâ *Keşfü’z-Zünûn*’da hikmet maddesini izâh ederken felsefe - şeriat münâsebeti konusundaki görüşlerini ortaya koymuştur. *Süllemü’l-Vüsûl* isimli eserinde, Hanefî mezhebinde ve işrakî meşrebinde olduğunu söyler. *Keşfü’z-Zünûn*’da *Hikmetü’l-İşrak*’tan bahsederken, küfür ve zındıklıkla suçlanan Sühreverdî’yi müdâfaa eder. Fakat onun Eflâtun’un veya Plotinus’un işrakiye felsefesini iyi bildiğini söylemek güçtür. Ayrıca ilme ve akla bu derece önem veren *Kâtip Çelebi*’nin, sezgici bir felsefe olan işrakîliği, gerçek mahiyeti ile bildiğini ve benimsediğini kabul etmek zor olduğu gibi, bu onun yaşama tarzı ile de çelişkilidir. İbn Arabî ve Suhreverdî (maktûl) gibi, kâfir ve zındık olmakla suçlanan mutasavvıfları savunması onun bu konudaki tutumunun, taassubun bir tepkisinden ibâret olduğunu kabul etmeye bizi zorlamaktadır. Bize göre *Kâtip Çelebi* , işrakîliğe, meşşâilikten daha fazla yakın değildir. Genel olarak bütün ilimlere, özel olarak da hikmet denilen felsefeye duyduğu yâkın ilgi, onun ilmî kişiliğinin oluşmasında birinci derecede

tesirli olmuştur. Onun için *Kâtip Çelebi*'nin dinî düşüncelerini, felsefî düşüncelerinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Zâten kendisi her vesile ile "Hikmetle şerîati cem' ve te'lif eden âlimleri" en doğru yolun mensubu olarak görmekte, şerîat adına felsefeyi yasak ve günah düşünce ilân edenleri, olabildiğince sert ve ağır bir dille kınamaktadır. Daima sabırlı, tahammüllü ve anlayışlı bir zât olan *Kâtip Çelebi*'nin müsamahası bu noktada tükenmekte ve sona ermektedir. Makûlât ile menkûlât ve meşrûatın, akıl ile naklin, aklî ilimlerle şer'î ilimlerin, onun anlayışında ayrı ve özel bir yeri vardır. *Mîzânu'l-hakk*'ın sonunda bu iki ilim dalını bir kuşun iki kanadına benzetmesi, bu düşüncesinin mahsulüdür. Yine burada anlattığına göre, bir ara şer'i ilimleri ihmal ederek aklî ve felsefî ilimlerle uğraştığı için rüyâda Hz. Peygamber tarafından ikaz edilmişti.

Kâtip Çelebi, sık sık "*Kanun üzerine şughl edup*", tâbirini kullanır ve bununla ilim ve eğitim geleneklerine göre yetişmenin önem ve lüzumuna işâret eder. Fakat kendisi, medreseden gelen ve orada yetişen bir âlim değildir. *Mîzânu'l-hakk*'ın sonunda "Vâlidî, askerîden olmağla kanun üzere o zümreye geçüb, talih ve kevkeb-i mensubâtı hükmü ile okumak - yazmak sanatına meyl etti" demektedir. Yani babası asker olduğu için kendisi de bu mesleğe intisab etmiş, bu maksatla çeşitli seferlere katılmış, savaşlara iştirak etmiş, fakat sonradan o mesleği terk ederek kendini ilme vermişti. Esasen o devrin medresesi *Kâtip Çelebi* gibi bir ilim ve fikir adamı yetiştirecek seviyede değildi. Şayet *Kâtip Çelebi*, medrese tahsili görmüş olsaydı, o devirde buralarda ders gören ve ders veren binlerce kişiden farkı olmazdı. Bunda şüphe yoktur. Zira Osmanlı medrese-

leri, *Kâtip Çelebi* ayarında sadece bir iki âlim yetiştirebilmiştir.

Medrese mensubları *Kâtip Çelebi*'nin değerini bile kavrayamamışlar, onu ketebeden (ilmiyeden değil, kâtiplerden) biri diye küçük görmüşlerdir.

Kâtip Çelebi'nin, medresede yetişmemiş olması, fakat medresedeki ilimleri tamamiyle öğrenmiş bulunması, dinî düşüncüyü çok iyi bir şekilde değerlendirmesine imkân ve fırsat vermiştir. Zira bir düşünce sistemini, o düşüncenin içinde kalıp teferruatında boğulduktan sonra değerlendirmekten ise, dışında kalarak ama bilerek değerlendirmek çok daha sıhhatli ve isabetli olmaktadır. Bir çok ilim dalında mütehassıs olan ve eserler yazan *Kâtip Çelebi*'nin dinî düşünce hakkındaki teşhis ve tesbitlerinin değeri buradan gelmektedir. Çok geniş bir düşünce dünyasına sahip olan *Kâtip Çelebi*'nin fikir ve değerlendirmeleri ile, medresede okutulan belli kitapların dışına çıkamayan, çok dar sınırlar içinde kalan, geniş ufuklara açılamayan medrese mensuplarının düşünceleri arasında büyük fark vardır. Bir konudaki değerlendirmelerin geçerli olabilmesi için mutlaka bu düşünce sisteminin dışında kalan düşünce ve inanç hareketlerini hiç olmazsa ana hatlarıyla bilmek gerekmektedir. Sağlam ve doğru mukayeselere dayanmayan değerlendirmeler fazla önemli değildir. Çok umûmî mukayeseler yapabilme yetkisine sahip olan *Kâtip Çelebi*'de, sıhhatli değerlendirme yapmaya imkân veren ilmî olgunluk ve zihniyet mevcuttur.

“Mîzânu'l-Hak” Niçin Yazıldı?

Kâtip Çelebi zamanında din adamları iki gruba ayrılarak hiç bir dinî, ilmî ve pratik değeri bulunmayan bazı konuları tartışıyor, bu tartışma esnasında yekdiğ-

riyle kıyasıya vuruşuyor, birbirine acımasız hücum ediyor, hattâ cahil halkı da yanlarına çekerek, bir fitne çıkarıyor, buna da “*din ve ilim*” diyorlardı. İki gruptan birinin başında *Halvetiye* tarikatına mensub olan *Sivasî Efendi*, öbürünün başında ise *Birgivî*’nin talebelerinden ders almış olan *Kadızâde* bulunuyordu. Kavga bir *medrese - Tekke, müderris - Şeyh ve molla - derviş* boğuşması halini almıştı. *Kâtip Çelebi* “Bu iki şeyh zamanında birbirleriyle zıdd-ı kâmil olup ihtilâf-ı meşreb sebebiyle aralarında harb-ı besûs kaim idi” diyor ve ekliyor:

Yazdığım mebâhisin ekserisinde *Kadızâde* bir tarafa, *Sivasî* tarafı ahara zâhib olup, ifrat ve tefrit mesleğine giderler. Ve iki şeyhin yani iki hocanın etbâi, birbiriyle nizâ ve cidâl ederlerdi. Nice yıllar bu minval üzere iki hoca arasında kilû - kâl sürüp gitti. Beyhûde cidâlden iki kavmin arasında buğz ve adâvet düştü. Ekseriya hocalar iki fırka olup birer tarafı tuttular.

İçlerinden âkıl olan “Bu mânâ taassubtan nâşî kuru bir davâdır. Ümmet-i Muhammed ve din kardeşiyiz. Âhi-rette af edileceğimize dair) ne *Sivasî*’den beratımız var, (Öbür dünyada kurtulacağımıza dair) ne *Kadızâde*’den huccetimiz var. Onlar iki fâzıl şeyh idi (!) Birbirine muhalefetle iştihar bulup padişaha malûm oldular. Ve bu bahane ile maslahat görüp dünyadan kâm aldılar. Hamâkat edip bizim onların dâvâsını sürdürmek neden? Bize bunda zardan gayri nesne olmaz” deyu karışmadılar.

Amma hamâkat erbabı ısrar edip, iki tarafından, onlar gibi iştihar ümidiyle dahi bazı dâvâlara yapıştılar. Kürsîlerde birbirine ta’n taşı atarak, lisanla muhavere, seyf ve sinanla muharebeye müeddî, olmağa karib olı-

cak, taraf-ı saltanattan bazılarının nefy ile gûş mâl iktiza edip te'dib lâzım geldi. Saltanu'l-müslimin bu makûle vera'-ı bârid ve taassub ashabını kâinen men kân kahr ve te'dib eylemek vâcibattandır. Zira selefte bu makûle taassub cenginden çok fesadlar vâki olmuştu. Gerek *halveti* gerek *Kadızâdeli* hamakat erbabının suret-i salahtan görüldüğüne vücud verilmeyip bir tarafın galebesi câiz görülmeye. Nizâm-ı âlem; halk, haddinden tecavüz etmemekle müyesserdir.”

İşte bu ihtilâflı meseleleri halletmek, ifrat ve tefritte kalanlara itidal yolunu göstermek için 1656'da *Mîzânu'l-Hak* yazılmıştır. *Kâtip Çelebi* şöyle diyor: “Kadızâdeli beyne'n-nâs ifratla meşhur ve mezmum kavm olduğu beyana muhtaç değildir. Fakir bundan akdem nicesini hadd-ı itidal semtine irşad eyleyup o kayddan halas için halen bu muhtasarı, yani *Mîzânu'l-Hakk*'ı kaleme getirdim.”

Çok açık olarak görülmektedir ki, bu eser *Sivasî Efendi* ile *Kadızâde* ve taraftarları arasında tartışma konusu olan ihtilâflı meselelere çözüm getirmek için kaleme alınmış, taraftarlardan birinin ifrata gittiğinden, diğerinin tefritte kaldığından bahsedilmiş olmakla beraber daha ziyâde *Kadızâde* ve taraftarları mahkûm edilerek, mümkün mer-tebe *Sivasî efendi* ve taraftarları kayırılmıştır.

Kâtip Çelebi, ihtilâf konusu olan hususları ortaya koyarken “*Meselenin ifratı şudur, tefriti şudur itidalı da budur*” diyerek taraftarların görüşlerini mukayese, kendi ifâdesi ile muhakeme ederek mutedil ve orta yolu bulmaya çalışmıştır. Ancak örf ve âdetlere büyük önem vermesi sebebiyle, uzlaştırma ve bağdaştırma teşebbüslerinde her za-

man başarılı olamamıştır. *Yezid'e lânet konusu* ile *inhinâ* meselesi buna bir misâl olabilir.

Sivasî Efendi ile taraftarları müslüman olduğu gibi *Kadızâde* ve taraftarları da müslüman idi, akaidde *Maturidî*, amelde *Hanefî* idiler, Anadolu'da ve Osmanlı eğitim geleneklerine göre yetişmişlerdi. Buna rağmen neden âdeta kılıç ve kalkanla ortaya atılarak yekdiğeri-nin gırtlığına sarılmışlardı? Devletin kontrolü ve kudreti olmasaydı acaba bu iş nereye varırdı? Bugün dinî müesseselerin muhtar olmasını, dinî hayatın kendi kendini idâre etmesini isteyenler, bu çeşit hareketler karşısında ne gibi tedbirler düşünmektedirler? Hiç şüphe yok ki, devlet ve siyaset adamlarının yerli yersiz müdahaleleri olmadan hatta bazan baskıya varan tazyikleri ve zorlamaları olmadan, dinî hayatın kendi kendini idare etmesi her samimî dindarın ve dindar olmasa bile akl-i selim sahibinin ortak arzusudur. Ancak bir *Kadızâde* hareketi-nin hortlaması halinde işin ne olacağını düşünmek ve bunu anında bertaraf edecek tedbirleri almak şarttır. Kaldı ki bugün Anadolu'daki dinî ve içtimaî hayat, her zaman bir *Kadızâde* hareketini meydana getirecek niteliktedir. Otorite boşluğu veya za'fı olduğu zaman bunun belirtilerine raslanmaktadır. Sosyal psikolojinin gereği olarak *Kadızâde* tarzındaki dinî düşünce halk arasında hem daha çok rağbet görmekte, hem de daha hızlı bir şekilde yayılmaktadır. Bunun sonucu olarak, "Taassubta rekabet ve müsabaka" gibi arzu edilmeyen tehlikeli bir durum ortaya çıkmaktadır. Ancak buna rağmen dinî hayatın ve bu hayatı sevk ve idare etmekle görevli olan hizmet erbabının sürekli olarak devlet ve siyaset adamlarının kontrolunda ve hakimiyeti altında olmaları hal

çaresi değildir. Müslüman halkın, istismar edilmeyecek ve aldatılamayacak bir şuur ve bilgi seviyesine çıkarılması ve din görevlilerinin de rüşdlerini ispat etmeleri, uzun vadeli hesap ve plânların zarurî hedefi olarak görülmektedir.

Kâtip Çelebi, *Kadızzâde*'yi ifratta, *Sivasî*'yi tefritte görmekte, itidal yolunda da kendisinin bulunduğu inanıldığı için onlara bu yolu göstermekte, birine *mutaassıb*, öbürüne *zühd-i bârid*, demektedir ki, haklıdır. İslâm için çare ne *Kadızzâde* tipindeki zâhir ilmi taraftarlarından ne de *Sivasî Efendi* gibi bâtin ilmi ve tarikat ehli taraftarlarından gelir. Çare *Kâtip Çelebi* tipi ilim adamı ve ilim anlayışıdır, ama ne yazık ki bu tipi hâlâ yetiştiremedik ve bu anlayışı hâlâ hâkim kılamadık.

Kâtip Çelebi'nin Düşünce Tarzı

Kâtip Çelebi, hür düşünceli, serbest fikirli, akla önem ve ilme değer veren, dinine bağlı, ibâdet hayatı düzenli, fakat taassuba ve taklitçiliğe şiddetle karşı olan bir âlimdir. O, daima *meşrûat ile ma'kulât* = *şariat* ile hikmet, akıl ile nakil ve din ile felsefe arasında bir uyum görmüştü.

Alim geçinen mukallidleri ve mutaassıbları tenkit eder. Hûmekâ, ehl-i hamakat (ahmaklar), ebleh (budala) haliyyu'z zihn (kafası boş), hacar-i la-ya'kil (düşünmeyen taş, taş kafalı) mukallid-i mahz, taklid-i mahz (halis muhlis taklidci), yeri gökten, sağı soldan ayırd edemez... Vehhâm ve eşek (çok kuruntulu pek şüpheli eşek) v.s. gibi deyimleri sık sık kullanır. Taassub sahiplerinden âdeta nefret eder ve buna "zühd-i bârid" yani hâşm sofuluk, insanı üşüten ve ürküten çığ dindarlık adını verir. Zühd-i hüşk (kuru

zühhd) adı da verilen bu çeşit dindarlığı savunan ham-ervâh kişilerden her vesile ile yakınıdır.

Örfe, âdete ve an'aneye büyük değer verir, âdeti bu gibi şeylerin değişmez birer cemiyet kanunu olduğuna inanır ve bu inancını muhtelif vesilelerle çeşitli şekillerde ifâde eder. Bid'attan şöyle bahs eder: "Kimi karârdâde umûrî ref'e çalışır, mümkün olmaz, beyhude çalışır", "Bir bid'at bir kavim ve cemiyet arasında yerleşip karârdâde olduktan sonra, emr bi'l-maruf ve nehy ani'l-münkerdir, diye halkı men edip ondan döndürmek arzusunda olmak azim hamakat ve cehldir. Halk, me'lûf olduğu mânâyı eğer sünnet eğer bid'at terk eylemez... İmdi halk, âdeti terk eylemez, her ne ise Allah'ın dilediği zamana kadar sürer gider." Bu nevi ifadeler her bölümde ve sık sık rastlanır. Yani ona göre ictimâî hareketler ve cemiyetlerdeki itiyad ve telâkkiler, ferdî gayretlerle değiştirilemez. Bu noktada *İbn Haldun*'un şuurlu bir takibcisi olan *Kâtîp Çelebi*'ye göre, içtimaî âdet, örf, an'ane ve itiyatlar fizikî kanunlar kadar süreklidir, değişmez. Bu açıdan bakıldığı zaman *Mizânü'l-Hak*'da sosyolojik kanunların üstü kapalı fakat sağlam ve ısrarlı bir izâhının var olduğu görülür.

Kâtîp Çelebi, cemiyette çeşitli zümreler arasındaki farklı görüşlerle dinî konuları değişik biçimde değerlendirmekten doğan muhtelif telâkkîlerin kaçınılmaz ve zarurî olduğuna inanır. "Kimi ahmaktır, ihtilâf hikmetini bilmez. Cümle halkı bir mezhepte ve bir meşrebte olsun deyu muhal tasavvur eder" derken farklı görüşlerin mevcut oluşunun zarurî olduğunu ifâde eder.

Kâtîp Çelebi, meselelerin tafsîlât ve teferruatıyla uğraşmaz. Umûmî, şümüllü ve sürekli olan esasları araştırır,

bulur ve izahları bu esaslara dayandırır. *Yahya Efendi*'nin “Ders verir misiniz ve hâşiye mutâlâa eder misiniz?” sorusuna; “Ders okurlar, lâkin hâşiye iltizâmı nâdir” olur diye cevap vermesi ve sonradan bu davranışının gerekçesini: “Zirâ âdab-ı fakir her kesrete cânib-i vahdetten duhûl ve ihâta-ı külliyyât ile zabt-ı usûl idi. Cüzîyâtla takayyud ve cerbeze semtine iltifat taziy-i evkat olmak üzere karar vermiş idi” şeklinde izâh etmesi, talebelere tavsiyelerde bulunurken “*Her kesrete vahdet canibinden başlaya*” demesi, onun bu tehlâkkisini ortaya koyar. Teferruat, tafsîlât, meseleler ve kesret içinde boğulan hiçbir zaman müsbet bir neticeye ulaşamaz. İlimde daima umumî esasların ve küllî kaidelerin araştırılması ve gözetilmesi temel hareket noktasıdır ve *Kâtip Çelebi*'de olup da devrin diğer âlimlerinde bulunmayan zihniyet budur.

Kâtip Çelebi sürekli olarak tenkitçi bir metot geliştirir. İlimde otorite kabul etmez. Kendini kimseden aşağı görmez. Eski âlimlere karşı, cahillerin duyduğu hayranlık onda yoktur. O bilen, bildiğine güveni olan ve bu bilgisi ile, hangi devirde, yaşamış olursa olsun, her alimin karşısına çıkma, onun görüşlerini tenkit ve münakaşa etme cesaretini kendinde bulan müteşebbis ruhlu ve cesur bir fikir adamıdır. Kendi hayat hikâyesini anlatırken şeyhulislâm *Abdurrahim* için “Tam mertebede kadrımı bildi”, derken bu sözün kibir ve enâniyete yorumlanmasından korkmamıştır. Bildiğini ve inandığını, bildiği ve inandığı şekilde açık ve seçik olarak söylemesini bilmiştir.

Kâtip Çelebi, ilimde hasbîliğin lüzumuna inanır. Ona göre ilim gararsız, ivazsız ve karşılıksız olmalıdır. Menfaat için ilim olmaz. Şeyhulislâm onun hakkında “Bunun çok mertebeye istihkakı vardır, nihayet dünya hususunda dûn himmettir, mansıb ve câh istemez. Tarikinde masla-

hatı ne ise tereddüt olunmayıp görüle” diye sadrazama yazı yazması bu gerçeğin ifâdesidir. *Kâtip Çelebi* talebelere tavsiyelerde bulunurken: “*Tahsil tamam olmadan bazı menâsıb ve vezâif-i ilmiyeye heves eylemeye, zira kaza ve fetva ve vaaz ve imamet ve hitâbet ve kitâbet kanun üzere şu’la mânîdir*” “İmdi talib-i sâdık, sahîhce tahsil murad ederse, lâıyk budur ki: O kazalara uğramaya” diyor. Bugün bir yandan yüksek tahsil yaparken diğer taraftan vazife alanlar veya bir işte çalışanlar bilmelidirler ki, bu yoldan âlim olmak imkânsız, denecek kadar zordur.

Başarının Sırrı

Herhalde *Kâtip Çelebi*, o çağda veya daha evvel ve yahut da kendisinden sonra tahsil gören binlerce kişiden daha zeki ve daha istidadlı değildi, dâhî hiç değildi. Onun kadar zekî ve kabiliyetli onbinlerce insan vardı. Fakat onda mevcut olup da başkalarında bulunmayan iki haslet ve meziyetten biri *çalışma* hevesi ve gayreti, diğeri *usûlüne* göre araştırma yapma kaidesine riâyetkârlığı idi. Kısaca *usûlüne göre çalışma*.

Çalışma hevesi ve gayretini şu veciz ve beliğ sözlerle anlatıyor: “On sene kadar zaman gece gündüz iştigal edip nice kütüb görmek ve ekser funûnu tettebbu etmek müyes-ser oldu. Gâhi bir kitabı görmeye şevk düşüb gurûb-ı şems-ten tulûa dek şem’a yanardı, kelâl ve melâl gelmezdi.”

“Dehânın onda dokuzu çalışma hevesi ve çabasıdır,” derler.

Usul hakkındaki düşüncesini de, yukarıda geçen “âdâbı fakir, her kesrete vahdet cânibinden duhûl ve ihata-i külliyyat ile zabt-ı usul idi” cümlesi ile ifâde etmiştir. Yani tafsîlata ve cüzîyata umumî esaslardan ve küllî kaidelerden bakmak ilimde esastır.

Inhisarcı Olmaması

Kâtip Çelebi, bir ilme ve fenne kendini kaptırıp onun dışına çıkmayan ve meşguliyet sahasının dışındaki ilimlere hafife alan bir anlayıştan çok uzaktı. Tavsiyesi şudur: “*Kur’ân’ı, hadisi, fukaha ve evliyâ kelâmını mîzân ittihaz eyleye, ba’dehû hükemâ (ve filozofların) kitaplarını tetebebû edip: huz mâsafâ ve da’mâ-keder “Duru olanı al, bulanık olanı bırak,” fehvasınca, herbirinden fikir ve nazarı sahihle müfîd olanı kabul edip müstefîd ola, hiçbirini red ve inkâr etmeyip taassub derdine düşmeye.”*

Matematikten ulûm-i garîbeye varıncaya kadar çok çeşitli ilimlerle uğraşması ve bunlara değer vermesi, *Kâtip Çelebi*’de ilmî bir inhisarcılıktan eser bulunmadığının en açık delilidir.

Kadızâde, *Kâtip Çelebi*’nin hocalarındandır. Ondan bahs ederken: “Merhum Kadızâde, Fâzıl” ve “Aziz hoca” gibi saygı ifâde eden sözler kullanmaya iltimam gösterir. Hattâ *Kâtip Çelebi*’nin ilme heves ve intisab etmesine bile Kadızâde’nin tesirli vaazları sebep olmuştu. Şöyle diyor: “Kadızâde merhum mûntazamü’l-keâm olup müessir sözler söyler ve işiten elbette sözünü dinlerdi. Ekser sözü, halkı ilm-i şerif tahsiline tergîbe mutaallik ve cehl-den necata sa’y için tahrîs olup, o hinde guya ki, zimam-ı hâtırı ele alıp şughl ve tahsil semtine cezb edip götürdü gitti.”

Fakat hocası Kadızâde mutaassıb kişidir ve sözlerinde bazan samimi de değildir. Bu husus *Kâtip Çelebi*’nin dikkatinden kaçmıyor. Her fırsatta hocasını tenkit ederek samimî kanaatlarını rahatça ve cesaretle ortaya koyuyor: “Ekseri dersleri sathîce ve basit idi. Zira makûlat semti ile âşinalık etmeyip, tefsirde o fenlere müte-

allık yerler geldikde *Kâzı Beyzâvî* burada felsefe eylemiş ve “kişi bilmediğinin düşmanıdır” sözüne, bu hareketiyle güzel bir örnek teşkil ederdi.

Hattâ aynı cümle içinde bile *Kadıẓâde*’yi öven ve yeren kelimelerin yer aldığı görülür: “Kendi zarif ve ârif kimse olmakla, bu makûle mesâil-i hilâfiyeyi pâbend-i ahmakân edip “hâlif tu’raf” (muhalif ol şöhrete ulaş) mefhumunca, padişahlar malûmu olmuş ve cümleye te-fevvuk etmekle maslahatını görmüştü.” Yani Kadıẓâde’nin bütün maksadı ahmakları peşine takıp meşhur olmak ve padişah tarafından bilinen ve tanınan adam haline gelmekti. İfâdesinin düzgünlüğü, hazır cevaplığı ve zerafeti sayesinde maksadına da ulaşmıştı. Zavallı *Kâtip Çelebi*, bu yaratılıştâ ve anlayışta olmadığı için, devrin sadrâzamı tarafından bile bilinmemekte, çok da önemli olmayan bir maliye memurluğunu, halifeliliği ele geçirmek için yıllarca beklemekte, nihâyet kavga ederek görevinden ayrılmakta idi. Hitâbet gücü, kurnazlık, halkı aldatmasını ve atlatmasını bilme yolu ile padişaha malûm olabilecek kadar meşhur olan kişilerin yanında, bütün ömrünü hakikî ilme vakfetmiş, kütüphaneleri mesken haline getirmiş ve ömrü kitaplar arasında tükenmiş nice âlimler olagelmıştır. Fakat hakikî şöhrete ve makama ulaşanlar da sırf Hak rızâsı gözeterek ilmi çalışma yapan bu gibi muhterem zevâttır. İşte buna örnek *Kâtip Çelebi*’dir. O devrinde meşhur değildi, ama şimdi dünyada en çok bilinen ve tanınan osmanlı âlimidir. Kadıẓâde’yi kimsenin bildiği ve tanıdığı yok. Birinin şöhreti, şöhret-i sadıka, diğerinin ki şöhret-i kâzibedir. Fecr-i kâzibe benzer, kaybolur gider.

Kâtip Çelebi, diğer bir hocasından şöyle bahsediyor: Muhammed Efendi merhum *Arabî* de tahkik ve

tetkik sahibi olup, ma'kulâta uğradıkça “Bizim bildiğimiz değil, bilir var ise söylesin, diyerek, insaf eylerdi. Kadızâde gibi bilmediğini zem ve red etmezdi.”

Görülüyor ki, *Kâtip Çelebi* ilimde inhisarcılık yapan mutaassıb ve katı görüşlü kişilere, bunlar hocaları bile olsa cesaretle karşı çıkmaktadır. Hak bildiği şeyi söylemesine hiçbir şey engel olmamaktadır.

Mizânu'l-Hakk'ı okuyan XVII. asrın ilk yarısında dinî düşüncenin ve ilmî hayatın nasıl olduğunu bilmekle kalmaz. Ayrıca bu eserde anlatılan dinî düşünce ve ilim anlayışı, daha önceki asırlara da, daha sonraki çağlara da hattâ XX. asrın son yarısının ilk bölümüne de geniş ölçüde hakim olduğu için, tarihin geniş bir bölümü içinde dinî düşüncenin ve ilmî hayatın nasıl bir seyr içinde olduğunu da öğrenmiş olur.

Her şeyde bir ifrat, bir tefrit bir de itidal vardır. Mese-lâ israf ifrat, cimrilik tefrit, cömertlik itidaldır. İtidal ahlâ-kî bir fazilet olduğundan, en müfrit ve aşırı kişiler bile, gayet rahat ve kendinden emin olarak mutedil ve ılımlı olduklarını söyleyebilmektedirler. Bu eseri okuyanlar, dinî hususlarda itidâlin ne olduğunu çok iyi bir şekilde ve muşahhas olarak göreceklerdir. *Kâtip Çelebi* “Kadızâdeli beyne'n-nâs meşhur ve mezmum kavm olduğu beyana muhtaç değildir” diyor. Bu mezmum kavm bugün de vardır, yarın da olacaktır. Eseri neşr etmenin asıl gayesi de budur. Ancak bu sözümüzle, imâ yolu ile bile olsa, belli bir dinî grubu kastedmiyoruz. Aksine, istisnâsız bütün dinî gruplar içinde Kadızâdeli zihniyetini temsil eden kişilerin var olduğunu söylemekle yetiniyoruz.

Öteden beri din adamları yekdiğerini çok insafsız bir biçimde suçlamışlardır, birbiri aleyhinde çekinme-

den ve tereddüt etmeden ağır hükümler veren hocaların sayısı her devirde epey yekûn tutar. Onun için samimî ve büyük mürşitler bu hususa dikkati çekerek müslümanları yanılmaktan ve yanlış yollara gitmekten korumak istemişlerdir:

İbn Abbas: Ulemanın ilmine kulak veriniz, ama yekdiğeri aleyhindeki sözlerini kabul ve tasdik etmeyiniz. Varlığını, kudretli elinde tutan Yüce Rabbıma yemin olsun ki: Kıskançlık sebebiyle hocalar, ağıllarda yekdiğeri ile vuruşan teke ve koçlardan daha şiddetli bir şekilde birbiriyle vuruşmaktadırlar.

Mâlik b. Dinar: Hocaların ve kurranın sözlerine daima kulak verilir ve dinlenir fakat birbiri aleyhindeki sözleri bundan müstesnâdır.

İbn Abdî'l-Ber: Güvenilir hocalardan birinin diğeri aleyhinde söylemiş olduğu sözü kabul etmek isteyen, bazı Sahabîlerin diğerkleri aleyhinde söylemiş oldukları sözleri de kabul etsin. Şayet bunu kabul edecek olursa, bir daha yolunu bulamayacak şekilde azmış, sapmış, açıktan açığa kendini bir hüsrân uçurumunun içine yuvarlamış olur. Şayet bunu yapmazsa -ki Allah'ın hidâyete erdirdiği ve ilhamına mazhar kıldığı bir kimse elbetteki bunu yapmaz- o takdirde dürüstlüğü bilinen bir kimse hakkında, açık ve kesin bir delil bulunmadıkça bir söz söylemesin ve bu sınırda dursun.⁽²⁾

Alimlerimiz derler ki: Sahih ve meşhur kavle göre ârif tarafından yapılan ta'dil, müfesser olmasa da yani ta'dilin sebebi zikr edilmemiş bile olsa makbuldur. Cerh ise, sebep beyan edilmedikçe tasdik edilemez. Yani bir

2) Bkz. Subkî, *Tabakatu's-Şâfiyye*, I. 188, Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II. 15.

kimsenin lehinde olan sözler, sebebi açıklanmadan kabul edildiği halde aynı zâtın aleyhindeki sözlerin tefsir ve izahının yapılması zarurîdir. Zira insanlarda: “Berâat-ı zimmet” esastır. Takdir ve tezkiye gerektiren fiiller çoktur. Kötülemeyi ve yerilmeyi gerektiren hal ve hareketler konusunda insanların ölçüleri değişiktir. Birine göre yerilmeyi ve kötülemeyi gerektiren bir husus, diğer birine göre gerektirmeyebilir.⁽³⁾

Hocaların hocaları ve ulemânın ulemâyı şiddetle suçlamasından ve ağır bir şekilde mahkûm etmesinden son derece bizâr ve müteessir olan *İmam Gazzalî, Faysalü't-tefrika*, diye meşhur olan eserinin ilk sayfasında: “Küfür veya dalâletle ma'rûf olmayanları küçük görünüz”⁽⁴⁾ diye tavsiyede bulunur. Bunun sebebi, büyük ve hakikî âlimlerin, sürekli bir biçimde mukallid, mutaassıb ve hasedci hocalar tarafından, bir takım indî ve şahsî görüşler sözde delil diye ileri sürülerek kâfir veya sapık olmakla itham edilmiş olmalarıdır. Binâenaleyh, bir hoca veya âlim hakkında hüküm verilirken, diğer bir hocanın şehâdetini ve ifâdesini bir tarafa bırakarak kalbin fetvâsını, vicdânın sesini ve aklın hükmünü kabul etmek şarttır. İşte *Mizânu'l-Hakk*'ın temin edeceği faydalardan biri de, kalbin verdiği fetvanın ve aklın şehâdetinin önem ve lüzumunu hafızaya nakş etmesi olacaktır.

Mizânu'l-Hakk'ın İmlâsı

Kâtip Çelebi bu eserini yazarken belli ve düzenli bir imlâ takip etmemiştir. Meselâ, “yazdığı” kelimesini ba-

3) Ahmed Naim, *Tecrid Tercümesi*, I. 360, (İst. 1928).

4) Faysalü't-Tefrika, *İslâm'da Mûsâma*, çev.: Süleyman Uludağ, İst. 1972.

zan “yazduğu” bazan “yazdığı” (d’den sonra bir ya ile), bazan da “yazdığı” (y’sız) yazar. Son durumda “d” harfinin üzerine ötre koyduğu da vardır. “Yazıb” kelimesini bazan, “yazub”, bazan “yazıb” şeklinde yazar. Arapça kelimelerin sonundaki (t’leri) bazan yuvarlak, bazan açık olarak yazması, bazan izâfet esresini kullanarak “*Allâme-i Sa’duddin*”, bazan kullanmayarak “*Allâme Sa’deddin*”, demesi ve benzeri imlâ aksaklıkları *Mîzânu’l-Hakk*’ı sâbit ve belli imlâ kâideleriyle yazmadığının açık delilidir. Onun gibi esas mesleği kâtiplik olan bir kimse- nin bu hususu bilmemesi düşünülemez. Şu var ki Osmanlılarda herkes tarafından kabul edilen ve yazıya esas alınan sabit imlâ kâideleri yoktur. Hatta Türkçenin bugünkü hali bile öyledir. Onun için herkes kelimeleri rastgele ve kendine göre yazmaktadır. *Kâtip Çelebi*’ye göre, bir kelimeye ait değişik imlâların hepsi muteber olduğu için, o bir kelimeyi aklına geldiği gibi icabında iki ve üç ayrı şekilde yazmıştır.

Acaba bu çeşitli imlâ hataları müstensihlere, mürettiblere ve nâşirlere ait olamaz mı? *Mîzânu’l-Hakk*’ın, *Mecmua-yı ulûm* neşri, müellif nüshası esas alınarak yapılmıştır. Burada nâşir diyor ki: “Müellifin imlâsının misli basılmak üzere son derece gayret edildi. Hattâ bir harfin bile diğer surette yazılmamasına gerek mürettipler gerek musahhihler tarafından himmet olundu.” Acaba beyaz edilmesi aceleyle tesadüf ederek müellif dikkat mi edemedi? Böyle de olmamalıdır. Çünkü müellifin, risâlesini temize çektikten sonra en az iki defa daha gözden geçirdiği, her defasında kendi kalemıyla tashihler yaptığı, o sırada da birçok yerlere hareke, şedde ve emsâli alâmetler koyduğu anlaşılmaktadır. (s. 126)

Demek ki, imlâ hataları, müellife aittir ve müellif, bir kelimenin bu türlü farklı şekillerde yazılmasını hata saymamaktadır.

Mîzânu'l-Hakk'ın Dili

Kâtip Çelebi, Mîzânu'l-Hakk'ı yazarken basit, sâde, külfetsiz ve açık bir dil kullanmış, zoraki san'atlardan, zevksiz ses uyumlarından ve mânâsız kelime oyunlarından mümkün mertebe uzak durmuştur. *Mecmua-yı ulûm*'da: "Asrının ulemâsından ve fudalâsından olduğunda iştibah bulunmayan *Kâtip Çelebi*'ye, kendi zamanında bile edib nazariyle bakılmadığından suret-i ifâdesine dair bir şey yazılmayacaktır" denilmektedir. Fakat keşke yazılsaydı. Hiç şüphe yok ki faydalı olurdu. Onun için bu konuda bazı hususları biz ifâde edelim.

Mîzânu'l-Hakk'da kullanılan dil, gramer itibariyle muntazam, muhkem ve sıhhatli, cümle yapıları ise umûmiyetle mûtaad tarzda değildir. Anlaşılması zor, yanlış anlaşıl-maya müsâit, hattâ maksadın zıddını ifâde etmeye elveriş-li cümlelerin sayısı az değildir. Bazan mübteda ile başlayan cümlelerin haberi gelmez, bazan fiil cümlesindeki unsurlardan biri veya daha fazlası zikredilmez. Bol bol hazifler ve çıkarmalar vardır. Şart cümlesinin cevabının gelmediği veya acaib şekilde geldiği sık sık görülür. Bazan hiç olmayacak şekilde haber ve inşa cümleleri birbirine atfedilir. Bazan meçhul sığalar kullanılır, bazan da arada bir âlâka olmadığı halde malum sığalara geçilir. Hele isimlerin cümledeki hallerine, fiillerle kullanılma biçimlerine hiç dikkat edilmez. Meselâ "Murad böyle demektir ki, uymak Peygamberlere gerektir." (bk. Millet bahsi, 4. Fayda) O zamanın Türkçesine göre de doğru değildir. Bu cümledeki "uymak" kelimesi "Peygamberlere" kelimesinden sonraya

alındığı zaman mânâ gayet açık bir şekilde ortaya çıkar. Fakat bu cümle ne dün için ne de bugün için kat'iyen yukardaki şekilde yazılmaz. Yazılırsa, yanlış olur, kasd olunan mânâ değil, onun zıddı olan bir mânâ anlaşılır.

Bu mesele üzerinde duruşumuzun sebebi şudur: *Mîzânu'l-Hakk* sadeleştirilirken, *Kâtip Çelebi*'nin cümlelerini her zaman olduğu gibi muhafaza etmeye imkân yoktur. Birtakım kelime ve cümle takdimleri ve te'hirleri yapmak, bazan cümleleri yeni baştan kurmak, bazan iki cümleyi birbirine katmak, bazan bir cümleyi bölmek... gibi tasarruflar yapılması bir zaruret olarak ortaya çıkar. Şayet müellifin kurduğu cümlelerin yapısı ve sırası, bazı hallerde değiştirilmezse, eser mübhem ve muğlak olmaktan kurtulamaz, maksat hasıl olmaz. Bu yüzdendir ki, kıymetli bir edebiyatçı tarafından yapılan *Mîzânu'l-Hakk*'ın 1972 İstanbul, neşri bir ölçüde hatalı ve mübhem olmaktan kurtulamamıştır. 1981 *Marifet neşrinde* de aynı durum müşâhede edildiğinden, eserin yeni baştan sâdeleştirilmesi cihetine gidilmesinin zarûretine kanaat getirildi. Yukarda anlatılan hususları dikkate alan bu neşirde hata ve mübhemiyetin izâlesi için gereken dikkat ve gayret harcanmıştır. Baştan sona kadar rahat bir şekilde okunacak bir hale gelmesi için çalışılmıştır.

İfâdesinin ve üslûbunun aksine *Kâtip Çelebi*'nin düşünce tarzında muntazam ve sıhhatlı bir mantık vardır. Sağlam bir fikir silsilesi teşkil eder ve onu dikkatle takip eder. Lüzumsuz ve mânâsız hiçbir şey söylemez, daima sağlam bir muhakeme yürütür, hep tutarlı ve geçerli şeyler söyler, hiç tenakuza düşmez. İşte ifâdenin altında yatan bu güçlü muhakeme tarzı esas alınarak cümleler yeni baştan yazılmıştır.

Bu arada şu hususu da belirtmekte fayda vardır: XVII. asırdaki İslâm düşüncesinin, bilhassa Osmanlılardaki dinî düşüncenin ve ilim anlayışının bilinmesi ve tanınması hususunda gerçekten çok ciddi bir vesika olan bu eser üzerinde din adamları hiç durmamışlardır. Bu işin ilk defa O. Şâik Gökyay tarafından yapılması onun hesabına memnûniyeti gerektiren bir şey olmakla beraber, ilâhiyatçı ve din adamlarının bu konudaki ihmalleri ve alâkasızlıkları da oldukça düşündürücüdür. Halbuki *Kâtip Çelebi*'nin ilim, irfan, fikir ve din anlayışına sahip, onun bu konudaki fikirlerini paylaşan hocaların sayısı az değildir.

Mîzânu'l-Hakk'ın Neşirleri⁽⁵⁾

Bu eserin ilk neşri 1864'te *Şinâsi* tarafından yapılmış, 1869 ve 1888 neşirleri onu takib etmiştir. Hz. Peygamberin

5) 1972'de Millî Eğitim Bakanlığı'nca yayımlanan ve Orhan Şaik Gökyay tarafından hazırlanan sâdeleştirmenin ne derece güvenilir olduğunu anlamak için aşağıdaki örneklerle bakmak, bu sâdeleştirme hakkında yeterince bir fikir verebilir.

1 — Bir kere metinde geçen arapça metinlerin çoğu ya yanlış veya eksik terceme edilmiştir.

Misâl: “şeyh bize doğru geliyordu..” (s. 16) — Doğrusu: “zehebtü ile's-şeyhi — şeyhime gittim.”

b) “Haddini bilmeyen kişiye Tanrı rahmet etsin” (s. 109) — Doğrusu: “Haddini bilen kişiye... Tanrı rahmet etsin.”

c) “Kim kardeşinin avradı ardına düşerse...” (s. 82) — Doğrusu: “Kim kardeşinin mahrem hususlarını araştırırsa...” Diğer örnekler için şu sayfalara bakınız: (s. 26-33-81).

2 — Bâzi kelimeler yanlış okunmuş veya okunamamış, yanlış sâdeleştirilmiş.

Misâl:

a) “Kahve içilecek olursa, sarhoş iken içilmeli...” (s. 41) — Doğrusu: Kahve içildiği takdirde Sükker (şeker) ile içilmeli.” (Sükker kelimesi “sekr” biçiminde okununca bu yanlış)

ebeveyninin îmânı konusu bunların bazılarından çıkarılmıştır. Bu neşirlerde bundan başka bazı hatalar ve eksiklikler vardır. *Mîzânu'l- Hakk'*ın neşirleri içinde en çok dikkate şâyân olanı, 1297'de *Mecmua-i Ulûm*'da neşr edilenidir. Nâşir diyor ki: "*Kâtip Çelebi*'nin işbu risâlesi, sonsöz bölümünün baş taraflarında yer alan: "*Merhum muntazamı*'l-ke-lâm olup müessir sözler söylerdi." cümlesinde geçen "olup"

düşmek kaçınılmaz olmuştur. Gerçi sarhoşken kahvenin içilip içilemeyeceğini bilemeyiz ama, Kâtip Çelebi'nin sarhoş sarhoş kahve içmeyi tavsiye etmesini mümkün görmüyoruz."

- b) "**Arapça ilimlerden...**" (s. 57) (Ulûmî garîbe, ulûm-u arabiyye şeklinde okunmuş).
- c) "**intiaş** (neş'elenmek, keyiflenmek) kelimesi **irtiaş** (titremek) şeklinde okunmuş (s. 23).

3 — Dinî terimler yanlış aktarılmıştır.

Misâl:

- a) "**Konusu Tanrı ise...**" (s. 7) – Doğrusu: "Konusu Tanrı kelâmı ise.." Konu Tanrı olursa ilmin adı ilâhiyât olur, Tefsir olmaz..
- b) "**Kulak delîli..**" (s. 90) – Doğrusu: "Naklî delîl.."
- c) "**Müşrikleri tarif..**" (s. 90) – Doğrusu: "Müşriklere tarîz..."
- d) "**İki âlim benlik...**" (s. 96) – Doğrusu: "İki âlim rekabeti..."
- e) "**Umûmî konuları..**" (s. 117) – Doğrusu: "Umûr-u âmmе konusunu.." Seyrek rastlananlar: "Fıkralar", "Nevâdir" nâdir sanılmış.

4 — Osmanlıca ifâdeler, bazan ya hiç anlaşılmamış veya çok eksik anlaşılmış.

Misâl:

- a) "**Halkın kendilerinde yerleşmiş olan isyânlardan..**" (s. 54) – Doğrusu: "Kamuoyunda Fir'avn'ın cehennemlik olduğu yerleşmiş olduğundan..."
- b) Bazan birbirine bağlı iki cümle ayrılarak mânâ öldürülmüş, bazan da bunun tersi yapılmıştır. "**Akıllı olan bu kötöleme ve sataşma hastalığına tutulursa..**" (s. 24) – "Akıllı olan ne onlara sataşma ve bulaşma hastalığına tutulur ne de..."

kelimesine değin müellifin hatt-ı destiyle yazılmış ve her nasılsa aşağısı zayi olmuş bir nüshadan tashih edilerek ve hatime kısmına gelinceye kadar kezâlik müellefin hatt-ı destiyle muharrer (kayıt ve dip not) şeklindeki onyediparça, yani mutemmim haşiyeler alfabetik olarak işaretleriyle yerine konulup, “olup”tan aşağısı dahi muteaddit yazma ve basma nüshalara bakılarak *Mecmua-i Ulûm*’a derc olunmuştur. Diğer bir zât tarafından yazılmış sekiz aded hâşiye dahi rakamlarla gösterilerek mahallerine vaz’ olunmuştur.”

c) “Çoğalma yolu” (s. 24) – Doğrusu: “**Toplanma** (âlem yapma) aracı..”

d) “Emreden ve emrolunan..” (s. 80) tamamen yanlış..

e) “**Bid’at... dört halife zamanında çıkan şeydir**” (s. 64) – Doğrusu: “Sahâbe zamanından sonra çıkan şeydir.” Sadr-ı evvel, sadr-ı sâni ile karıştırılmış.

f) “**Ancak kendi tuttuğu..**” (s. 59) yanlış.

5 — **Herkesin çok iyi bildiği isimler bile yanlış okunmuş.**

Misâl:

“Zillî (s. 106) – Doğrusu: “Zile’li”.

6 — **Aynı hatalar açıklama yapma maksadıyla konulan dipnotlarda da devam etmektedir.**

Misâl:

İmam A’zam’a “şemsü’l-eimme” ünvânı verilmiştir (s. 149). Halbuki Şemsü’l-eimme, kimsenin mechûlû olmayan bir Hanefî fakihidir.

Sâdeleştiren bu eseri yayına hazırlamak için en eski yazmaları karşılaştırdığını söyler (s. 7). Bu söze inanmak son derece güçtür. Ekte verilen metinde yer almayan bir fazlalık, bu neşirde yok denecek kadar azdır.

Bu özelliğiyle “**Destursuz Bağa Girenler**” (İstanbul, 1982) isimli eserde ortaya konulan eleştiriler bu sâdeleştirme için de bahis konusudur.

Herşeye rağmen bir ilâhiyâtçının yapması gereken bir işi, yetersiz Din Bilgisi ve Osmanlıca’sıyla da olsa üstlendiği için, kendisine samimî sûrette teşekkür borçluyuz. Allah rahmet eylesin.

Musannıfın bu risâleyi tertibten maksadı asrındaki ifrat ve tefritten dolayı kilû-kale, nizâ, münâkaşa ve cidâle sebep olan ve binâenaleyh halkı cehâlet ve dalâlet deryasına sürmekte bulunan meselelere muteallik bazı ahvali beyan, ve o münâsebetle nasihat kabîlinden bazı maddeler dermeyan etmekten ibaret bulunduğv vazıhtır. Bu meselelerin hem kâffesi asrımızdaki ifrat ve tefrit erbabının lisânlarında dolaşmakta ve bunlarla uğraşmayı ilim ve hikmet addeden zeki şahısların yoluna ve işine hail olmakta olduğundan bu risâlenin, hiç değİLse hâtime kısmına kadar *mütalaası* pek çok zevata lâzım ve mühimdir denilse yeridir. (s. 125)

Kâtip Çelebi'nin kendi el yazısıyla te'lif ettiğİ nüsha aynen basıldığına göre bu neşre ehemmiyet vermek gerekir. Ancak bunda da birtakım baskı hataları mevcuttur. Fakat yine de az sayıdaki bu hataları diğer nüshalardan düzelterek bu neşri esas almak icab etmektedir. Bu neşirde bizzat *Kâtip Çelebi* tarafından konulan açıklayıcı mahiyetteki 17 kayd ve dip notun bir kısmı hiçbir neşirde yoktur. Bizzat *Kâtip Çelebi*'nin kendi kalemİyle tashih ederek bazı hâşiyeler eklediğİ bir neşrin sadeleştirmeye esas alınması dikkate değİr bir husus sayılmalıdır.

Herhalde, ifrat ve tefritte kalanları red ve tenkit meselesini ele alan bu eserin yazmalarına müfritler, mutaassıblar ve hattâ muhafazakârlar tarafından ufak tefek bazı müdahaleler yapılmış, bilhassa bol miktarda elfâz-ı ihtiram sokulmuş, bir iki yerde ise çıkarmalar olmuştur. Bu neşirde bu cihete de dikkat edilmiştir.

G. L. Levis tarafından, “Blance Of Truth” adıyla İngilizceye de çevrilerek 1957’de Londra’da neşredilen *Mîzânu’l-Hakk*, hiçbir zaman önemini ve değerini kaybetmeyecek İslâm klâsiklerindendir. Öteden beri müslim ve gayri müslim âlimlerin dikkatini çekmekte ve araştırmalarda emin bir kaynak olarak kullanılmaktadır. Böylesine mühim ve faydalı bir eserin sıhhatli ve vazıh bir sadeleştirmesini okuyucuya sunmak bizim için, şükür gerektiren zevkli bir iş olmuştur.

Süleyman ULUDAĞ

MÎZÂNU'L-HAK
fî İHTİYÂRÎ'L-EHAKK

Hamdolsun O Allah'a ki, halk için akli delil kılmış, Hakk ile batılı ayırdetme hususunda onunla şeriatı te'yid etmiştir.

Hakla batılı ayırdeden bir mucize olan nakil (nass) ve kâmil bir akılla gönderilen Muhammed (s.a.v.)'e onun ailesi ve ahabına; fazilet sahibi şahısların meclislerinde (ilmî ve dînî) tartışmalar cereyan ettiği sürece salât ve selâm olsun.

Bundan sonra deriz ki:

Tâ yaradılışın başlangıcından bu yana, ilim erbâbı arasında akıl ile nakilin ikiz, akla uygun olan naklin rahvan bir at olduğu herkesce müsellemdir. Lakîn zirvesine çıkmak için delil ve burhan mesleği bir merdiven ve basamak olmakla bahs ve rıazar, araştırma ve inceleme vadilerinde cumhur ona dayanmış ve her hususta ona başvurmuştur.

Bazı kimseler, kurnazca vesvese veren şeytanının azdırmasıyla burhan volunu bırakmakta; cehâlet ve ahmaklıktan, zan ve vehim kabilinden olan şeylere istinaden burhana karşı koymak istemekte, bir kaç meselede batıl taassub ve çekişme hastalığına mübtelâ olmaktadır. Eskiden vukua gelen taassup cenkleri gibi bu abtalların mânâsız cedelleşmelerinin de savaşa dönüşmesine az kalmıştır.

Bunun için çekişme konusu olan meselelerde burhan yolunu göstermek için bir iki satır karalanıp ismine de: “**Mî-zânu'l Hakk fi ihtiyarî'l-ehakk**” (En doğru olan tercih konusunda hakk ölçü) denildi. Maksat, çekişme ve cedelleş-

menin konusu nedir? Hangi çeşitten bir semere ve netice verir? hususunu herkesin bilmesi, abtallık vadilerinden dönüp kuru kavgadan vazgeçmesidir. İmdi bu kısa kitap bir mukaddime ile bir nice bahis üzerine tertip edilmiştir.

MUKADDİME

AKLÎ İLİMLERİN LÜZÛMU BEYÂNINDADIR

Hakka talip olan kimselere ma'lum ola ki insan bilgisinin konusu mutlak meçhuldur. Bu meçhul ister mevcud, ister ma'dumla alâkalı olsun ferketmez. Zihin ise bu cihete yönelmez.

Mevcud dahi maddeden mütağni olursa, o çeşit hususlarla alâkalı bahislere ilm-i ilâhî (Metafizik) derler. Bunun dalları çoktur. Bundan bahseden ya hakîmdir veya mütekillimdir.

Eğer mevcud zihinde maddeten müstağni, lâkin hariçte maddeye muhtaç olursa, onunla ilgili bahislere riyâzî ilim (Matematik) derler. Kökleri itibariyle riyazî ilim dört kısımdır: **Adet, Hendese, Hey'et**, (Aritmetik, Geometri, Astronomi) ve **Mûsikî**. Bunlardan herbirinin nice dalları vardır.

Şayet mevcut hem zihinde hem de hariçte mutlak olarak meddeye muhtaç olursa, bu çeşit hususlarla alâkalı bahislerle Tabî ilim (fizik) derler. Bu ilmin dahi şubeleri çoktur.

Yukarıda sayılanların tümü nazarî hikmetin kısımlarıdır. Hikmetin diğer bir kısmı da amelle ilgili olduğu için ona: Amelî hikmet ve ahlâk ilmi derler.

Pes aklî ilimlerin, nazarî amelî ilimlerin hiç biri bu kısımların haricinde kalmaz. Bu ilimlerde fikir ve nazar yoluyla bahsolunur. Fikri hatadan korumak maksadiyle istid-

lâl ve nazar kanunu tedvin etmişler, adını da **Mizân ilmi** ve **mantık ilmi** koymuşlardır. İlimlerin miyarı ve ölçüsü budur. Allâme **Seyyid Şerif Cürrânî**'nin (816/1413) sözüne göre eğer bir âlim ilmini bu ölçü ile tartmaz ve bu ayarla ayarlamazsa, onun ilmi ilim sayılmaz, bilgisine itibar edilmez. Onun için muhakkik olan âlimlerin ekserisi bu ilmin farz olduğu kanaatine varmışlardır. Bazı ahmakların haram olduğunu iddia etmeleri cehl ve hamakattan neş'et etmiştir. Mantık ilmi, bizatihî maksud olmayıp diğer maksatların elde edilmesine vesile ve âlet olan bir ilimdir.

Ta yaratılışın başlangıcından bu yana bütün kavimler ve milletler arasında yerleşmiş bulunan zarûrî, hakikî ve burhânî ilimler, eşyanın hakikatlarına dair olan bahis konusu ilimlerdir. Semâvî kitaplarda ve şer'î ilimlerde yer alan bahislerle mezkûr ilimlerin bahisleri ve mes'eleleri ekseri konularda birleşmiş ve uyuşmuş, sadece az sayıdaki mes'elelerde ayrılmıştır. Bundan dolayı Hristiyanlar da felsefî hususları reddetmişlerdir. Lâkin müslüman âlimler **"Tehâfût"** adıyla cevap yazıp mutlak surette reddetmişlerdir. Bu işin ehli olanlar o maddeleri bilirler. O maddeleri kabul etmek (Tehâfût'te reddedilen yirmi veya üç mes'eleyi doğru saymak) câiz değildir⁽¹⁾.

Şer'î ilimlere gelince, bu tabirle çağımızda sadece islâmî ilimler kastedilir. Şer'î ilimler ya bizatihî maksud ve gaye olur veya bizzat maksud olanı tahsil etmeye vesile olur. **V e s î l e** olan ilimlere **âlet ilimleri, edebî ilimler ve arabî ilimler** derler. Zira bunlar bizzat maksud değildirler. Edeb-i ders (ve ders âdâbı) doğrudan, edeb-i nefis (ve muâşeret âdâbı) dolaylı olarak ona bağlıdır. (Âlet ilimleri) Arabça lâfızlardan bahseder. Bunun kısımları, Mevzûât (İlimler Tarihi) kitaplarında yazıldığı üzere oniki olarak şö-

1) Geniş bilgi için bkz. Gazâlî, Tehâfütü'l-Felâsife (Filozofların Tutarsızlığı), trc.: B. karhğa, İst. 1981.

ret bulmuştur. (lûgat, sarf, nahiv, iştikâk, meânî, beyan, aruz, hat, şiir tenkidi, nesir, muhâdarât ve bediî)

Bizâtihi maksut olan ilimler daha konuları itibariyle yekdiğerinden ayırdedilirler. Eğer konu **Allah'ın kelâmı** (ve Kur'ân) ise, o ilmin adı **Tefsir ilmi** ve **Kırâat ilmi**'dir, dallarıyla birlikte. Şayet konu **Rasûllüllah'ın kelâmı** (ve hadis) ise, o ilmin adı **Hadîs ilmi**'dir, şubeleriyle birlikte.

Kur'ân ve hadîsten ve bunlara râcî olan hususlardan çıkarılmış olup sırf itikadla alâkalı olan ilme kelâm denir. Nihayet sonraki âlimler hikmetle ilgili bahisleri de bu ilme karıştırmışlardır. Bu karıştırmanın sebebini izah eden **Allâ-me Sadeddin, Makâsid Şerhi**'nde: Çünkü bir çok daracık sahadan, hikmet sayesinde genişliğe çıkmıştır, der⁽²⁾.

Şayet bizatihi maksud olan bir ilim saf itikad olmayıp amelle alâkalı ise o da **Usûl, Furû, Terğîb** ve **Terhîb** gibi onun dalları olan sâir ilimlerdir. (Usûl-ı Fıkıh, Fıkıh, Va'az ve Ahlâk gibi)

Evvelce de temas edildiği üzere aklî ve hikemî ilimler, sözü edilen şer'î ilimle iyice karışmıştır. Bunun için o ilimlerden behresi olmayanlar bu ilimlere dahi tam olarak vakıf olamazlar.

Bundan sonra, halk arasında şâyî olan (bazı ilimlerle ilgili) inkârın aslına gelelim: Sadr-ı İslâm'da, sahâbe-i kiram, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) alıp rivâyet ettikleri Kitap ve Sünnete sarılıp, İslâmiyetin temel kaideleri iyice yerleşip sağlamca kökleşmeden, başka ilimlerle meşgul olmayı câiz görmediler. Belki bu gibi ilimleri men' konusunda çok şiddetli davrandılar.

Bu men'in bir sebebi dahi şu idi: İslâm Hicaz toprağın-

2) Teftazânî'nin el-Mekasid isimli eserine yine kendisi tarafından yapılan şerh, Şerhu'l-Mekasid ismini taşır (İst. 1305/1887).

da zuhur etmişti. Arab Yarımadasında yerleşmiş olan halkın her zaman üzerinde durdukları ilim şiir, meseller ve eyyam-ı Arab (kabile kavgaları) gibi şeylerden ibâretti. İlim usullerinin bu vâdîde kullanılmadığını **İbn Haldun** (808/1406) *Mukaddime*'de tafsîlâtı olarak beyan etmiştir. Murad eden onu mutâlaa eylesin.

İslâmî olmayan ilimlerin yasaklanmasında ilk zamanlarda o kadar çok sert davranılmıştı ki, Hz Ömer, (r.a.) Mısır ve İskenderiye fethedilince nice bin cildi bulan kitapları yaktırmıştı⁽³⁾. Zira öyle olmasa, halk Allah'ın kitabını ve Rasûlüllah'ın sünnetini muhafaza etmekten geri kalıp onlarla meşgul olurlardı. İslâmın kaideleri bu derece sağlamlıkla yerleşmez ve kökleşmezdi. İslâmın ilk zamanlarından onların gözettikleri maslahat bu idi. İkinci ve üçüncü neslin yaşadığı dönemde ise Tabîîler ve müctehidler, ravîlerin rivayetlerini tedvin edip usul ve furû kaidesi üzere şer'î delillerden ilâhî hükümleri çıkararak yazıp çizdiler.

İslâm ilimleri tedvin edilip herhangi bir yoldan bozulmaktan korunmuş ve mazbut bir hale getirildikten sonra müslümanların büyükleri selevin, (aklî ve felsefî ilimleri) men' etmelerinin bu maslahat için olduğunu gördüler, mahzur bertaraf edildi, maslahat son buldu. Müslümanlar, "eşyanın hakikatına dair olan ilimleri bilmek mühimdir." diyerek Emevîler ve Abbasîler çağında ulûm-i evâil'i (ve felsefî ilimleri) tercüme ederek Arap lisânına naklettiler. Selim bir fitrata ve müstakim bir düşünceye sahip olanlar her asırda bu ilimleri okuyup onları tahsil etmekten geri durmadılar. Tahrir ve tahkik semtinde hikmetle şeriatın arasını te'lif eden muhakkiklerin eserleri her asırda meşhur oldu, muteber tutuldu ve revaç buldu.

3) Bkz. Corci Zeydan, Medeniyet-i İslâmiye Tarihi, III, 74 (İst, 1328). Bunu kabul etmeyenler de vardır.

Tahkik ehli olan İslâm âlimlerinden **İmam Gazalî** (505/1111), **İmam Fahr-i Râzî** (606/1210), **Allâme Adu-du'd-Dîn İcî** (736/1355) ve ona tabî olanlar, **Kadı Beyzâvî** (691/1291), **Allâme Şîrâzî** (1030/1640), **Kutbu'd-Dîn Razî** (816/1364), **Allâme Sa'duddîn Taftazânî** (792/1389), **Seyyid Şerif Cürcanî** (816/1413), ve bunlara tabî olanlardan **Allâme Celâl Devvânî** (908/1502), ve talebeleri tahkik ve tetkik makamına vasil olup yalnız bir fenle yetinmediler. Lâkin nice boş kafalı kimseler, İslâm'ın ilk döneminde bir maslahat için vâkî olan men'e dair rivâyetleri görüp katı bir taş gibi saf bir tiklilcilik hali içinde donup kaldılar. Meselenin aslını düşünüp taşınmadan (aklî ilimleri) red ve inkâr eylediler. "Felsefe ilimleri" diyerek onları kötüleme illetine mübtelâ olarak yeri göğü bilmez (ve yek diğerinden ayırd edemez) bir cahil iken âlim geçindiler. "**Yer ve göklerin melekûtuna bakmadılar mı?**" (A'raf, 185) tehdidi kulaklarına girmeyip, arza ve semâlara bakmayı sıgır gibi gözle bakmak sandılar.

Yüce Osmanlı Devletinin başlangıcından **Sultan Süleyman Han** (974/1566) zamanına gelinceye kadar hikmetle şeriat ilimleri nefslerinde toplayan muhakkikler şöhet bulmuşlardır. **Sultan Fâtih Mehmed Han** (886/1481) "Medâris-i Semâniye"yi bina edip, "usûlüne uygun olarak tedrisat yapılsın." diye vakfiyesine kayd koydu. *Tecrid Haşiyesi* ve *Mevakıf Şerhi* derslerini tayin etti. Sonra gelenler, "bu dersler Felsefiyâttır." diyerek kaldırdılar, yerine *Hidâye* ve *Ekmel* derslerinin okunmasını makul gördülür. Lâkin sadece bunlarla iktifa etmek makul olmadığı için ne felsefiyât kaldı, ne *Hidâye* ne de *Ekmel*!

Böylece Rum diyarında, ilim pazarına kesâd geldi. Bunun ehli olanlar yok olmaya yüz tuttuğu için kürd diyarında kıyıda köşede yer yer usul ve kanun üzere ders gören talebelerin mübtedileri Rum'a (ve İstanbul'a) gelerek muazzam bir şekilde tavra satar oldular. Bunları gören as-

rımızdaki bazı kabiliyetli şahıslar da hikmete tâlib oldular. Fakir (Kâtip Çelebi kendisini kasdediyor) dahi ders ve müzâkere esnasında istidad sahibi olan talebeleri Sokrat'ın Eflâtun'u teşvik etmesi gibi eşyanın hakikatına dair olan ilmi tahsile teşvik edip bu risâlede dahi tavsiye ve cümlesine nasihat için bir kaç madde zikr ve irâd eyledim. Taki mutlak ilim namına olanı tahsil etmek için ellerinden geldiği kadar çabalaşınlar, (öğrendikleri şeyler) elbetteki bir yerde kendilerine lâzım olacaktır. İlimden zarar gelmez, (Aklî ve felsefî ilimleri) kötöleyip reddetmeyeler, zira bir şeyi reddetmek, o şeyden uzak ve mahrum kalmaya sebep olur.

Birinci Madde:

Hendese (Geometri) bilen müftî ile bilmeyen, müftînin fetvâsıdır. Bir kimse, eni, boyu ve derinliği 4 zira' (arşın) olan bir kuyuyu kazmak için bir işçiyi 8 akçaya tutmuştu. İşçi eni, boyu ve derinliği 2 zira' olan bir kuyu kazdı, (bunun) karşılığında da) dört akça istedi. Müftîden fetva istediler. Hendese bilmeyen müftî "dört akçe hakkıdır" dedi. Hendese bilen müftî ise "hakkı bir akçedir" diye fetva verdi. Doğrusu da budur. Çünkü iki zira' kuyunun sekizde biridir.

İkinci Madde:

Hendese bilen kadı ile bilmeyen kadı'nın hükmüdür. Bir kimse uzunluğu ve genişliği 100 zira' olan bir tarlayı başka birine satıp, teslim ederken, bu tarlaya karşı uzunluğu ve genişliği ellişer zira' iki tarla verdi. (Bundan sonra) aralarında anlaşmazlık vakî oldu. Kadıya vardılar. Kadı hendese bilmezdi. "Hakkı budur" diye hükmeyledi. Sonra hendese bilen kadıya aynı davayı getirdiler. "Bu hakkının

yarısıdır" dedi. Hakkı da budur. Bu işlerin aslını bilmeyi murad eden **riyâziyat** (matematik) görmeye heves eyliye.

Üçüncü Madde:

Allâme Beyzavî "**Ayın da seyrine menziller** (miktarlar) **takdir ettik. Nihayet kurumuş eski hurma dalının yay şeklini aldı**" (Yasin, 36/39) âyetinin tefsirinde ay'ın 28 menzilini beyan ettikten sonra "ay her gece, bu menzillerden birine iner. Bunda bir tehir ve hata olmaz" demiştir. Eğer ayın her menzile inişi bir vakitte olaydı bahis konusu söz doğru olurdu. Fakat durum öyle değildir. (Çünkü) ay bazan gecenin ortasında bir menzilden diğer menzile geçer. Bazan da bir gecede iki menzile hareket eder. Ve her menzil için takriben 13 tane hadd-i muayyen vardır. Ay'ın yürüyüşü gâh onbir derece, gâh onbeş derece olur. Bu hususun aslına vukuf murad eden **Nucûm** ve **Felekiyat** fenlerini (astronomi) göre.

Ve bir madde de İskender Seddi'dir. "Beynessedeyn" (Kehf 18/93) âyetinde Tebriz semtinde olmak üzere Ermeniye ve Azarbaycan dağları şeklinde yazılmıştır. Bu da vakiaya mutabık değildir. Aslını bilmek isteyen **Coğrafya** ilmini inceliye.

Dördüncü Madde:

Rizâyat dersleriyle meşguliyetim esnasında üç mesele hatırlayıp fikhî meselelere ircâ ile şeyhülislâm Merhum Bahayî Efendi'ye sormuştum⁴⁾. Cevap çıkmadığı için bizat kendim bunların cevaplarını açıklayan bir risale yazdıktan sonra (gördüm ki) üç suâlin birine meğer cevap yazmışlar. Kendi hattı ile fetva emini Şeyhzâde Efendi de,

4) Bu zât meşhur Şeyhulislâm Hoca Sadettin'in (1064/1653) torunudur. Aynı zamanda şâirdir. Küçük bir dîvânı vardır. Bk. DİA, ilgili madde.

zuhur edip fahiş derecede saçma olmakla risâlenin sonuna "aynen naki ve islah-ı cevap" deyü ilâve olunmuştur. Murat eden risâleyi göre⁽⁵⁾.

Bu üç meseleden biri, (Kiyâmet yaklaşınca) güneşin batıdan doğması heyet kaidesine (Asrtronomi'ye) tatbik olunur mı? diğeri, altı ay gündüz altı ay gece olan yerlerde beş vakit namaz nice kılınır, oruç nasıl tutulur?

Bir üçüncüsü de Mekke'den gayri yerde dört cihet kible olur mu?

İmdi, kabiliyetli kimselerin, ma'kulatla (aklî ilimler) ri-yâziyatı bilmeğe muhkem gayret sarfetmeleri gerek. Taki nazar ve düşünce tarikinde zan ve şüphe sahibi eşek olmayalar.

Tenbih:

Bundan sonra malûmdur ki bir kavmin arasında bir meselede niza' ve ihtilâf vaki olup yerleştikten sonra o niza' ve ihtilâfı kökünden, tamamen kaldırıp atmak kolay kolay mümkün olmaz. Eli silahlı (bir diktatör) çıkıp taraflardan birini kılıç ile kahr ve galebe suretiyle sustursa bile olmaz. Sürer gider.

İmdi bu risâleyi yazmaktan maksat istidat erbabına bir tecrübe, istidlâl ve cedel semtine de bir nûmayiş ve gösteriş. Yoksa "**el-avam ke'l-hevam**" (Avam, hayvan sürüsü

5) Kâtip Çelebi'nin yazdığı bu Risâle'nin ismi "**İlhamu'l-Mukaddes min Feyzi'l-Akdes**"'tir. Bu eser ru'yet-i hilâl konusunda da faydalı bilgiler ihtiva etmektedir. Dikkat edilmelidir ki Kâtip Çelebi, şeyhülislâmlık makamına matematiğe dayalı farazî ve takdîrî üç mes'ele soruyor. Sadece bir tanesine cevap alıyor, o da baştan sona yanlış. İşte devrin âlimleri şer'î, tecrübî ve aklî ilimlerden bu derece uzakta bulunuyorlardı.

gibidir.) Onların yaptığı tartışmaya ve cedelleşmeye ne itibar!..

Şu da malûm ola ki Adem Peygamber (a.s.)'in zamanından beri halk fırka fırkadır. Her bir fırkanın bir türlü mezhebi ve bir nevi meşrebi vardır ki biri diğerine ilk nazarda muhalif görünür. **“O müşrikler ki onlar dinlerini darma-dağınık etmişler fırka fırka olmuşlardır. Bunlarda her zümre kendi yanlarında olanla böbürlenirler.”** (Rum, 30/32) gereğince hepsi kendi mesleğini (ve yolunu) beğenip, onu diğerlerine tercih ederler.

Ve nihayet bunlardan kimi akıllıdır. Bu ihtilâfın hikmetini inceden inceye düşünüp anlar, altında nice maslahatlar bulur. Ve kimsenin mesleğine ve meşrebihe dahi ve taarruz eylemez. Eğer kendi din anlayışı gereğince bu iş kötü ise kalbinden inkâr ile iktifa eder.

Kimi de ahmaktır. İhtilâftaki hikmeti bilmez, Bütün halk bir mezheb ve bir meşrebt e olsun diye mümkün olmayan şeyler tasavvur eder. Din işlerinde, gereksiz kavga yasa k iken, mudahale ve taarruz derdine düşünüp (insanlar arasında) yerleşip karar bulan işleri kaldırmaya çalışır. (halbuki bu) mümkün değildir. Beyhûde yere zahmet çeker. İmdi, basîret ehli olanlar için gerekli olan şudur: İnsanlığın ayrılmaz bir vasfı olan ictimaî ve medenî hikmetin icab ettiğı şeyleri öğreneler, halkın sınıf sınıf bölünmelerine her kısmın hal ve durumlarına vakıf olalar.

Bir şehir halkının bütün sınıflarına ve sınıflardan her birinin örf ve âdetlerine vukuftan sonra, dünyanın dört bir bucağında yaşayanların dahi sınıflarını ve ahvalini, kısa ve toplu olarak öğrenmeye gayret edeler.

Bu durum hâsıl olduktan sonra *Hikmet-i temeddün*'ün insanların toplu halde yaşamalarının sırrı tedricî bir suretle (yavaş yavaş) ortaya çıkar.

Giderek anlaşılır ki bu nevi kavga ve cidal erbabı, örümcek ağına düşen sinekler gibi acz ve zaaf içindedir⁽⁶⁾.

6) *Kâtip Çelebi*'nin bu konuda verdiği bilgiler de dikkat çekicidir. Ortaya çıkan mezheb, tarikat, hizib ve görüş ayrılıklarını silâh zoruyla bile ortadan kaldırmak mümkün değildir. Zalim, müstebid ve cebbar idâlerenin bu yolda harcadıkları gayretler neticesiz kalmıştır. Bir cemiyette farklı düşünen ve değişik davranışlara sahip olan guruplar bulunacaktır. Bunun önüne geçmek, herkesi bir mezheb ve meşrepte birleştirmek mümkün değildir. Zaten cemiyet halinde yaşamının sırrı ve hikmeti de farklı görüş ve davranışlara sahip olan hiziblerin bir arada ve âhenk içinde yaşamaları, yaşayabilmeleridir. İslâm cemiyetini yiyen ve kemiren tefrika derdine ancak bu anlayışla devâ olunabilir. Bu noktada kesinlikle müsamahaya ihtiyaç vardır. Engin bir tecrübeye, zengin bir bilgi hazinesine, parlak bir zekâyı ve güçlü bir muhakemeye sahip olan *Kâtip Çelebi*'nin tenbih kısmında söylediği sözler birer sosyolojik kanun kuvvetinde ve değerindedir.

BİRİNCİ BAHİS

HIZIR (a.s)'ın HAYATI

HAKKINDADIR

Evvelâ **hayat ve ölüm** neye derler onu görelim. Gerçi bu husus hem açık hem de malûmdur. Lâkin burada ilzam ve ikna için zikr edelim. İmdi hayat canlının teneffüs, his ve hareketle vasıflanmasıdır. Canlı, hayatla vasıflandığı için ona, hayvan da derler. Bu sıfata sahip olan maddî zâtlar (ve varlıklar) olduğu için, maddenin aslı dört unsur ve rükünden te'lif ve terkiib olunmuştur. Bunlardan herbirinin dört keyfiyeti kırma-kırılma ve etkileme-etkilenme ile imtizac etmiştir. Mizaç hâsıl olduktan sonra hayatı kabul etme istidadı kazanınca artık Feyyâz-ı Mutlak'ta cimrilik olmadığı için mebde-i feyyâz ruh bahşeder. Beden bununla hayat bulup his ve hareket etmeye başlar. Hayvan cinsine bağlı olan nevilerin mizaçları muhtelifdir. Hayvanlardaki mizaçların en mutedil olanı insan mizacı olsa gerek. Mizaçtan maksat denge halinde bulunmaktır.

Her nevin mizacına göre bir yaşı ve ömrü bulunur. Ona tabîi ömür derler.

Zıtlardaki imtizac ve terkiibin dâima tek bir düzende kalması mümkün değildir. Tabiatları muhtelif olan eşyanın mizaçlarında, muhtelif olmanın eseri elbetteki zuhur edecektir. Sözü edilen muhtelif olmanın eseri üç mertebede bulunmuştur: Birinci mertebeye gelişme zamanı, ikinciye duraklama zamanı, üçüncüye gerileme yaşı denilmiştir. Mizaçtan hasıl olan bedendeki kuvvetler bu mertebelerde farklı ve muhtelif bir halde bulunur.

İmdi mizacın aslında umde olan fâil (etkileyen) keyfiyet ve münfâil (etkilenen) keyfiyettir. Tabîî hararet ve tabîî rutubet denilen şey de bundan ibarettir. Fâil ve münfâil keyfiyet sözü edilen mertebelerde kuvvetten za'fa doğru gider. Dış tesirler bir yana bırakılacak olsa bile tabîî hararet tabîî rutubeti boyuna yok etmektedir. Halbuki tabîî rutubet hayatın maddesi ve esası olup hayvânî ruh da ondan ibarettir. Gıda ve hazmedilen şeylerden hasıl olan tabîî hararet gerçi ona yardım eder. Lâkin gerileme yaşının nihayetinde tabîî rutubet az kalır. Dıştan gelen yardımı alma ve kabul etme istidâd ve mertebesinden aşağıya düşer. Böylece de ömür son bulup his, hareket ve teneffüs yok olup gider. İşte bu durumda canlı "Ölüm" vasfı ile vasıflanır. Hayat sıfatı ortadan kalkar.

İmdi ölüm, canlının tabiatının gereği olup zarurî hususlardan olduğu burhanla sabittir. Cins ve nevin hükmü bütün fertlere şâmilidir, hepsini ihata eder, bir tanesinde bile geçersiz olması söz konusu olmaz. Meğer ki tabîî tavrın ötesinde harikulâde bir husus iddia oluna. Hz. İsa (a.s.) gibi. Böyle bir davayı isbat da kat'î bir nassın varlığına ihtiyaç gösterir.

"Kesin olan hususların aksi, haber-i vâhid ve zannî şeylerle sabit olmaz" diye cedel yolunda kabul edilmiş bir esas vardır.

Bundan sonra deriz ki: Eğer Hz. Hızır'ın hayatından maksat, beşeriyetten soyulup çıkmak ve Hz. İsa gibi rûhaniyete iltihak etmek ise, bu durumda olanlar hakkında bahis konusu edilen delillerin emsâli ile bu dâvâ da sâbit olur. Lâkin **Hz. İsa** bu neş'ette ve tavırda, nüzûl edinceye kadar ne halde ise, **Hızır** dahi o hal üzere olur. Onlar, hemcinsleriyle cismânî olarak sohbet ve mülakât etmedikleri

gibi Hızır'ın da etmemesi lazım gelir. Hızır'ın hemcinsiyle görüşmesi ve buluşması, başka bir davayı daha gerektirir ki, bu da evvelki davayı nakzeder.

Ya (Hızırla görüştük diyen) bu adamlar yalan mı söyler, bu rivâyetlerin aslı nedir, denirse, deriz ki: Meşâyih-i kiramın gaybet âleminde nice seyr ve sülûkü ve rûhanîlerle görüşme ve mülâkatı vardır ki, onlar mertebesinde olmayanlara müyesser olmaz. Nitekim Üsküdarlı **Aziz Mahmud Hüdayî Efendi** (1038/1628) *Cami'ul-Fazail*'de şöyle yazar: Sülûk ehli olan bazı şahıslar (kalb ve ruh itibariyle) saflaştıkları zaman açıktan açığa ölümleri (ve onların ruhlarını) görürler. dervişlerden biri şunları söylemişti: "Sülûkumun başlangıcında Bursa'da bulunuyordum. Mahallemizde Mevlânâ Fenarî camiinde müezzinlik yapan bir şahıs vardı. Günün birinde müezzin öldü ve ölümü üzerinden de bir hayli zaman geçti. Bir gün sabah namazından sonra şeşhime giderken yolda bahis konusu müezzinle karşılaştım. Yanında, tanımadığım başka bir şahıs daha vardı. Üzerimize kar yağıyordu. Kendisine selâm verdim ve yoluma devam ettim sonra hadiseyi şeyhe anlattığımda, dediler ki: Bunun sebebi, günlerce devam eden riyâzet ve çiledir. Gerçekten de o günlerde sadece kuru ekmek yiyordum. Sonra şeyh dedi ki: Bursa'da Balık pazarının üstündeki bir sorkakta ben de bir ölü ile karşılaşmıştım!"

İmdi sülûklerinin başlangıcında çetin riyâzetlerle pis ve bencil nefsi o derece itâatları altına alırlar ki cismanî âlemde ruhlarla birlikte yürürler. Nitekim yukarıda bahis konusu edilen **Aziz**, Risâlesinde zikr eder: Azîz'in ahabbalarından biri vefat etmiş, bir müddet sonra zâviyenin kapısında o şahsa rastlamışlar ve kendisine selâm vermişler, sonra Aziz'in halvethanesine girmişler. İçlerinden biri, "rahmetli falan dedeyi gördüm, huzurunuzdan çıkarak dışarıya gitti," diye hadisenin izahını istedikte; **Azîz**: "Oğul, riyâzet ve çile ile ruhunu kuvvetlendirmişsin, bu onun ese-

ridir, ben fakir dahi bazan çarşıya gidince sağılardan çok ölüleri müşâhede ederim.” buyurmuşlardı.

İmdi işin gerçeği budur. Lâkin sonradan bu gibi şeyleri nakl edenler ya cehaletlerinden veya tezvir sebebiyle rûhanî olan hususları, haricî bir şey, hakikî (maddî ve cimânî) bir hadise sûretinde ortaya koyarlar. Halk ise aslını bilmediğinden gerçek sanar. Zikredilen rivâyetlerde ve hikâyelerde hataya düşülmesinin menşe’i işte budur. Bazı yalancı sahtekâr ve şarlatanlar onların ruhanî mahiyetteki mülâkat ve muâmelelerinin hariçte cereyan ettiğini iddia ederek nice fasid maksatlarına nâil olmuşlardır.

İbn Hacer Askalânî’nin (852/1449) el-*İsabe*’de, Hızır’ı Ashabtan göstermesi, onun cismânî hayatına delil olmaz mı? denirse, deriz ki: İbn Hacer, Mısır’da bir kadı ve muhaddis olarak büyük bir mevki sahibi idi. Şâfiî fıkhına dair te’lif ve şiirlerini ihtiva eden bir divânı vardı. Ekseriya mahareti ve ihtisası Hadis ilminde ve rivâyet sahasında olup o konuda illi cild kadar muazzam kitaplar telif etmiştir.

Muhaddislerin vazifesi, eserlerde ve haberlerde buldukları rivâyetleri kaydetmektir. Bahis konusu **Askalânî** hadis fenninin hükmünü icrâ ve rivâyetin hakkını edâ etmiştir. Lâkin dirayet başka bir hal olup makûlâtla olur, meviyâtla olmaz. İbn Hacer’in eserine yazdığı zanniyâta dayanarak, yakîniyâtta olan hususlara karşı çıkma cehâletten başka bir şey değildir. (şek ile yakîn zâil olmaz.) Onun için hasmı ilzam etmez. Bu konuda **İbn Cevzî** (597/1200) *Ucâletu’l-Müntazır* isminde müstakil bir eser yazmıştır. **İbn Hayzar** (294/907) bir risâle kaleme almıştır. Biz bunlardan söz nakletme cihetine gitmedik, (sadece işâret ettik) çünkü akıllı olana işâret kâfîdir.

İKİNCİ BAHİS

TEĞANNÎ HAKKINDADIR

T e ğ a n n î, mûsikî fennindeki kâideye göre nağme ile seslerin tekraredilmesine derler. Mutlak olarak seslerin ruh ve beden üzerindeki tesiri sabittir, inkar olunamaz. Eğer ses ölçüsüz ve bed olursa nefret cihetinden tesir eder. Eğer ölçülü ve tabiatâ uygun ise, ona rağbet etme ve yönelme biçiminde tesiri görülür. Nefs ve ruhlar onun tesiri altında kalınca, bunun beden üzerinde de eserleri görülür, sahibi o tesiri bilir ve idrak eder. Meğer ki tedaviye muhtac olacak derecede mizac itibarıyla bozuk biri ola.

Ö l ç ü l ü s e s l e r de konumuzla alâkası bakımından üç kısma ayrılır:

- 1— Kuşların hançeresinden çıkan sesler,
- 2— İnsan hançeresinden çıkan sesler,
- 3— Saz ve sözden, vurularak ve üflenerek çalınan âletlerden çıkan sesler.

Diğer din ve şeriatlara mensup olanlar, bunların hepsini kullanmışlardır. Şer'-i Şerîf'in ehli olanlar, "İslam dininde kuşlardan sadır olan nağmelerin dinlenmesi mutlak olarak câizdir, insan hançeresinden sâdır olan sesler ise bir takım kayıtlar ve şartlar dahilinde câizdir. Vurularak ve üflenerek çalınan âletleri dinlemek ise asla câiz değildir," demişlerdir.

Fâzıl muhakkık Rum allâmesi **Kınalızâde Ali Efendi** merhum, (979/1571) “Ahlâk-ı A'lâî” isimli büyük eserinde tafsilât üzere tesbit etti. Hakka tâlib olan imanlı dostlar o kitabı canı koruyan bir muska bilip evrâd ve ezkâr yerine onu okumayı iltizam etmeleri îcâb eder. Ta ki din ve dünya itibariyle önemli olan şeylerin neler olduğunu öğrenip gereğince hareket edeler. Zira hikmetle şerîat arasını te'lif etmiş mübârek bir kitaptır. Ve müellifi dünyaya bir kere gelen (bir daha kolay kolay gelmeyen) şahıslardandır. Allah çalışmasının mükâfatını versin, yattığı yeri nurlandırsın, dostlarımızla birlikte bizleri peygamberlerin efendisinin sancağı altında haşr eylesin!

Geldik insan hançeresinden çıkan ses ve nağmeler hususunda din âlimlerinin kanaatlarının nasıl olduğu mes'elesine. **Şâyet içki, sevgili, günah ve ahlâksızlık gibi şeyleri bahis konusu eden şiir ve mısralarla olursa; mutlak olarak dinlenmesi câiz değildir. Eğer Alah'ın zikri, (münâcat, tevhid), Rasûlüllah'ın na'tı, (iyi işlere) teşvik ve (kötü iş yapanları) tehdid ile alâklı şiirlerle olursa ekseriyete göre dinlenmesi câizdir.** Bazı fıkıh hocaları bu kısımda dahi nice dedikodu etmişlerdir. Lâkin söyledikleri sözler, netice itibariyle ham sofuluktan (ve vera'-ı bâriddin) başka bir şey değildir.

Yukarıda söylenenlerin hepsi Kur'ân-ı azîmuşşân'ın tilâvetinin dışında kalan hususlarla ilgilidir. Kur'ân'a gelince, bu hususta tegânnî harflerin mahreçlerine, tertîle ve tecvide hâlel getirmemek şartına ve kaydına bağlı olup mûsikînin usûlüne ve kaidesine riayet etmenin lahne (ve tilâvet hatasına) yol açmaması lâzımdır. Bu ise hususî bir tegannî olup ilm-i edvâr esasına (ve mûsikî makamlarına) uymaz. “Kim Kur'ân-ı tegannî ile okumazsa, bizden değildir.”⁽¹⁾ Hadîsinde murad, bu çeşit hususî tegannîdir, denilmiştir.

1) Buhârî, Tevhîd. 44; Ebû Dâvûd, Vitr, 20.

Saz ve sözden de vurularak çalınan bir takım âletleri bazan maslahat sebebiyle câiz görmüşlerdir. Harbte gâzîleri cesaretlendirmek için çalınan davul ve nekkâre, düğün şenliklerinde çalınan zilsiz def gibi.

Tenbih

Şer-i Şerîf'te bu konuda vârid olan yasaklar bir hikmete dayanır. Bunun da aslı şudur: Evvelce de anlatıldığı üzere mutlak olarak nağmeler ruh ve bedene tesir edip rûhu ve nefsi tahrik etmede büyük bir role sahip olduğundan hükema demiştir ki: Bir kimse ki, rûhi nefsine gâlib ola, tasfiye ve riyâzet yoluyla nefs-i emmâreyi kahr eyleye, beden memleketindeki hükümrânlığın dizginlerini ruh padişahının eline vere, mûsikî nağmelerini ve bestelerini dinlemek, o kimsenin rûhunu, ruhâniyet cihetine doğru harekete geçirir, teellüh (ilâhî bir hâl alma), mebde-i evvelin vasıflarıyla vasıflanma, ve ona benzeme şevki verir. Bundan dolayı Aristo Organon'u icad etmiş, meşşâîlere ve işrakîlere talim ve nasihat esnasında çaldırmıştır.

Ama o kimse ki, nefsi ruhuna gâlib olur, bedende nefs-i emmâre hükmünü icra eder, nağme dinlemek o kimsenin nefsinin şehvet ve behîmiyet cihetine o derece sevk eder ki, dertli insan bazan âşikâne bir beste dinlemekle hevâ ve heves vâdîlerine doğru yuvarlanır gider ve haberi bile olmaz.

İmdi mûsikî konusunda fayda ile zarar bir arada toplanmıştır. Havassın seçkinlerine faydalı, lâkin umûma manevî zararı gâlib ve vâkîdir. Diğer taraftan Şer'-i şerîf (din) usûlünde, bir konuda haram olma ile mübah olma (sebepleri) bir araya gelse, haram olma cihetinin tercih edilmesi bir kaide ve bir asıldır. Bu esasa istinâden teğannînin havassa olan faydasına bakılmayıp umûmu zarardan koruma maslahatı için men edilmiştir. Avama lâzım olan Şer'-i şerîf'in hükmüne tabî olmaktır.

Ama bazı büyük şeyhler, hukemây-ı müteehhilin mesleğine (ve mistik filozofların yoluna) gidip onların şartı üzere tasfiye yolunda, "Rûhu nefsine gâlib olan sülûk tâliblerini şevklendirmek hususunda tesirlidir." diyerek kimi ney, kimi dünbelek ve kudûm kullandı. Ekserisi, semâ adını vererek usûl ve kâidesi üzere nağme dinledi. Bunların bu tarz ve tavrı hikmete uygun düşüp tedâvî konusunda zehirli ilaç kullanma kabilinden bir şey oldu. Zira tasavvufun ekserisi İsrâkiye hikmeti üzere bina kılınmış olup istilahları da ondan alınmıştır⁽²⁾.

Lâkin her asırda müteşerrîler bu hususta onlara tenkit taşı atıp kendilerine sataşmaktan ve dalaşmaktan geri durmadılar. Onlar dahi bildiklerinden geri kalmayıp çaldılar, çağırdılar. "Bu ney ve udun ne dediğini sen bilmezsin. Yâ vedûd, ey dost sen bana kâfîsin, yetersin!" diyerek cevap verdiler. "Herkesin yöneldiği bir vech ve cihet vardır." (Bakara, 2/148) âyetinin gereğince, her iki fırkanın da sözü ve fiili bir vecihten halî olmadı. Lâkin bu dava hiç bir zaman kesin bir çözüme de bağlanamadı. Akıllı olan, eskiden beri sürüp gelen bu çekişmenin çözüme kavuşacağını ümit etmek suretiyle ahmaklık etmez, vesselâm.

2) İsrâkiye, hakikata, ancak sezgi ve ilham ile ulaşmanın mümkün olabileceğini savunur. Özet bilgi için bkz. S. Uludağ, İslâm Düşüncesinin yapısı, s. 235 (İst. 1979).

ÜÇÜNCÜ BAHİS

RAKS ve DEVRÂN HAKKINDADIR

R a k s, lügatta mutlak olarak ölçülü hareketlere derler. Mûsikî âletlerinden çıkan ölçülü seslerden ve nakarat-tan nefis için nasıl tesir hasıl oluyorsa, söz konusu ölçülü hareketleri görmek ve seyretmekten de tesir hasıl olur. Sa-dece tesir yolları değişiktir, o kadar. Biri kulak, diğeri göz yoluyla tesir eder. Lâkin bu tesirin vücuda gelmesi için ha-reketin ölçülü olması lâzımdır. Ölçülü olmayan bir hareke-tin tesir itibariyle fazla bir rolü yoktur. Raksın tesiri husu-sunda söz yoktur. Onu temâşâ hususundaki söz, tegannî bahsinde verilen tafsîlât gibidir.

Bundan sonra bazı sûfîlerin zikir ve tevhid esnasın-daki hareketlerini ele alalım: Zâhir uleması, devrân sure-tindeki hareketlere raks ismini verip haram olduğuna dair fetva verdiler. Hattâ "Bu haramı helâl sayan da kâfirdir." dediler.

Sûfîler dahi önce, d e v r â n biçimindeki hareket raksın tarifine girmez, diyerek tartışmaya giriştiler ve "maslahata binâen devir şeklindeki hareket rakstan (dans) başka çeşit bir harekettir. raks tarzında bir hareket olduğu kabul edilse, maslahat zımında onda dahi bir be-is yoktur." dediler. (Hz. Peygamberin gözü önünde mes-cidde vâkî olan) Habeşlilerin raksı ile (Hz. Ali'ye atf edi-len) Devr-i Hazreti Ali'yi delil olmak üzere ileri sürdüler. Ve içtihad konusu olan hususlarda herhangi bir tarafı tu-

tan kâfir sayılmaz, ekseriya fetvaların aslı saltanat tarafını himaye, (devlet nizâmını muhafaza) içindir. Zira eskiden sûfilerden nice zülüm görülmüştür. Bilhassa (İran'daki safevîler ve) şahlar devleti, sûfilîğe dayanılarak kurulmuştu. Bu yüzden şiddetli ve sıkı bir şekilde hareket edilerek müridlerin çoğaltılmasına ve cemiyet teşkiline sebep olacak hareketli hususlara bir miktar ara verilmesi maslahatı mülâhaza olunmuştur, dediler.

Bundaki maslahat (ve raksın mübah olmasına sebep) nedir? diyenlere şu yolda cevap verdiler: Sâlik, zikir ve tevhid esnasında (ve ilâhî meclislerinde) hareket edince, bu hal harareti gerektirir. Bu hal içinde bedendeki soğukluk zâil olur, hararetin tesiriyle hayvânî ruh bedene yayılır. Ruhlara ve ondaki kuvvete güzel bir hal gelir, bunun cinsinden olan insanî ruh da, aynı cinsten olma alâkası sebebiyle harekete geçer. Zikri ve nağmeleri dinlemek dahi onun imdadına yetişip rûhaniyet tarafına doğru hareket etmek için o derece şevk ve hâlet hasıl olur ki, o hal içinde niceleri kendini kaybederek ayık olma âleminde geçer. Bedeni yerde kalıp, rûhu, kendi cinsi (olan ruhânî âlem) tarafına doğru kanat açarak uçar. Bu haller zevkle bilinir. "Tatmayan bilmez" kabilindendir. Bu haller, sukûnla olduğundan daha çok hareketle vücuda gelir. Sâlik, bu yolla menzil alıp az azamanda muradına nâil olur. Bedenin hareketi sebebiyle ruhların (ve rûhî) kuvvetlerin harekete geçtiği nasıl inkâr olunur ki, tahsile yeni başlayan talebeler, okurken bile tabîî olarak hareket edip sallanırlar. Zira baş sallamaktan, beyin bir çeşit **hararetle** itidâl peyda eder, dengeye gelir, bu da fikir gücünün artmasına sebep olur. Bu husus, hikmete dair olan bazı kitaplarda böylece yazılmıştır.

Sûfilerin, hâl diliyle verdikleri cevap da şudur: Ekseriya Halvetiye tarikatı mensuplarının âyin usûlü, mürid cemiyeti üzerine bina kılınmıştır. Tekke kurup hengâbecilikte (çı-

ğırtganlıkta ve şarlatanlıkta) şart olan hay huyu, cemiyet teşkil etmenin âleti, (müritleri bir araya toplamanın vasıtası) maîşet temin etmenin esası ve hoş vakit geçirmenin temel taşı haline getirmişler. Bunların halkı soyma sûretleri, selef tarafından sahih bir maksat için yapılan semâ hususunu, ızdırarî hareketi (ve gayr-i ihtiyarî rakısı) -ki ehline mubah olsa gerektir- tezvir tuzağının tanesi ve adı bile kötü olan avanakların ayakbağı haline getirmiş olmalarıdır. Ve o bahane ile hayvan çeşidinden olan avam üşüşüp tekkeye nezirler ve sadakalar gelir, derler ve bu konuda hareket-i devriyenin (ve semâ'nın) büyük bir dahli ve tesiri vardır, diyerek dönmeden, geri dönmezler. (Halvetîler ve diğer bazı tarikatlar kendilerini böyle tanıtmazlar, tersine bu iddiaları şiddetle reddederler ama Kâtip Çelebi'ye göre onların tutum ve davranışlarının gerçek mânâsı, hal dili ile ifâde ettikleri şey, yukarıda anlatılanlardan başka bir şey değildir.)

(Tekkelerde toplanan) aptalların kimi sahtekâr, kimi şâhid, (şâhid-bâz) kimi mürid, kimi de ham sofı olup aslı faslı olmayan bir takım yalanlarla şeyhlerini uçururlar. Yemek-içmek için kılık-kıyafet değiştirerek (tağyir-i şekl lieclî'l-ekl), bir yerde toplanır zikir ve tevhid diyerek hay huyu fesada âlet ederler. Bunlarla, hakîkî müridlerin ve samimî sâliklerin yekdiğerine benzemeleri durumu vakî oldu. "Çadırlar onların çadırları gibi, (Fakat görüyorum ki) içindekiler onlardan başkasıdır." vecîzesiyle de anıldığı gibi (tasavvufta) halef ile selef arasında sadece kıyafet ve suret itibarıyla iştirak vardır. Diğer taraftan: "Bir kavme benzeyen onlardandır."⁽¹⁾ (madem ki haleften olan mutasavvıflar eski sûfilere benzemektedirler, o halde bunlar da onlardandır.) Kaidesi hüsnüzân esâsını gerektirdiğinden, Halvetîlerin, uzun süreden beri maîşetin

1) Keşful'l-Hafâ, II, 240.

medarı, cemiyet -teşkil etmenin âleti ve hoş vakit geçir-
menin temeli haline getirdikleri hengâmegirlik, (şarlatan-
lık ve çığırkanlık) tuzağını bozmağa kimse teşebbüs
edemedi. Ancak zâhir uleması üzerlerine düşen dahl ve
taarruz vazifesini yerine getirip bu konuda nice risâleler
yazdılar. Öbürleri dahi bildiklerinden geri kalmayıp: "Bi-
zim işimiz ve maîşet temin etme yolumuz tekke, mürid
ve cemiyet vasıtasıyledir. (Doğru yanlış) her ne ise bir
tarîkin (ve mesleğin) örf ve âyini iptal etmek nasıl kabil
olur? Nice yüzyıldan beri yapageldiğimiz merasim ve
âyin aramızda yerleşmiş olan bir husus olmuştur. Bid'at
bile olsa bunu icrâ ederiz" diyerek maîşetlerini sağlama-
ya esas teşkil eden hususu aptallık yaparak mücerred
dahl ve taaruzla terk etmediler. Onlar dönmeden (ve de-
verandan) geri dönmedikleri gibi bazı taassub sahipleri
dahi beyhûde müdâhele ve sataşmadan geri dönmediler.
Bu suretle iki hizbin kapişmaları devr ve teselsüle mün-
cer oldu. Her asırda, çekişme silsilesi her asırda kesinti-
siz ve aralıksız bir şekilde sürüp gitti. Bu durum karşısın-
da akıllı olan kişiler ne karışma ve sataşma hastalığına
mübtelâ olur. Ne de onların tuzağına düşüp dalevereleri-
ne kapılır. Belki hakîkî sâlik olmayan bu gibi sahtekârlar
hakkında şâirin söylemiş olduğu şu şiiri okur ve dinler:

*Sûfî, giymeye sırmalı kaftan bulamaz ama bîçare
onun hasretiyle yamalı eski bir elbise giyer.*

*Tahtta oturan padişaha hased eden şeyh gider de
azametli bir şekilde kursî üzerinde bağdaş kurup oturur.*

*Azametli görünmeyi sûfliğin esası sanırlar, onun için
bir görseniz bunların herbiri ne azametli ne haşmetli!*

*Şayet ümit kapısı açıliverirse, umulan şey bize tama-
miyle nasib oldu, sanırlar.*

Bir ateş parıltısı bile yokken yanık (bir âşık) geçinirler, bunlar gibi halleri mulemma' (ve ikiyüzlü) olan yoktur.

Kendi değerlerini yüceltmek içni, kadri yüce olanları alçak görürler.

Aşırı derecedeki sun'îlikleri o hadda baliğ olmuştur ki, hırkaları ve tâcları bile yapmacık!

Kendilerine fayda temin eden bir işi, halka binlerce zararı dokunsa bile tereddütsüz yaparlar.

Bir araya toplanarak yaptıkları raks ve semâ'ın helâl oluşu şüphelidir ama, haram olduğu husûsunda icmâ vardır.

Niceleri bir araya gelecek (raks esnasında) başlarını açıp sarıklarını yere fırlatınca dazlak kafaları ve kel kelleleri ortaya çıkar.

Şayet sūfî riyâ ile: Hak! Hak! diyorsa, kurbağanın ihlâsla: Vak! Vak! demesi yeğdir.

Birâder: Sözü uzatma, lâfı, kısa kes, çünkü son beyt nice kıt'anın yerini tutmuştur.

DÖRDÜNCÜ BAHİS

TASLİYE ve TARZİYE HAKKINDADIR

T a s l i y e: Peygamberlerden birinin ismi anıldığı zaman: “**Sallallâhu aleyhi ve sellem**” veya “**Salavâtullâhi aleyh**” veyahut (Hz. Peygamberin adı geçince): “**Allâ-lümme salli alâ Muhammed**” demek (Bk. Ahzâb, 33/56), **t a r z i y e** ise ashâb-ı kiram zikrolunduğu zaman: **Radi-yallâhu anh**” demektir.

Din âlimlerinin (**ridvânullâhi aleyhim ecmaîn**) tercihi üzere bir müslümanın ömründe sadece bir kere Peygambere salavat getirmesi farz, geri kalanı müstahabtır, diye rivâyet edilmiştir. Peygamber isminin geçtiği her defasında salavat getirmenin farz olduğu rivâyetini de söylerler. Her halûkârda bu husus ihtilâflıdır.

Geldik çekişme konusu olan, (imam) hutbede iken, müezzinlerin (hep birlikte): “**Sallallâhu aleyh**” ve “**Radi-yallâhu anh**” diye çağrışmaları mes'elesine. Gerçi asl olan: “İmam hutbede iken, yanındakine: “sus” dersin, lüzumsuz bir lâf etmiş olursun”, sözüdür. Bu söz (ve hadîs) uyarınca susmak ve sessiz kalmak farzdır. Bunun farz olduğu hususunda ittifak vardır, tasliyenin farziyeti ise ihtilâflıdır. Bunun için ilkinin ikincisine tercih edileceği sâbit olmuş bir husustur. Lâkin halkın örfü, mercûhu (râcihe) tercih etme esasına bina kılınmıştır. Günah ve vebâl da olsa halk (mercuu bir şey olan tasliyeyi) iltizam ederek onu âdet edinmiştir artık bundan vazgeçmezler.

Bir iş ki, halk arasında örf ve âdet haline gelmiş olup insanların bunu yapmayı tercih etmiş, büyük-küçük herkes bu gibi şeyleri yadırgamayıp onlara alışmış ola, onlara dokunulmayıp hâli üzûre bırakıla. Bid'at ve günah bile olsa, bu çeşit şeyleri menetme hevesinde olan beyhûde zahmet çeker. "Çağındaki insanların örfünü bilmeyen kişi (âlim de olsa) cahildir." sözünün gereğince cahilliğini ve avanaklığını ortaya koymaktan başka bir netice elde edemez. (Günah ve kötü şeylerden sakındırma ve) nefret ettirme bahsi üzerinde dahi fazla derine gidilirse dil ile olan dedikodu, kılıç ve süngü ile yapılan çatışma ve savaşmaya sebebiyet vereceğinden, geçmişte vukua gelen taassub cenkleri gibi ahval zuhur eder. Zira hak bile olsa örfe aykırı düşen bir sözü kolay kolay kabul etmemek, halkın cibiliyetinde mevcut olan bir husustur. Menedildikçe, (günah ve kötü olanı işleme) hırsları daha da artar. Behemhal men olunmaları lâzım geliyorsa, o takdirde de: **"Ona yumuşak söz söyleyiniz. Olanı öğüt alırsanız veya (Allah'tan) çekinir."** (Tâhâ, 20/44) âyetinin özü ile amel etmek lâzımdır ki, rıfk ve mülâyemetle, dâvette bulunma hususunun semeresi zuhur etsin.

İmdi bu esas, (ve halkı bid'atlardan menetme kaidesi) ibâdet çeşidinden olan hususlarda fazla inceltilmez ve köküne kadar gidilmez. Aksine halk, sûreten hak olan ibâdet şekli üzerine bırakılır, (ve kendilerine karışılmaz) hâkim, (idâreci) ve vâizlerin: "Olanı olduğu gibi bırakıp" arayerde örfe mebnî (işlenen) birbirine benzeyen kusur ve kusurlara bakmamaları gerekir. Acaba kul her ibâdeti, kitaplarda yazıldığı üzere hakkiyle mi edâ etmektedir? İmam **Gazzâlî** ve emsâli büyükler: "Ömrümüzde Hakk'a yarar iki rek'at namaz kılamadık" diye aczlerini itiraf ederek: "Şâni yüce olan Allah! hakkın olan şekilde sana ibâdet edemedik" (Mâ abednâke hakka ibâdetik) demişlerdir.

Cenâb-ı Bârî, bahâ tanrısı değil, bahane tanrısıdır. (İbâdetler cennete girmenin karşılığı değil, vesîlesidir.) O'nun rahmet deryası gayet engin olup ihsan ve lûtfunun nihayet ve kereminin haddi hesabı yoktur. Kula dahi lâzım olan gücü yettiği kadar, O'nun emr-i şerifine uyup yakınlığını kazanmış olan kimseler gibi kendisine yalvarıp yakarması ve:

*Padişahım, senin dergâhına sığındım,
Huzûruna ve harîmine yüzü kara olarak geldim.
Hazinende bulunmayan dört şey getirdim:
Yoksulluk, isyan, âcizlik ve günah.*

diyerek aczini ve noksanını itiraf etmektir.

*Cürmünü itiraf eden miskin,
Yeğdir andan ki ola tâat-bîn.*

(Günahını itiraf eden zavallı, ibâdetini gören ve ona değer veren âbiddin daha iyidir.) demişlerdir.

Geldik bazı vâizlerin va'z esnasında Peygambere salavât getirmeyi halka teklîf edip bazılarının da bunu yapmamaları mes'elesine: Bu husus dahi o kadar fazla mevzu bahs edilecek derecede mühim bir şey değildir. Âdete istinad eden bir haldir, menşe'i şeyhler arasında dönen ve dolaşan ihtilâf ve yekdiğerinden nefret etme hâlidir ki, bu ihtilâf zımında nice maslahatlarını görür, (şahsî ve süflî bir takım menfaatlar temin eder)ler. Nitekim tafsîlâtı gelecektir.

BEŞİNCİ BAHİS

TÜTÜN HAKKINDADIR

Vaziyet icabettirdiği için vaktiyle tütün ile ilgili herkes için bu hususa dair bir risâle karalamış fakat temize çeke-memiştim. Şimdi bu bölümde bu risâlenin özeti yazılıp müsveddeler iptal edildi. Lâkin risâlenin yazılışında göz önünde tutulan tertib külfeti bir yana bırakılıp (bu bölüm mânâ itibariyle) o risâle tarzı üzerinde ve vâridât uslûbun-da (hatıra gelenler) yazıldı.

Konuya girmeden evvel, tütünün zuhûruna sebep olan şeyi bir ta'lîm (= Önbölüm)de izah edelim.

T a' l î m:

Hicrî tarih, sekizyüzü geçip dokuzyüze yaklaşınca, (VIII/XV.yy.) İspanya gemileri yeni dünyayı bulup Portekiz ve İngiliz gemileri dahi Atlas Okyanusundan Büyük Okya-nusuna geçmek için kıyıları dolaşırken (Gerardus Merca-tor'a ait) *Atlas* kitabında Çin adaları güneyinde, güney kıt'ası kenarlarındaki bir memleketin adı olarak gösterilen Gineye adasına yaklaştıklarında gemide bulunanlardan bir tabibin bedenine, mizacının da elverişli olması sebebiyle deniz havasının rutûbetinden balgam hastalıkları ârız olur. (Tıp kitaplarında adanın ismini Göneyaya diye yazarlar. Ehl-i vukuftan olan bazıları mezkûr adanın ismi tabaka ol-duğu için tütün yaprağına dahi tabaka ismi verilmiştir, der-ler. Lâkin bunun doğru olup olmadığı malûm değildir.)

“Bir şey zıddıyla tedâvî olunur.” esasına göre hâr-ı yabis ecza, (kuru ve sıcak eşya) ile tedâvî olmak için uğraşırken gemisi adaya varır. Tabib burada bir çeşit yaprağın yandığını görür. Koklayınca, kokusunun sıcak olduğunu anlar, onun için kalbe ve dimağa tesir etsin diye lüle gibi bir âletle dumanını emmeğe başlar. Faydasını gördüğü için çok miktarda sözü edilen yaprağı toplar, orada ikamet ettiği sürece bunları kullanır. Gemi halkı dahi bunu görüp “faydalı bir devâdir”, diye mezkûr tabibi taklid ederek çok miktarda tütün yaprağını yüklenirler, birbirinden görerek içmeğe başlarlar. Gemi İngiltere’ye gelir, (tütün oradan Fransa’ya) Fransa’dan da diğer memleketlere yayılır. Halk aslını bilmeden beyhûde içilir mülâhazasıyla kullanır, çoğu bunun tiryakîsi olur, diğer keyf verici maddeler arasına girer, şarka ve garba şâmil bir husus haline gelince de men edilmeden kalır.

(Osmanlılarda tütünün) ilk zuhûru 1010/1601 civarındadır. O tarihten beri bazı vâizler zaman zaman (kürsülerde tütünün mahzurlu olduğunu) söylediler. Nice âlimler dahi, kimi haram, kimi mekruh olduğunu iddia ederek risâleler yazdılar. İbtîlâ erbabı ve tiryakîler dahi tütünün mubah olması cihetine giderek, öbürlerine cevaplar verdiler. Sonra sonra saltanat merkezinde, yani İstanbul şehrinde cerrah şeyhi **İbrahim Efendi** (1041/1631) büyük tartışmalara girer, Fatih camiinde hususî surette herkese açık meclisler akd ederek vaaz ve nasihatlar bulundur, fetva suretlerini duvarlara yapıştırır, büyük bir ehemmiyet ve dikkatle bu konu üzerinde durur. Lâkin boş yere zahmet çeker. Zira o söyledikçe halk daha çok içer ve tutumlarında ısrar eder. Neticede bu işin yürümeyeceğini görür ve mücâdeleden vazgeçer.

Sonra **IV. Murad Han**, saltanatının sonlarında kötü-lüklerin kapısını kapatmak için kahvehaneleri kapatmış, bir takım yangın hadiselerinin vukûa gelmesi sebebiyle tütünü de yasaklamıştı. Halk, yasağı dinlemeyince gayret-i şâhâne, emr-i hümâyûna muhalefet etme günahını göze alıp tütün içenlerin muâhaza edilmelerini îcab ettirmişti.

Giderek padişahın men hususunda göstermiş oldukları şiddet ve halkın da: "İnsan, men olduğu şeyi yapmaya hâristir." sözü gereğince içmeye olan düşkünlüğü ve tutkunluğu daha da artar. Bu cürüm sebebiyle nice bin kişi yokluk diyarına gönderilir.

IV. Murad Bağdad seferine giderken, konaklama yerlerinde bazan askerlerin ileri gelenlerinden on, onbeş, yirmi kişiyi tütün içmekle itham edip yakalar, Huzûr-ı hümâyûnda en fecî bir şekilde öldürürlerdi. Bu halde dahi bazı şahıslar yeninde, bazıları cebinde (gizlice) kısa çubuklu lüle taşıyıp fırsat buldukça yine de içerlerdi. Bu derece sıkı yasaklama esnasında bile içenler, içmeyenlerden daha çoktu.

IV. Murad vefat ettikten sonra, bazan menetme, bazan da ruhsat verme şeklinde vaziyet idare edilip giderken **Bahâî Efendi** (1063/1653) tütünün helâl olduğuna dair fetva vermekle, bütün ahalî arasında tütün içmek yeniden şöhret ve revac bulmuştu. Saltanat-ı aliyye tarafından, tir-yakîlerin kulağı çekilince bazıları içmeyi bıraktı. Lâkin halen dünyanın dörtbir bucağında içilmektedir. İşte tütünün macerası bu minval üzere vukûa gelmiştir.

Bundan sonra bunun evsaf ve ahvaline gelelim. Bu vasıflar ve haller, bir nice ihtimalden hali değildir. Kısaca onları bahis konusu edelim.

Birinci ihtimal: (Acaba tütün yasaklanmalı mı?) Halk yasaklara riâyet ederek bu işten vazgeçer. Bu bir ihtimâldir. Lâkin bu ihtimali bir yana atmak gerekir. Zira âdet

(ve alışkanlık) ikinci bir tabiat hükmündedir. Onun için tiryakîler hiçbir şekilde içmekten vazgeçmezler. Onlara bunu teklif de etmemek gerekir.

Peki, yasaklama hangi maslahat için yapılır, denirse, deriz ki: Hâkimler (ve idareciler), halkın sırtından sopayı ek-sik etmesinler, diye büyükler tavsiyede bulunmuşlardır. Bundan dolayı zâhirî hal itibariyle men ve te'dib onların vazifesidir. Bunu yapmakla onlar üzerlerine düşeni îfa etmiş olurlar.

Halkın üzerine düşen de bu çeşit şeylere mübtelâ olmaları halinde, yollarda hâkimlere (ve idârecilere) açıktan açığa içerek edebi terk etmemektir. Ama herkes kendi hanesinde ne işlerse işler. Bu takdirde hâkimler onlara karışır ve sataşırsa, yapmaları lâzım gelmeyen bir şeyi iltizâm etmiş olurlar.

Muhtesibin (ve polisin) evin içinde işi ne?

İkinci ihtimâl: (Acaba tütün aklen iyi midir? Kötü müdür?) tiryakîlerin bunu iyi bulmaları bir yana bırakılacak olursa, kendi tabiatıyla başbaşa kalan aklı selim, bunun kötü bir şey olduğuna hükmeder. Bir şeyin iyi veya kötü (hasen veya kabih) olduğu ya akılla veya şerâatla tayin edilir. Her iki mezhebe ve duruma göre hüküm aynıdır. Çünkü onu aklen iyi bulmak için gerekli şartlar yoktur, çirkin görmek için gerekli şartlar ise vardır. Ama yok olan şartların bazısı (bazı hallerde tütünde) mevcut olsa, o zaman iyi olarak görülür. Meselâ ilâç olarak kullanılması hâli böyledir. Hâkimlerin, umûmî meclislerde ve resmî dâirelerde kullanmamaları, camilerde ve ibâdethanelerde içilmemesi de tütünün aklen çirkin bir şey olduğunun delilidir.

Üçüncü ihtimal: (Acaba tütün faydalı mıdır, zararlı mıdır?) Mâli yönden zararlı olduğunda şüphe yoktur. Fakat kullanıla kullanıla tiryakî için havâic-i asliye (temel ih-

tiyaçlar) hükmüne girdiğinden o bunun mâlî zararına bakmaz.

Beden yönünden de zararlı bir şey olduğu sabittir. Zira umûmun teneffüs ettiği hava cevherini kirlettiğinden tıbben muzırdır. Fakat zamanla tütün kullanma işiyle ünsiyet peydâ edenler için içmek ikinci tabiat hâline gelir. Bu cihet onun zararını defeder. Tiryakîliğin verdiği şevkle tabiatın tütünü kullanmaya yönelmesi, fena durumdaki keyfiyetiyle bulaşık olan havanın teneffüs edilmesi vaktinde ciğerlere (ve kalbe) tesir etmesine mani olur. Bundan dolayıdır ki, bazı hastalar arzu ettikleri zararlı gıdayı yeseler, (iştah ve istekle yedikleri için) o kadar çok zararı dokunmaz. Hatta bazıları için deva yerine bile geçer. Zira tabiata, şevk ve arzu sayesinde bir kuvvet gelir, (morali güçlenir) ve bu durumda hastalığı defeder. Bu çeşitten olan hususlarda görülen tesir ve teessür (etkileme-etkilenme) tabiatın onu kabul veya reddetmesine bağlıdır.

Amma bir kimse tütün kullanmamaktan başka onun zararlı olduğuna kesinkes itikad etse, ayrıca tabî olarak ondan bir de nefret etse, (sigara dumanı ile kirlenen havayı) teneffüs etmek ona fazla zarar verir, (çok fena) tesir eder.

Sonra hava cevherini bozma mazarratı bir yana, tütün kullanan bir kimse ya râtib mizaçlı veya yâbis mizaçlı olmaktan hali olmaz. Her iki halde de mizac ya sıhhatli veya (itidâl haddinden) inhıraf etmiş bir halde bulunur. Şayet mizacı rutûbetli olan kimse sıhhatli olursa, tütün kullanmak ona muvafık ve münâsibtir. Ama fazla kullanması her hâlükârda yâbis olma halini gerektirir. Şayet inhıraf halinde bulunur ve inhıraf da rutûbet yönünde vukûa gelmiş olursa, onun için tütün deva yerine geçer. Ama mizacı yâbis olana hiç bir yönden tütün münasib değildir. Çünkü yâbis olma halini artırıp hayatî önemi olan uzuvların rutûbetini kurutup gider.

Bazı kimselerin, tuzlu balgam faydalıdır, diye iddia ettikleri hayalî faydanın ası faslı yoktur. Lâfu gûzaf kabilinden bir sözdür. Tıb kanunu dairesine uğramaz.

Dördüncü ihtimal: Acaba tütün bid'at mıdır? Tütünün şer'an bid'at olduğu su götürmez. Zira yakın zamanda ortaya çıkmıştır. Bid'at-ı haseneden kılmaya da imkân yoktur. Aklen bid'at olduğu dahî sübût bulmuş bir şeydir. Zira **Adem** zamanından beri akıllı olanlardan işitilmiş ve görülmüş değildir. **H. Ömer** zamanında zuhur etmiş olup, o yüzden şu kadar bin adam katlolunmuştur, şeklinde söylenen lâf, taassub ehlinin aslı olmayan sözüdür.

Beşinci ihtimal: Acaba tütün mekruh mudur? Tütün, aklen ve şer'an mekruh ve nâhoş bir şey olduğunda söz yok. Cumhur tarafından bu davâ teslim ve kabul edilmiştir. Yalnız mekruh olma derecesine varması için çok kullanılması şarttır. (mêselâ boza içmek, sarhoşluk derecesine varmadıkça, haram olmadığı gibi) Zira tütünün kendi râihası ve yaprağının kokusu haddizâtında nâhoş değildir. Belki tütün, güzelce yakıldıkta bir bakıma sadeden hariç değildir, râihası koklanır. Ama fazlaca kullananın ağzında bir bed koku peyda olur ki, içmeyen bir kimse onun nefesini koklasa, yanında ağız kokusu misk ve anber gibi kalır. (Lüle çubuğu içinden çıkan zifir râihası dahi beddir. Bir yere isâbet eylese, uzun müddet bâki kalır) Kısaca ağızda fena bir kokudan iz bırakmayı icab eden çiğ soğan, sarımsak ve pırasanın yenmesinde kerâhet olduğu gibi tütünün fazla kullanılması da ağızda, vücutta ve elbisede fena bir kokunun peydâ olmasını icabettirdiği cihetten mekruh olur. Her ikisinde de müslümana ezâ etmek, kerâhetin illetidir. Hayz halindeki kadınla cinsi münâsebette bulunmanın haram oluşunun illeti kirlenme ve eza verme olup, oğlancılığın haram oluşu dahi ona kıyas edilerek ortaya konulmuş

bir hüküm olduğu gibi, kerih ve nâhoş kokuya sahip olma da ikisini bir hükümde toplayan ortak bir vasıftır.

Tütünün olsa olsa tenzîhen mekruh olması lâzım gelir. Tiryakîlerin bu kokunun kerih ve nâhoş olduğunu kabul etmemeleri gerçek dışı bir husustur, onun için de nazar-ı itibara alınmaz. Zira onların birbirinin ağız kokularından tiksинmemeleri mümkündür. Bütün bu söylenenlerden maksat işin hakikatını beyan etmektir. Yoksa tütüne mübtelâ olanlara sataşmak ve karışmak düşünülmeyp, onları tütünden nefret ettirme iddiası, lâzım olmayan bir şeyi iltizam etme kabilinden mânâsız bir şey olacağı (bizce de) kabul edilen bir husustur.

Altıncı ihtimal: Acaba Tütün haram mıdır?

İçtihad konusu olan özel bir hükümde, içtihad yapmanın câiz olduğu husûsu, usûl-ı fıkıh kitaplarında yazılıdır. (Tütünde, haram kılıcı) şartların toplanmış olmasına bakarak, bir bakıma delillerden haram olduğu hükmünü çıkarmak mümkünse de, evlâ olan odur ki, haramdır diye fetva verilmeyip şer'î esaslardan bir asla bağlayarak halkı her an günah kazanma ve haramda ısrar etme halinden korumak için mübah olması ciheti tercih oluna.

Yedinci ihtimal: Acaba Tütün mübah mıdır?

Tütünün ortaya çıkması yakın zamana rasladığından, fıkıh kitaplarında açıkça zikr ve rivâyet edilmiş değildir. Öyle olunca da: "Eşyada asl olan ibâhadır", kaidesine göre mübah ve helâldir, demektedirler. Eskiden Şeyhulislamırlar maslahat icabı, mekruhtur, diye bazı taşra müftüleri dahi haramdır, diye fetva vermişlerdi. Sonra merhum **Bahâî Efendi**, -Kendisinin de bunun mübtelâsı olması bir yanhalkın haline en muvafık olan şeyin ne olduğuna baktı ve "Eşyada asl olan ibâhadır," esasına sarılarak helâldir, diye fetva verdi. Çünkü fetva âdâbı, mutlak müçtehidten hü-

küm rivayet ederek ona göre fetva vermektir. Rivayet bulunmayınca, mes'eleyi şer'î bir esasa rabt etmek îcab eder. Çok kullanılması sebebiyle tütüne âriz olan sakıncalı haller, onu mübah mevkiinde komazsa da -Zira çok mübah vardır ki asgarî bir ârıza kerahet ve hürmêt mertebisini bulur- "haramdır" veya "Mekruhtur" diye fetva vermekte de mahzur görülür. onun için çok kullanmaktan ileri gelen arızî (ve zararlı) hallere itibar olunmamak (ve kesreti istimalı ibâheye mânî bir hal saymamak) lâzım geldi.

Haramdır veya mekruhtur, diye fetva vermedeki söz konusu mahzur nedir, denirse, denilirki: Halkın, haram veya mekruh olanı kullanmada ısrar etmelerinden doğan vebâl ve mahzurdur. İmdi helâldir, diye verilen fetvada, ibtilâ ehline şefkat ve halk çoğunluğunu vebaldan koruma maslahatı vardır. Bu yüzden de mübah oluşu tercih olundu. Zira müslümanların çoğu buna mebtelâ olmuşlardır, her hâlükârda içmeyi iltizam etmişlerdir. Hiç bir vechiyle men ve terk kabil olmayıp bütün dünyaya yerleşmiştir. Bu çeşit işlerde şer'î cevaz ne ise, hâkim ve müftînin ona bakarak hüküm ve fetva vermesi gerekir. Ta ki halkı dalâlete nisbet etmek lâzım gelmesin. Zira "haram veya mekruhtur" diye hükm edilen bir işte ısrar etmek "mübahtır" diye fetvâ verilerek (cevazına) hüküm lâhik olan bir işte ısrar etmek gibi değildir. İlki halis muhlis vebaldır, ikincisinde ise vebal yoktur. Hâkim dahi bu meseleyi "iki şerden ehven olanını tercih etme" gibi şer'î bir esasa ırcâ ederek hüküm verince, günaha girmiş olmaz, belki bir mü'mini vebaldan kurtardığı için ecir ve sevap almış olur.

Merhum *Bahâî Efendi*, selim bir tabiat ve müstakim bir zihin sahibi idi. Eğer usûl ve an'aneye göre tahsil ile meşgul olup keyfe düşkün olmasaydı, Rum diyarında bir gelen (bir daha gelmeyen)lerden olurdu. Lâkin (herhangi)

bir fenni bile tam olarak görmüş değildi. Nihayet hüküm çıkarma melekesine sahip olup tabiatındaki kuvvetle her yerde maharetini sergilerdi. Halkın örfüne vâkıf, ince mes'eleleri bilen ârif bir kişi idi. Bu hususta halkın haline baktı ve onlara merhamet etti. Allah da kendisine rahmet eylesin. **Abdurrahim Efendi**'den (1061/1656) sonra onun gibi bir müftü gelmemiştir. Makamı firdevs ola, el-Fatiha!

T e n b i h:

Belli bir şey hem mübah, hem mekruh, hem de haram olur mu? Olursa, tenakuza düşülmüş olmaz mı? dersenir, denilir ki: Değişik cihet ve itibarla olur, bir tenakuz da meydana gelmez. Zira tenakuzun sübût bulması için bir takım şartlar vardır, bunlar mantık kitaplarında bahis konusu edilmiştir. Meselâ baklava yemek helâl iken doyduktan sonra yemek haram olur. Zira zararlıdır. Bundan sonra İslâm hâkimlerine ve idarecelerine evlâ olan odur ki, korunan memleketlerin her yerinde tütün yaprağı için ağır mukataa (ve vergi) bağlanıp emînler (ve tahsildarlar) tayin edeler. Okka başına yarımşar kuruş mîrî ve vergi bağlamaya işin tahammülü vardır. Her şehirde husûsi bir yerde satılıp sokaklarda yayılmasının önüne geçilsin. Bu yoldan senelik bin büyük akça irâd elde edilebilir, vesse-lâm.

T e t i m m e:

Merhum Sultan Murad'ın yasaklaması ve şiddetle takib etmesi sıralarında, halktan bir niceleri lüle içmeyi göze alamayıp tütün yaprağını döğer, burnuna çeker, böylece arzularını defederlerdi. Lâkin sonradan bu ahmaklıktan vazgeçtiler. Çünkü pervasızca içilir olmuştu. İş bu raddeye geldikten sonra bazı dindarlar takvanın icabı-

na göre hareket etti, kendi içmedi, ama içene de karışmadı. Bazılarının dahi meşrebine muvafık değildir, onun için içmez. Bu satırların yazarı gibi. Nihayet kimi de ahmaklık edip:

*Dağıt bu duhânın bulutun sabr yeliyle
Aklın güneşine oldu hâil kerem eyle*

diye müdahalede bulundukça tiryakî cevap verip:

Lezzet-u ta'mı duhânın şehdle şekerde yok!

diyerek içer, bildiğinden geri kalmaz. Lâkin evlâ olan odur ki, bu konuda kimseye karışılmaya ve sataşılmaya, vesse-lâm.

ALTINCI BAHİS

KAHVE HAKKINDADIR

Bu hususta da eskiler arasında kavgalar vâki olmuştur. **K a h v**enin ana vatanın Yemen olup oradan çıkmış ve tütün gibi âleme yayılmıştır. Bazı şeyhler Yemen dağlarını mesken edinmiş, dervişleriyle birlikte bir çeşit ağaç yemişi bulmuş, “Kalb ve Bûn” adını verdikleri taneleri döğerek yemişlerdi. Kimi dahi kavurup suyun içerdi.

Riyâzet ve sülûka muvafık (cismânî) arzuları kırmaya münâsip soğuk-kuru (bârid-i yâbis) bir gıda olduğundan, birbirinden gören Yemen âhâlisi, şeyhler, sûfiler ve diğerleri tarafından kullanılmıştı. 950/1543 sıralarında gemilerle Rûm (Osmanlı) diyarına geldikte, şiddetle inkâr olunup haram olduğuna dâir fetvâlar verdiler. Yanık olmasından başka (kadeh içinde döndürüle döndürüle içilen içki gibi) “Devr” ve “Cemiyet”le içilmesi fastıklara benzemektir, dediler. Merhum **Ebussuud Efendi**, kahve getiren gemileri deldirip yüklerini denize döktürürdü, diye nakl ederler.

Lâkin yasaklamaların ve gösterilen şiddetlerin bir faydası olmadı. Verilen fetvalar ve söylenen sözler halkın kuşağına girmedi. Yer yer kahvehaneler açılıp büyük bir şevk ve rağbetle bir araya gelip kahve içtiler. Bilhassa keyfine düşkün olanların keyflerine keyf katan hayat-bahş bir hallet olmakla, bir fincan kahve uğruna can vermek onların katında câiz oldu.

Ebussuud Efendi'nin zamanından sonra gelen müftüler, kahvenin câiz olduğu yolunda fetvalar verdiler. Merhum **Bostanzâde** (1014/1605) tafsilâtlı ve manzum bir fetva verdi. Kahvehaneler bazan yasaklanarak bazan da açılmalarına ruhsat verilerek yıllarca süründü durdu. 1000/1592 tarihinden itibaren artık inkâr edilmedi. Çekinilmeden içilir oldu, her sokak başında bir kahvehane açıldı. (Buralarda oturup) kışa ve cenk masalları anlatanları dinleyen halk, işinden gücünden kaldı. Çalışma ve kazanma hayatı muattal olduktan başka padişah'tan dilenciye varıncaya kadar bütün halk birbirini kesip biçmekle eğlenir oldu.

Merhum Gazi **Sultan Murad Han** (1042/1663) senesinin sonlarında bu hususa vakıf oldu. Halka olan şefkatı ve samimiyeti sebebiyle: "Umûmen Osmanlı Devletinde vâki olan kahveler bozulup bundan böyle yenileri de açılmaya," diye ferman çıkardı. O zamandan beri, saltanat merkezindeki kahvehaneler, cahil kişinin kalbi gibi virandır. Tekrar açılır ümidiyle bir müddet sahipleri kahvehaneleri bozmayıp sadece kapamışlardı. Sonraları ekserisi bozulup başka dükkanlara çevrildi. Lâkin İstanbul'un dışında kalan şehir ve kasabalarda evvelki gibi açılıp içilmektedir. Evvelce de söylediğimiz gibi bu türlü hususlar, ebediyen men olunmayı kabul etmez.

Bundan sonra kahvenin vasfına gelelim: Esas itibarıyla kahvenin soğuk-kuru (bârid-yâbis) bir şey olduğunda şüphe yoktur. **Davûd-i Antakî**'nin (1088/1599) *Tezkiye* isimli eserinde sıcak-kuru (Harr-ı yâbis) tir, demesi doğru olarak kabul edilemez, hatta su ile kaynayıp şerbeti alındıkta dahi soğukluğu zâil olmaz, belki daha da artar. Zira su dahi soğuktur. Onun için kahve susuzluğu (ve harareti) giderir, bir uzva dökülünce, orasını yakmaz. Zira onun harareti garib (veya garizî) bir hararettir, tesir etmez. Lâkin kuruluğu bir miktar gevşer ve azalır. Meselâ

kendisi üçüncü derecede yâbis iken ikinci derecede bâ-riddir. Râtıb ile imtizac ettikçe, kuruluşunun bir derecesi gider, ikinci derecede bir yâbis olarak kalır. Bu kuruluk sebebiyle uykuyu defeder. Mizaca göre de mutlaka idrârı vardır, su yapar. Onun için yâbis mizac sahiplerine, bil-hassa sevdavî mizaçta olanlara fazla münâsip değildir, belki böyle olanların mizaclarına muhaliftir. Fazla kullanılması uykusuzluğa ve sevdavî vesveseye sebep olur. Şayet içilecekse, şekerle içile. Lâkin mizacı râtıb olanlara, hele kadınlara gayet muvafıktır. Bunların, ağır kahveleri çok çok içmeleri lâzımdır. Sevdavî (histerik) olmamak şartıyla çok içmek onlara zarar vermez vesselâm⁽¹⁾.

1) Fütüvvet geleneğinde kahvecilerin piri Ebu'l-Hasan Şâzeli'dir. Onlara göre kahveyi bulan ve üretimini teşvik eden Şâzeliye tarikatının piri olan bu sûfidir.

SEKİZİNCİ BAHİS

RESÛLULLAH'ın ANNE ve BABASI HAKKINDADIR

—Bu bahis dahi savaş alanı haline geldiği için yazıldı.—

T e n b i h :

Evvela boş kafalı ve nasıbsız kimseler, bu çeşit tartışmalar, 'haşâ şân-ı Nebvî'de kusur ve ayıp iktiza ve icab eder zannı ile mutlak olarak câiz değildir' deyip ehliyetliler hakkında varid olan yasakları ehliyetlilerin önüne sürdüler. Bu mugâlata ile mutaraha ve tartışma kapısını kapatmak istediler. Haberi yok ki ilim, suâl ve cevap usûl ve kaidesi üzere her konuda söylenir ve söylerler.

Cenâb-ı Barî hazretlerinin zât, sıfat ve fiilerinde bile nice korkulu tartışmalar vardır ki bu nevi bahisler onların yanında küçük kalır, yok olur gider. **"Yer ve gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, onların nizâmı bozulurdu..."** (Enbiya, 21/22) âyet-i kerimesi Tevhid-i Bâri için temanu' delili diye meşhur olmuş iken "Bu iknaî bir delildir, tevhid için kesin delil olmaz" diyerek asrının sadece bir ilim dalını bilen âlimler **Sadeddin Taftazânî**'nin başına üşüşmüşler ve onu tekfir etmişlerdi. *Şerh-i Akâid* isimli eserinde bu ifadeye yer veren Taftazânî'yi tutan nice muhakkıklar, nice ilzâmî tartışmalarla onları susturdular. Her asırda savaşçılar kılıç ve süngü ile muharebe eyledikleri gibi muhâse ve nazar erbabı dahi lisân ve kalem ile cidal ve muhavereden geri durmadılar.

denî ve ruhî) kuvvetler ve heves kesilir, şur ve idrak ortadan kalkar. Ne ölü ne diri, ne uyur ne uyanık bir vaziyette bulunur, bu çeşit haller arasında dolaşır durur. Güzelim iradeleriyle bu duruma düşenlerin, kendilerine gadr ettikleri hususunda şüphe mi vardır?

Bütün bunlardan sonra şayet bir kimse nasib olur da (tabîî olarak) bir vesile ile alışkanlığından kesilebilirse, bu hal onun için büyük bir fırsat ve ganimet olur. Bu fırsatı elden kaçırmamak gerek. Şayet böyle bir şey nasib olmazsa, def'aten kesmek mahvedici bir şeydir. Onun için çaresiz kullanır. Bu halde şer'an terkedilmesine cevaz yoktur.

Bir kere mübtelâ olduktan sonra keyf erbâbına dahl ve taarruz etmek de hamakat ve hatadan başka bir şey değildir.

Olsa olsa sözümüz henüz tiryakilik tuzağına düşmemiş olanları gafletten îkaz etmektir, ve:

Ey Necâtî severimiş yıkılanı yıkılan, sözü gereğince keyf erbabının, dostlara yaptıkları teklif ve ısrara kulak asmamaları maslahatı için onlara bir tenbih ve nasihattir.

(Bundan sonra bize düşen de şu Arab atasözüne göre hareket etmektir:)

“Dostuna hurma ikram et, almazsa, o vakit de taşla!”

YEDİNCİ BAHİS

AFYON ŞURUBU ve DİĞER KEYF VERİCİ MADELERİN KULLANILMASI HAKKINDADIR

Bu gibi şeylere mübtelâ olanlar, “Bu sözler ne belâdır.”, (mükeyyifatın zararından hiç bahs edilebilir mi?) deseler de, madem ki, konumuz mes’elenin hakîkatını izah etmektir, bu hususu da ele almak gerekmektedir. Bu bâbta hak olan söz ve doğruyu yanlıştan ayırd eden ifâde odur ki: İnsanın hâline en muvafık ve şânına en lâıyk olan, esas yaratılış üzere kalmasıdır. Fıtratı-ı selimeyi değıştirmemek gerekir.

Gerek afyon, gerek şurubu ve diğerk keyf veren maddeler devâ kabilindendir. Bir maraz ve illet îcâbettirmedikçe, bu gibi şeyleri tedâvîde kullanmamak ve gıda ile tedâvîden, devâ ile tedâvîye geçmemek lâzım gelir. Zira tabiatı yıpratırlar. Lüzumlu hale geldiğı takdirde gıda ile tedâvîye öncelik verilmelidir. Başlangıç safhasında hemen ilâçla tedavîye kalkışmak, tedâvî kanununa muvafık değildir. Nerde kaldı ki îcab ettiren ve lüzumlu kılan bir hal yokken, mücerred: “Keyf verir” diye makûle şeylerle ünsiyet ve ülfet peyda edilip bir kaç kere alınmakla, bir daha vazgeçilmek mümkün olmayacak tarzda tabiatın âdeti haline getirmek câiz görüle! Ömrün sonuna dek kederi çekilip yaş ve baş ilerledikçe bel bükülüp, şekil ve kıyafet itibariyle, yer yer bozulan kilise duvarındaki resimlere döne. Keyf yetiştikçe bir anda tekrar geçip gider, (be-

Bu gibi mes'elelerde tartışma yapmak câiz değil diye zanneyleyen zayıf ahmakların münakaşa ve tartışmalara girmemesi gerekir. Aksi halde muhâvere, münâkaşa meclislerinde, müsâbaka meydanlarında, bu işte önde gidenlerin ayakları altında kalır. 'Dendi ki... denildi ki' gibi delil olarak getirilen sözler onu toza dumana karıştırır.

Bundan sonra maksada girelim. Hz. Fahr-i Âlem (s.a.) Efendimiz (Millâttan 312 sene evvel başlayan) İskender tarihinin 881. senesinde Tarih-i milâd-i İsa'nın (a.s.) ise 578. senesinde (doğrusu 571) dünyaya gelmiştir. Babası **Abdullah b. Abdulmuttalib**, 25-30 yaşlarında iken, kervanla Mekke'den Gazze'ye gitmiş, dönüşünde Medine-i Münevvere'de, bir rivâyete göre ise Mekke ile Medine arasında **Ebvâ** denilen yerde vefat etmişti. Vefat tarihi ihtilâfıdır. Tarihçilerin çoğunluğuna göre babası vefat ettiği zaman Hz. Peygamber henüz doğmamıştı. Bazı tarihçilere göre ise babası vefat ettiği zaman O, iki yaşlarında (iki ay ile yirmisekiz aylık arası) idi.

Anneleri, **Âmine bint Vehb b. Abdülmenâf**'tır. Kendisi eşinden sonra, Hz. Peygamberin doğmundan dört veya altı sene sonra Ebvâ'da vefat etti. Bunların zamanı cahiliye devri, fetret devri idi.

Hz. Resûl-Ekrem (s.a.v.) kırk yaşında iken peygamberlikle görevlendirildiler. Dine dâvet süresi ile onların vefatı arasında en az otuz seneden fazla zaman bulunduğu tavatür ile sabit oldu. Bundan sonra cedelci kişilerin bu hususta ettikleri münâkaşanın özetini bir kaç suâl ve cevapla zikrederim.

Soru: Peygamberlerin anne-baba ve evlatlarının mü'min olmaları gerekli midir?

Cevap: Gerekli değildir. Hz. İbrahim'in babası Âzer - ki tarihçilere göre bir adı da Tarûh'tur- ve Hz. Nuh'un oğlu

Ken'an imanda değillerdi. Kur'ân-ı Kerim'de bu mes'elenin açıkça ifade edilmiş olmasına rağmen halâ "mü'min olmaları lâzımdır" iddisasında bulunan kimsenin Peygamberler için, câiz, vacib ve müstahil olan şeyleri bilmesi gerekir. Bunları öğrendikten sonra da aynı iddiada olursa yaptığı iş inadçılıktır, dinlenmez. Bu bilgileri verdikten sonra Allah Telânın "**.. Allah ölüden diri çıkarır, diriden ölü meydana getirir..**" (Rum, 30/19) buyruğu bu konuyu en açık bir şekilde gösterir. Bu suretle kudretini mükemmel şekilde açıklamış ve son haddinde bulunan hikmetini meydana çıkarmış olur. Böylece nübüvvet konusunun sırf ilahî bir lutf olmaya inhisar etmesi lâzım gelir. Şeref, hased ve ne seb şâibesinin karışmasına yer kalmaz. Bu husus öyle büyük bir mes'ele ve maslahattır ki aksini isbat etmek için ileri sürülen delil ve maslahatlar bunun yanında bir hiçtir.

Soru: Bi'setten evvel, cahiliye döneminde vefat edenlerin hali nice olur?

Cevap: Onlar hakkında âlimler ihtilâf etmişlerdir. Eş'arî Kelâmcıları, Şafî mezhebine mensup usûl-ı Fıkh âlimleri "**..Biz peygamber göndermeden kimseye azab etmeyiz..**" (İsra, 17/15) âyetini delil getirip 'onlar ma'zûrdurlar, azab çekmezler' dediler. **Matûridî** ve **Hanefî** âlimleri 'nazar ve istidlâl ile Tevhid-i Bârî mümkün iken terk ettikleri için cezalandırılırlar' dediler. Bazı haberlerde varid oldu ki Mahşer günü 'bir kaç sınıf' özür beyan ederler. Özür, 'Allah katında da, kerem sahibi kişiler katında da makbûl olur' vecîzesinin gereğince mazeretleri Allah katında kabul edilir. Bu bir kaç sınıf insan, deliller, dilsizler, ve fetret devrinde yaşamış olanlardır. O mahalde imtihan ile saîd ve cennetlik olanlar, şakî ve cehennemlik olanlardan ayrılır. Yani onlara emrolunur ki: 'Götürüp kendilerini ce-

henmeme atarlar. Saîd olanlar, tereddüt etmeyip kendilerini Cennete atıp necat bulurlar ve şakîler ikdam etmeyip emri tutmazlar, muhalefet ve isyan sabit olur, cehenneme sürülürler.

Soru: Fıkh-ı Ekber, İmam A'zam Hazretlerinin eseri değil midir?

Cevap: Rivâyet ehli olanların Fakh-ı Ekber'i İmam A'zam'dan rivâyet ettikleri menâkıb ve rivâyet kitaplarında sâbittir. Bunlardan (199/815) tarihinde vefat eden İmam **Ebû Mutî' Belhî'nin**, İmam A'zamdan Fıkh-ı Ekber'i rivâyet eyledi diye "Tabakat-ı Hanefiye" adlı eserde tasrîh edilmiştir. Fakîr, "Takvimu't-Tevârih" adlı eserinde, adı geçen yılda vefat edenler arasında Belhî'yi önce 'Fıkh-ı Ekber sahibi' diye yazmış, daha sonra 'ravî' diye düzeltmiştim. Fakat kitab ilk şekliyle yazılıp yayılır. Şehrimizin vâizlerinden biri bu nüshayı görür, aynı mes'eledede mataassıb taraflardan birine 'Fıkh-ı ekber'i ihkâr lazım gelir' demişti. Bu şahıs bende kavi temessük olmak üzere naklin tashih edilmesini talep eyledikte, tashih edilmiş aslî nüshada "ravî olduğunu ve *Tabakat*'tan nakledilen yeri yazıp vermiştim.

Rivâyet ehlinde başka mütekaddim ve müteahhir âlimlerden nice fazîletli kişiler bu eser İmam A'zamındır diye şerh etmişlerdir. Bunlardan biri de '**Kıdvetu'l-fudala**' ve '**s-sâlikîn Şeyh Muhammed b. Bahauddin** (953/1546) dir. Otuz senelik bir uzlet ve ibâdet hayatından sonra İslâm Akaidinin yeniden revacına sebep olmak için Fıkh-ı Ekber'i şerhetmeyi istemişti. Amcazâdesi **Pir Ali Efendi** (Ki Birgili Mehmet Efendi merhumun pederidir) ile yaptığı meşveret sonunda iyi karşılanmış ve teşvik edilmişti. Bunun üzerine faydalı ve makul bir şerh yazdı ki halâ ulema arasında elden ele dolaşmakta ve makbul sayılmaktadır.

Bu eser, İmam A'zam'ın değildir, diyenlerin sözü ise batıl, taassubtan ileri gelen mücerred bir inkâr ve delilsiz bir iddiâdır. Bazıları 'delil' diye asılsız bir takım kararlılar gösterirlerse de bunların 'var' diye şâhitlik yapmak istedikleri şeyin ortada olmayan birşey olduğunda şek ve şüphe yoktur ve merduttur.

Soru: İmam A'zam Fıkh-ı Ekber'de niçin: Resûlullah'ın anne ve babası küfür üzere öldü, (mâtâ alâ küfrin) dedi?

Cevap: Şeyh Behâeddin -zâde demiştir ki: Bu meselelerin, akaid-i diniyeye derc olunduğunun sebebi, bazı kimselerin küfr-i hükmî'yi Peygamberin anası ve babası hakkında redderek ifrata gitmiş olmalarıdır. Bu ifrat, kavaid-i İslâmiyeden zâhiren hurûca sebep olduğundan ötürü onlar hakkında tefrit edenleri red için usul-i dinden kılıp: Fıkh-ı Ekber'de derc eyledi. İmam Fahr-i Râzî *Tefsir-i Kebir*'de zikrettiği üzere eskiden rafizîler ifrat ve ehl-i beytte ismet (günahsızlık) davâ ettikleri gibi, bu ifrat dahi onlardan sâdir olmuştu. Sonra ehl-i sünnetten niceler taklid ettiler.

Soru: Küfr-i Hükmî nedir?

Cevap: Küfr ile iman bâtinî ve bize gizli kalan iki husustur. Allah Taâlâ ve tebâkere'den gayri kimse ona mutalâ olamaz. Sadece zâhirî işâretlerle bilinirler. Emâreler ise bazan medlûllerinden geri kalır, delâlet ettiği şeyi doğru olarak aksettirmez. Meselâ, münafık, emâre itibariyle zâhirde mü'mindir, diye hükmolunur. Onun için, vefat eden bir kimsenin münafık ve mü'min olduğunu kesinkes ve katî surette ifâde etmeye imkân yoktur. Meğer hakkında nass (âyet-hadis) vârid olmuş ola. Zira nice mü'min su-i hâtimeye mübtelâ olup küfür ile gider. Nice kâfire de hüsn-i hâtime nasib olur. Hakikî küfür ve iman işte böylece kalblerde gizli kalır.

Lâkin şeriatın hükmünde emârelere ve zahirî hale itibar olunur. Bir kimse vefat ettiğinde zâhirî hali iman üzere ise imanın hükümleri ona tatbik olunur. Bu şahsa “**hükmen mü'min**” denir. Eğer zahirdeki emâre ve işâretler küfre delâlet ederse, küfr ahkâmı icra olunur. Buna da **küfr-i hükmî** = hükmen kâfir denilir. Öyleyse, küfr ile iman biri hakikî, diğeri hükmî olmak üzere iki çeşit olup aralarında telâzüm yoktur, biri diğerini gerektirmez. (Hükmen kâfir olan hakikatta mü'min olabilir. Aksi de böyledir.)

Hız. Peygamber'in anne ve babası hakkında hükmî iman sâbittir. Lâkin hakikî imanının mevcut olması için bunu icabettiren bir nassın bulunması gerekir. Bu konuda ise nass varid olmamıştır. Dolayısıyla onlar hükmî menzilesinde kalırlar ve hükmen mü'min sayılırlar.

Bu siyak ve serdedilen izahlar Şeyh Bahaüddinzâde'ye aittir. Amma Şeyh Ali Makdisî -ki asrında Mısır'ın yeğânesi idi- Risâle'sinde der ki: “**Peygamber ve mü'minler için müşriklere af dileme yoktur..**” (Tevbe, 9/113) âyetinin tefsirinde müfessirler bu âyetin nuzûl sebebi hakkında iki nevi izah şekli ortaya koymuşlardır. Biri şudur: Bu âyet Hız. Peygamber'in anne ve babası hakkında nâzil olmuştur. Bu hususu müfessir ve muhaddislerin büyük bir çoğunluğu İbn Abbas Hazretlerinden rivâyet ederek naklettikleri tevatür mertebesine ulaşmıştır. Onun için İmam Fahr-i Razî ve müteahhirin muhakkıklar bu tarz izâh şeklini takdim ve tercih etmişlerdir. Bazısı âyetin nuzûl sebebi-ne sadece bunu yazmıştır.

İkincisi ise şudur: Ebû Talib hakkında nâzil olmuştur. Allâme Cârullah Zemahşerî ve diğerleri bu izâh tarzını reddettiler. Lâkin Abdülkahir Cürcanî -ki arabiyatın şeyhidir- güvenilir âlimlerden şu görüşü naklediler: Muhtelif rivâyetler vukubulduğunda mümkün mertebe aralarını te'lif etmek lâzım gelir. Âyet-i kerîme bir şahıs hakkında nâzil olsa bile mânâsının umumî olduğuna dair icma' vardır.

Muteber olan nuzûl sebebinin hususî oluşu değil lâfzın umumî oluşudur. Öyleyse âyette geçen “müşrikler” ve “ulu’l -kurbâ” = yakınlar lâfızları umumîdir, anne, baba, amca ve daha başkalarına şâmil olur.

Şeyh Ali Makdisî, Hz. Peygamber’in anne ve babasının (dünyada) dirildiklerini, iman ettiklerini (ve daha sonra tekrar vefat ettiklerini) ifâde eden hadîsin doğru olduğunu zanneden kimseye göre bu âyetin doğru olmaması lâzım gelir. Nesh, inşâî cümlelerin ve hükümlerin hususiyetindedir. Haberler de câiz değildir, diyerek nuzûl sebebinin hükmü ile ihya hadisinin, (yani ebeveynin dirilip iman ettikleri konusunda nakledilen rivâyetlerin) doğru olmadığına hükmeyletti. *Münteka* sahibi ve bazıları da bu yoldan gittiler.

Soru: Bu mevzûda muhalefet edenler niçin muhalefet ederler?

Cevap: İmam **Ahmed Kurtubî** (672/1272) Bu hususta birtakım görüşler nakletmiştir. Diğer taraftan bazı muhaddisler ki tahkîk, cem’ ve te’lifle ilişkileri yoktu. İki zıd rivâyeti bağdaştırma ile ilgilenmezlerdi. **Süyutî** gibi (900/1505) sadece naklolan rivâyetlerin zahirini yazdılar. Onların risâleleri tahkîkten uzak, nakil ve taklide dayalı idi. Kimi de ifrat taassub erbabından olup yazdığı risâleye tekrar bakmak zahmetine bile katlanmadı. Yazdığı sözü kulağı işitmedi. Yazdığı eserle, nazar yolunun dışında, doğruluk semtinin uzağında kalan bir muğalata ortaya koymuş oldu. Böylece o kimseler ehil ve yetkili olanların yanında, alim sayılma mevkiinden uzak düştü, terkedildi.

Bir çoğu da hüsnü zan ve edebe riâyet ederek mes’eleleri bir iki çürük söz naklederek incelemeye kalkmadı. Merhum **Kemâlpâşa Efendi** gibi pekçoğunun mülâhaza ve eserleri zaaftan ve tek yönlü izahlardan kurtulamadı.

Soru: Bu hususta en iyi, en uygun olan nedir?

Cevap: Büyük âlimlerden, ihtilâfın aslını bilip tahkîk ve incelemeye kadir olanlar, evlâ ve elyâk olanı bilirler. Ve nice isterlerse öyle deyip İcab-i hale göre hareket ederler. Amma mü'minlerin avamına lâzım olan budur ki, bu konuda dem vurmayıp söz söylemeyenler. Hüsn-ü zan üzere bulunup vâhî ve çürük rivâyetlere göre "Ebeveyn-i Nebî'nin mü'min olması umulur" diyeler. Terk-i edep edip kâfir ismini vermeyeler. Zira bu sözlerle -hâşâ- aşağılama kasd addolunursa büyük hata olur.

Hanbelî imamlardan **İbn Kudame (620/1223) el-Muğnî** isimli kitabında şöyle demiştir: Bu nevi sözler haricî bir karîne ile beraber bulunursa Sebb-i Nebî (Peygambere sövmek) hükmü verilip söyleyen kişi öldürülür.

İmdi, evlâ ve uygun olan budur ki bu konuda dillerini tutalar ve titiz davranalar. Lâkin sözümüz avamadır, havassa değil.

DOKUZUNCU BAHİS

FİR'AVN'ın İMÂNI HAKKINDADIR

Fir'avn lâfzı, Mısır memleketinin hükümdarlarına verilen bir unvandır. Eskiden bütün Mısır krallarına Fir'avn adı verilirdi. **H. Musa** (a.s.) zamanında kral olan ve İslâm Tarihçileri tarafından Velid, diye adlandırılan zâlime "Musa'nın Firavnı" demekle diğerlerinden ayırdedilir.

Firavnlardan üçü, bir rivayete göre de yedisi zâlim ve gaddar olup bunların büyüğü ve sonuncusu Musa (a.s.)'nın Firavnı idi. Kıssası meşhur olup sîret ve tarih kitaplarında yazılıdır. İsrâiloğullarına ezâ ve cefâ etmiş olmakla, Yahudîler arasında bedbaht ve cehennemlik olmakla şöhret bulmuştu. Kezâ müslümanlar arasında dahi, ceberut ve ulûhiyet dâvâ etmekle meşhur olup, yeri gelince kötöleme, isyankâr olma ve fesad çıkarma makamında: "Firavn gibi adam" diyerek darb-ı mesel yaparlar. Bütün tefsir ve tarih kitaplarında, "Firavn küfür ve dalâlet üzere idi," diye yazılı olmakla cumhur bu tarafı tutmuşlardı.

Şeyh **Muhiddin İbn Arabî** Hazretleri (638/1240) kendi keşfi ve vicdânı üzere, "*Fusûsu'l-Hikem*" isimli kitabının Fass-ı Musevî bölümünde, Firavn'ın necâte ermiş bir mü'min olduğunu yazıp, dâvâsına da Kur'ân-ı Kerîm'den şu yolda deliller getirmiştir: Firavn, "**İnandım ki, İsrailoğullarının iman ettikleri ilâhtan başka bir ilâh yoktur, artık ben müslümanlardanım**" (Yûnus, 10/90) demişti. Bu âyet

Firavnın iman sahibi olduğuna sarîh bir nasır. Suya batma hali can çekişme hali gibi değildir ki, onun bu sözü yeis imânı ola. **“Şimdi mi iman ediyorsun? Halbuki daha evvel isyan etmiş ve fesad çıkaranlardan olmuştun”** (Yûnus, 10/90), imânı bu zamana kadar tehir ettiği için bir çeşit kınamadır, imânının makbul olmadığına delalet etmez. **“Kıyamet günü kavminin önüne düşerek onları cehenneme götürecektir, vardıkları yer ne fenadır,”** (Hûd, 11/98) âyeti, onun imânsız olduğunu îcâb ettirmez. **“Bugün seni bedeninle, necâta erdirip bir tepeye atacağız. Ta ki arkanda olanlara ibret olasın”** (Yûnus, 10/92) âyeti ise necâta ermiş olduğuna dair nassdır. İbn Arabî, bugün bedeninle sahile atarak biz sana necat veririz. Rûhuna dahi âhirette necat veririz, ta ki senin ardında olan kavme, benim kudretim hakkında büyük bir delil olasın ve hiçbir kimse rahmetten ümit kesmeye diye konuşmayı sürdürdükten sonra “Firavnın işi Allah’a kalmıştır, zira bedbaht ve cehennemlik biri olduğu umum halkın nefsinde iyice yerleşmiştir. Lâkin onların bu hususta istinad edecekleri herhangi bir nas emvcut değildir” demiştir.

Fusus şârihi der ki: Şeyh (İbn Arabî) Muhammedî kemâlin kâmil ve mükemmil bir vârisidir. Kâmil vârislere, hakikat-ı hâle vâkif olduktan sonra, istidlâl suretinde nasları ileri sürerler. Halbuki nazar ve istidlâl ehli olanlar (ve zâhir uleması), naslar ve delillerle ilim tahsil ederler ve iddia ettikleri şeylere göre naslar irâd ederler. İmdi nass irâd etmek ve istidlâlde bulunmak şeklen bir olduğu için, kâmil vârisin, müctehid ve istidlâl ehli olduğu zannedilir. Bundan dolayı **Fusus** Şârihlerinden bazıları, (bunu söylemekle mânen): “Şeyh memur ve (onun için de) mazurdur,” diye yukarıdaki ifadeleri izah ederler. Bazı âlimler de: Kitabın burası tahrif edilmiştir, bu ifâdeyi buraya bir yahudi ithal etmiştir, diye iftiralılar ettiler.

Hulasa halkın ekserisi bu konuda Şeyh'e sataşma ve

dil uzatma derdine düşüp karıncalar ve arılar gibi başına üşüştüler. Lâkin Şeyh'in de söylemiş olduğu gibi yakîn ve kat'iyet ifâde eden bir nesne bulamadılar. Sadece çeşitli milletler arasında şöhret bulmuş olan, Firavn şakaveti ve cehen-nemlik oluşu telâkkîsine dayanarak yazdılar-çizdiler. Şeyh, *Fususta* kendi keşfinin gereğini yazmıştı. Muhakkiklerden fâzıl Allâme Celâl Devvânî (908/1502) dahi bu babta müstakil bir risâle yazıp usûl (ve kelâm) kaideleri üzere naslarla istidlâl ederek Şeyh'in davasını isbat eyledi. Bu mes'eleyi kimi red, kimi kabul ederek, çekişme bu zamana dek sürüp geldi.

İncelemenin neticesi odur ki: Bunun gibi dâvâlarda nazar yolu ile tasfiye (tasavvuf) yolunun arasını önce ayırmak lâzımdır. Nazar yolu, aklî ve naklî delillerle istidlâlde bulunma esasına dayanır. Tasfiye yolu ise ri'yâzet ve sülûk vasıtasıyla keşf ve şûhûd sahibi olma esasına istinad eder. Her iki yolun da ayrı ayrı ıstılâhları vardır. İncelemenin esasını bu yolun kaidesi ve ıstılâhı üzerine bina edip, suâl ve cevabı da öbür yolun kaidesi ve ıstılâhı üzerine binâ etme tarzındaki bir araştırma cihetine bakmamak ve iltifat etmemek gerek. Tâ ki mes'elelerin yekdiğerine karışması ve delillerin karmaşık bir hâl alması lâzım gelmesin. Bunun emsâli olan tartışmaların cümlesinde cedelleşme ve çekişmenin başlama noktası ve dedikodunun menşei bu husustur.

Nazar ve istidlâl ehli, kendi kanunları üzere tasfiye yolu erbabına dil uzatıp sataşmaktadırlar. Halbuki onların yolu, nazar ve istidlâl tarîki değildir, keşf ve vicdana bina kılınmıştır. İstilahları da İsrakiye hikmetinden alınmış başka ıstılâhlardır. Keşf ve vicdan şer'î bir delil olarak nazar yolunda bir dâvâyı isbat etmezse de kendilerine huccet olur. Evliyâullâhın keşf ve ilhamının kendileri için huccet olması, nazar yolunda bile kabul edilmiş bir husustur, gereğine göre amel edilir.

İmdi tasfiye yolunun esasları üzere ortaya konan delil ve dâvâya, nazar yolunun kaidelerine dayanılarak itiraz olunamaz. Şayet itiraz olunacaksa, yine o yolun kaidelerine ve ıstılâhlarına göre itiraz olunmak gerekir. Bu konuda itirazda bulunanların tamamı, nazar ve istidlâl yoluna göre itirazda bulunmaktadırlar. Onun için dikkate alınmaz ve kulak asılmaz. Bununla beraber bu maddede naslar şeyhin dâvâsını isbat eder. Nitekim **Molla Celâl Devvânî**, nazar yolu kaidesi üzere istidlâlde bulunmuştur.

Bu mertebeler ve önbilgiler malûm olduktan sonra, şayet bir kimse bu konuda tartışmaya girerse, ahmak değil midir? Gûyâ ki (Firavnı cennete koymamakla) Allah'ın rahmetini halktan esirgemekte ve menetmektedir. Ona Firavn'ın imanından ne zarar, küfründen ne fayda hasıl olacak? Hele Yahudiler bu dâvâda bulunsalar, "intikam için böyle konuşuyorlar," denilerek bir izah tarzı bulunur. Çünkü onların babaları ve cedleri Firavn'dan çok zulüm görmüşlerdir. Ama başka din mensuplarının onlara tâbî olmalarının izâhı nedir?

İmdi kabiliyet sahibi ilim tâliblerine evlâ olan odur ki, bu babta Firavn'a mü'min demezlerse de, diyenlere, bilhassa Şeyh'e dil uzatıp sataşmayalar, itidâl haddinden dışarıya çıkmayalar.

ONUNCU BAHİS

ŞEYH MUHİDDİN B. ARABÎ'nin DURUMU KONUSUNDA VÂKÎ OLAN İHTİLÂF HAKKINDADIR

Bu bahsi, dört mes'ele hâlinde anlatabiliriz:

Birinci Mes'ele:

Şeyh'in hal tercemesi ve hayat hikâyesidir. Adı geçen Şeyh'in tam ismi şudur: **Muhiddin b. Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Arabî Hâtemî Endelüsî, Mürsî, Mâlikî.**

Akdeniz kenarındaki **Mürsiye** isimli şehirde H. 560 Ramazanında (M. 7 Ağustos 1165'de) dünyaya geldi. Suriye'de Şam şehrinin Salîhiye nahiyesinde H. 638 Rebiulahirinin yirmiikinci günü (M. 12 Aralık 1240'da) vefat etti. Yaşı 78 olur. Mağrib diyarını gezmiş, ilimleri tahsil, ifâdeye ve anlamaya dayanan hususları ikmâl ettikten sonra sülûk ve mücâhede ile yüksek (manevî) mertebelere nail olmuştu. Sonra Hicaz'a gelerek şerefli iki Haremde, Mekke ve Medine'de nice müddet ikamet ettikten sonra Suriye'ye varıp vefat etmiş ve (na'şı) orada kalmıştı. Çağında, çok eser te'lif etmek ve kudsî bir kuvvete sahip olmakla şöhret bulmuş ve Şeyh-i Ekber unvanı ile her tarafa nam salmıştı. 600 kadar kitap ve risâle te'lif etmiş, keşf ve şuhûdu îcâbı mutlak vahdet-i vücud mesleğini benimsemiş, "**Fusûs**" ve "**Fütuhât**" gibi eserlerinde vâridâtını (ve içine doğan malûmatı) bu mesleğin istilâhı üzere kaleme almıştı.

Ulûm-ı ğâribeden olan ilm-i hurûf (ve simya) dalında “cefr-i kebîr” ve “miftah-ı Cefr” adındaki eserlerini tahrir ve te'lif etmiş, bu sayede çağdaşlarını aşmış ve tek olmuştur.

Büyük meşâyihden, şeyh **Sadreddin Konevî** (671-1272) gibi yüce şahsiyetler gelip kendisine talebe olmuşlardı. Eserlerinin ekserisinde cemâl cihetinin celâl üzerine râcih ve gâlib olması, sonra gelenlerin ileri geri lâf etmelerine yol açmış, böylece hakkında halk ihtilâfa düşmüştü.

İkinci Mes'ele:

Şeyhi reddedenler hakkındadır: Şeyh âhirete intikal ettikten sonra Tasfiye (ve tasavvuf) yolunu tutanlardan bazıları, nazar yolunu tutanların ekserisi, onun vahdet-i vücûd esası üzere kurup tasfiye yolunun istilâhı üzere yazdığı kitaplara, nazar yolu gözüyle bakıp inkâr etmişlerdi. İnkârları da sebepsiz değildi. Zira nazar tariki kanununa göre kötü görünürdü. Bunun için onlardan bazıları kabul etmeyip inkâr ile yetindi, red ile uğraşmadı. Bazıları dahi inkârda mübalağa ve ısrar ederek reddiyeler yazdılar. Şeyhe, ağır bir şekilde yüklenip hücumla geçtiler, kendisini tekfir ettiler. Hattâ bu fırkanın mutaassıbları onun: “Şeyh-i Ekber” (en büyük şeyh) unvanını, “Şeyh-i Ekfer” (En büyük kâfir şeyh) diye tahrif ettiler. Lâkin bundan evvelki bahiste de geçtiği gibi çekişme ve cedelleşme fâsid bir esas üzerine bina edildiğinden, mes'elenin aslı araştırıldığında, bunların ona yüklenmelerinin ve kendisini tekfir etmelerinin kapı gıcırtısı ve sinek vızıltısı mesâbesinde bir şey olduğu görülür. Onun için ınsaf ehli olanlar, onlara itibar ve iltifat etmeyip (ithamlarını) dinlemediler. Sadece sağını solundan ayırdedemez derecede avanak olanlar, onların yaygarasına aldanarak, üzerlerine lâzım değil iken sûzânla nice veballere girdiler. “Sebeup olan daha zâlimdir,” (ilk defa hücumla geçip muhatabına yüklenen daha fazla hak-

sızdır) sözü gereğince (itham ve tekfire) sebebiyet verenler de daha ziyâde vebaldan gayrı nesne görmediler. Ancak tuttuğu yolun kanûnu üzere, (Şeyhin sözlerini akla ve dine) muhalif görüp hafif bir inkâr ile kanaat edenler (ve makul bir tenkit dairesinin haricine çıkmayanlar, tartışma ve tenkit usûlünden bahseden) fennin vazifesini yerine getirip vebale girmediler, aksine sevap kazandılar.

Üçüncü Mes'ele:

Şeyhi kabul edenler hakkındadır. Tasfiye yolunun erbâbı olanların ekserisi, nazar yolunun erbâbı olanlardan da bir fırka, Şeyh'in söylemiş olduğu sözlerin menşe'i ve aslı nedir, bildiler, yahut zâhir haline nazarla, hûsnüzanda bulunup onu asla inkâr eylemediler. Sözlerinin cümlesini güzel bir şekilde kabul ettiler. Hatta bu fırkadan bazıları "Şeyh, Hâtem-i evliya ve Muhammedî hilâfetin vârisidir," dedi. Şeyhe söğüp sayan, onu karalayıp kötöleyen tarafa reddiyeler yazıp onların sersem kişiler olduklarını ifâde ettiler. Böylece her iki taraf da ifrâta ve tefrite kaymaktan kendini kurtaramadı.

Diğer taraftan vahdet-i vücud mes'elesinde Şeyhten sonra gelen tasavvuf şeyhlerinin ekserisi, ona tâbî oldular. Nazar ve tasfiye tarîkini te'lif etmiş olanlardan ulu muhakik **Mevlânâ Câmî** (895/1495) bu mes'eleyi bir risâlede tafsilâtlı ve izâhlı bir şekilde yazmış ve beyan etmiştir. Dileyen onu mütâlâa eylesin. *Levâih*, (Türkçe trc: İsmail Mufid Efendi İst. 1921).

Dördüncü Mes'ele:

Şeyh hususunda müsbet-menfî bir şey söylemeyi doğru bulmayanlar hakkındadır. Bahis konusu iki yolun yolcularından, (tasfiye ve nazar tariki sahiplerinden) bir fırka,

şeyh hakkında tevakkuf edip ve duraksayıp onun kitaplarına bakmadılar. Red ve kabul ile uğraşmayıp: "Çekişme batağına uğramaktan ise tevakkuf ve çekimserlik kenarında durmak yeğdir, selâmet bundadır" dediler. Bunlar, isabetli hareket etmiş oldular. Tutumlarından zarar görmediler. Aslında **Sadreddin Konevî** hazretlerinin Vasiyetnâmesinden anlaşılan da budur. Zira o, "Benden sonra Şeyh'in ve benim kitaplarımdan herkes istifâde etmeye heves eylemeye, çünkü insanların ekserisi için o kapı kapalıdır," demiş ve bu ifâdeyi vasiyetleri cümlesinden kılmıştır.

İmdi hakka tâlib olana gerektir ki, insaf eyleye, eğer şeyhlerin, anlaşılması son derece müşkil sözlerini anlama seviyesinde değilse, o makamdan dem vurup kendini şek ve şübhe, sataşma ve dil uzatma uçurumundan yuvarlamaya, Şeyh hakkında hüsnüzan evladır, etmemesi halinde sûizan yolunu tutmaya, umum mü'minlerin haline lâayık olan budur. Allah Teâlâ (cümleyi) hüsnüzanna muvaffak eyleye.

ONBİRİNCİ BAHİS

YEZİD'e LÂNET OKUMA HAKKINDADIR

Bu mes'ele dahi çeşitli görüşlerin müthiş bir şekilde çatıştığı bir meydan olup öbür bahislerden daha eskidir. Emevîlerle Abbasîler, sünnîlerle şîîler arasında dönüp dolaşan, evvel zamandan beri sürünüp duran bir münâkaşadır.

Mes'elenin aslı şudur: Hz. Fahr-i Âlem'in (s.a.v.), Peygamber olarak gönderilmesi üzerine İslâm devleti ortaya çıkıp, Din-i mübinle alâkalı hususların yürütülmesi ihtiyacı, hükümet temelinin atılmasını ve devlet düzeninin kurulmasını îcab ettirdiğinden, zaman-ı saadetlerinde nübüvvetle saltanatı nefislerinde cem etmişlerdi. Sonra: "Benden sonra hilâfet otuz senedir" (Ebu Davud, Sünnet, 8. Tirmizî, Fiten, 47) hadîsinde buyurdıkları üzere, Hulefa-i Râşidîn otuz sene dinî hükümleri tatbik etmişlerdi. Hilâfetin müddeti tamam oldukça "Sonra ısırgan hükümdarlar iş başına geçeceklerdir," ifâdesine uygun olarak, devlete tâlib olanlar, "Hüküm gâlibindir." esasına göre amel ederek harekete geçmişlerdi. Maksatları belli idi. Suretâ bazı dinî hususlarla alâkalı birtakım dâvâlara yapışıp o bahane ile Hz. Osman (r.a.) ve Hz. Ali (r.a.) zamanında nice kavgalar ve cenkler yaptılar. Müteğâllibeden, Suriye'de Emevî Devleti zuhur etti. Müslümanlar arasında ihtilâf çıktı, fırka fırka oldular. Devlet, Emevîlerle Hâşimîler arasında nizâ üzere kaldı. Nihayet Hz. İmam Hasan hilâfet dâvâsından vazgeçince, devlet Emevîlerde karar kıldı. Lâkin

bu husus, Hâşimoğulları tarafının gayet ağrına gitti, ciğerlerine işledi. Bunun hazmı müşkil olduğundan Hz. İmam **Hüseyin**'i, devleti geri almak maksadıyla Medine'den kaldırıp Arab Irak'ına götürdüler. Emevîler tarafı durumdan haberdar olunca, yardımcıları ve destekçileri ne pahasına mal olursa olsun, âdet üzere devleti müdafaa etmeye giriştiler. Neticede Kerbelâ Vak'ası zuhûr etti. Bu arada İmam Hüseyin ve kendisine tâbî olanlar şehid düştüler. Bahis konusu vak'a 61. 681 yılında cereyan etti. O zaman Şam'da Muaviye'nin oğlu Yezid padişahı. Bu husus Hâşimîlerin iç yarası olmuş, kılıçla intikam almak mümkün olmayınca, lisânla **Yezid**'e ve taraftarlarına söğmeye ve lânet okumaya başlamış ve bu yoldan hınçlarını teskin etmişlerdi. Bu matem ve lânetleme, o zamandan beri şiîler arasında bir adet olarak kalmış, giderek sünnîlere dahi sirâyet eylemişti.

132/750 senesinde, Hâşimîlerden Abbasioğulları zuhur edip Emevîlerin kökü kazınınca, söğme ve lânet okuma daha da arttı. Şiîlerden nicesi Râfızîlerin mezhebine tabî olup hâşâ, Şeyheyne, (Ebubekir ve Ömer'e r.a.) söğmeye başladı. Hâricîler, Hz. Ali ve evlâd-ı Ali konusunda (onlara kâfir diyerek) tefrite düştükleri gibi Râfızîler de ifratta kaçtılar. Abbasîler çağında bu konuda şiî uleması ile sünnî uleması arasında nice kîlukâl oldu. Ulemâ, İslâm akaidini yazarak usul (ve kelâm) kitaplarını tedvin edince, umum müslümanlar üzerine vacib olan Ashab-ı kiram hakkındaki ehl-i sünnet itikadını böyle beyan eylediler ki, bütün sahabe hayırla yâd edile, onlar hakkında şerle alâkalı sözler ağza alınmaya, cümlesine hüsnüzan olunup aralarında geçen mücâdeleler ve münâzaalar hususunda denile ki: Onların cümlesi müçtehidir. Bir müçtehidin hata etmesi mümkündür. İsâbet ederse iki, hata ederse bir ecir alır. Allah katında hepsine ecir ve sevap vardır.

Ali ve Muaviye hususunda denile ki: Muaviye (r.a.) içtihadında hata etmiştir. Hak Hz. Ali (r.a.) tarafında idi.

Yezid'e gelince, bu hususta ihtilâf edilmiştir. Adı geçen sahabeden değildir, 25/645'de doğmuş, 64/683'de vefat etmiştir. Şia ulemasının cümhûru, sâbık garaza, yukarıda bahis konusu edilen sebebe binâen adı geçen hakkında lânet okumayı câiz gördüler, bazı ehl-i sünnet âlimleri dahi, "Yezid fâsık ve kâfirdir, bazı şiirleri kâfir olduğunun delilidir," diyerek onlara tâbî oldu. Şâfiî fakihlerinden olup 504/1110'da vefat etmiş olan **Ebu Hasan Ali B. Muhammed Kîye'l-Herrasî** ve müteahhirinden **Sa'duddin Taftâzânî** (791-1389) bu kanaattadırlar.

Ama Ehl-i Sünnetin ekserisi lânet okumayı câiz görmediler, Huccetu'l-İslâm **İmam Gazzalî**, bunun câiz olmadığı yolunda tafsîlatlı bir fetva verdi, tel'ini menetti, ve: Bir kimsenin kâfire ve şeytana bile lânet okumaması daha iyidir, dedi, **İmam Sirâcuddin Ali b. Osman Uşî** (575/1179) dahi akaide dair manzum olarak te'lif ettiği, Yekulu'l-Abd (*Emâli*) kasîdesinde: "Ölümünden sonra Yezid'e lânet okunmaz" dedi.

Bundan sonra Firavn konusunda olduğu gibi halk arasında Yezid hakkında da sûizan ve cehennemlik biri olduğu mülâhazası kök salıp yerleşti, kaldı. Söğme ve karalama yerinde Yezid lâfzı darb-ı mesel haline gelerek kullanıldı. "Ne Ali'yi sevdiklerinden ne de Muaviye'den nefret ettiklerinden" esas maksat dikkate alınmadan sadece katıksız bir taklidin eseri olarak halkın ekserisi, lânet okur oldu. Ne imam Gazzalî'nin sözüne kulak astılar ne de *Emâli* kasidesindeki uyarıyı dinlediler. Hattâ biraz ma'kûlesi olan kişiler, Muaviye'ye bile lânet edip (gözleri mavi idi, diye) mavi renkte elbise giymedi. Bu konuda onlarla

tartışmaya girmek mânâsızdır. Zira iddialarının aslı batıl taassuba veyahut cahilleri taklide dayanır. Nihayet, orta yola talib olan bir kimse, garazsız olarak Ehl-i sünnet ulemâsının mesleğini tercih edip İmam Gazzalî'nin fetvasıyla amel eder. Bin yıldan beri sürüp gelen bir hususa karışıp beyhûde aptallık eylemez. Sözü edilen fetva **İbn Halikan**'ın (681/1282) "*Vefeyatu'le-a'yân*" isimli eserinin "ayın" harfinde, **Kıye'l-Herrâsî**'nin hâl tercümesi bahsinde yazılıdır.

ONİKİNCİ BAHİS

BİD'AT HAKKINDADIR

Bid'at odur ki, dinî ve dünyevî hususlardan olmak üzere (sahabe zamanından sonra, sadr-ı sâni'de yani) Tâbiîn döneminde veya daha sonra zuhur eyleye. Peygamber (s.a.v.) ve Ashabı zamanında olmayıp, kavli, fiili ve takriri sünnetten herhangi biriyle ona işâret olunmaya, hakkında âsâr (ve sahabe sözü) dahi bulunmaya (Bid'at adı verilen) bu makûle nesneler iki kısımdır. Birine **bid'at-ı hasene**, (güzel bid'at) derler, evvel zamanlarda olmayıp sonra ihtiyaca binaen dinde önder olanların câiz gördükleri, minâreler inşâsı ve kitaplar te'lifi gibi. Diğer kısmına da "**Bid'at-ı seyyi'e**" (kötü bid'at) derler. İtikadî hususlarda Ehl-i sünnetin dışındaki sapık fırkaların akîdeleri gibi. Bunlardan her birine âit hükümler, dinî kitaplarda tafsîlât üzere yazılmış ve izâh edilmiştir. Biz onları beyan etmek durumunda değiliz. Sadece şunu zikrederiz ki, bütün bu bid'atlar, halk arasındaki örf ve âdetler üzerine binâ edilmiştir. Bir bid'at bir kavmin arasında yerleşip karar kıldıktan sonra, "emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münkerdir." (iyi emr, kötüyü men esasına uyulmalıdır) diye halkı men edip ondan döndürmek arzusunda olmak büyük bir aptallık ve cahilliktir. Zira halk, ülfet ettiği ve itiyad edildiği bir hususu -eğer sünnet eğer bid'at- terk eylemezler. Meğer elinde kılıç bulunan biri çıkıp cümlesini katliam eyleye. Meselâ itikad sahasındaki bid'atlar için sünî padişahlar nice cenkler ve harbler yaptılar, ama olmadı.

Amel sahasındaki bid'atlar husûsunda dahi her asırda müteşerri' ve muttakî hâkimler ve vâizler nice yıllar kendilerini bu işe vakfettikleri halde halkı hiçbir bid'attan döndüremediler.

İmdi halk âdetini terk eylemez, her neyse (an'ane) Allah'ın dilediği vakte kadar sürüklenip gider. Ancak müslümanların nizâmını himâye, İslâmın şartlarını ve erkânını halk arasında muhafaza etmek hakimlere lâzımdır. Vaizler dahi umîmî bir şekilde halkı sünnete teşvik edip bid'attan sakındırma konusunda yumuşak bir dille vaaz ve nasihatla iktifa ettiler mi üzerlerine düşen vazîfeyi îfâ etmiş olurlar. Tutmak halka kalır, zorla tutturmak olmaz. Hûlâsa bu konuda ince elemek ve derine gitmek faydalı değildir. Zira sadr-i evvelden ve sahabe zamanından sonra her asırdaki halk, hallerini sünnete tatbik edip inceleseler, sünnetten gayet uzak bulurlar. (Bu muhalefet zaman ve mekânın muhtelif olmasından lâzım gelmektedir, aslı ise ukelâ ve ictima kaidesine râci olur) Herkes insaf edip kendini yoklasa, sünnete ittiba hâli ile asla münâsebet bulamaz, ekseri zamanlarda kendisinden sadır olan sözler ve fiiller bir bakıma bid'attan sâlim değildir.

İmdi keremi kemâl mertebede bulunan Hazret-i Şâfi-i Ümmet (olan Rasulullah)dan ümid edilir ki, bu zayıf ve bîçâre ümmetin, büyük bir yekûn tutan bid'at suçuna bakmayıp, mü'min ve muvahhid olmaları hasletini şefaata sebep, mağfirete vesîle kıla. Yoksa kemâl derecede sünnete riâyet etme ve tâbî olma teklif edilse, hal müşkildir.

Allah Teâlâ Hazretleri inâyet ve hidâyet eyleye, âmin.

ONÜÇÜNCÜ BAHİS

KABİR ZİYÂRETİ HAKKINDADIR

Eski milletler kabir ziyâretine pek çok önem verir ve bu hususa titizlikle riâyet ederlerdi. Bir rivâyete göre putlara ibadet etmenin başlangıç ve çıkış noktası bu idi. İslâm zuhur edince, Hazret-i Peygamber (s.a.v.) bir müddet, bu mahzurdan dolayı kabir ziyaretini mutlak olarak menetmişlerdi. Sonra tekrar izin verip, **“Sizi kabir ziyâretinden menetmiştim, dikkatinizi çekerim, bundan böyle kabirleri ziyâret ediniz.”**⁽¹⁾ buyurmuşlardı. Böylece kabirleri ziyâret etmek ve ölülere dua okumak meşrû hâle gelmiştir.

Burada esas mes'ele istimdâd (ve ölülerin rûhundan meded beklemek)tir. Bu hususta İslâm uleması ihtilâf etmişlerdir.

Bazı şeyhler, “İşlerinizde şaşırıp kalırsanız, yatırlardan (ve ölülerin ruhlarından) yardım isteyiniz,”⁽²⁾ diyerek (bu mevzû hadise dayanarak) yardım ve meded taleb etmeyi câiz gördü ve dediler ki: Ruhun, bedenle olan alâkası cihetinden kabirle dahi alâkası eksik değildir. Büyüklerin (ve ermişlerin) mezarlarında ruhâniyet eseri vardır. Diğer yerlerdeki (Allah'a) teveccüh ve duâdan, öyle yerlerde ruhâniyeti vesîle edinmek daha evladır. Nakşbendiye'nin büyük şeyhlerinin, yekdiğerinin kabirlerine mülâzemet ederek ruhâniyetlerinden tarîkatı ahz ve telâkkî ettikleri (tasavvuf tarihinde açıkça) görülmüyor mu?

1) Müslim: Cenâiz, 106; Ebû Dâvud: Cenâiz, 77.

2) Keşfü'l-Hafa, I, 85.

Lâkin şerîat ehlinin ekserisi, "yatırlardan yardım istemeyi ve meded beklemeyi caiz görmek avamın dizginlerini salıvermek olur. Eskiden putlara ibâdet bu telâkkîden zuhur ve neş'et eylemişti. Evvelâ Peygamberlerin ve ermişlerin ruhlarını vesîle (ve Allah'a yaklaşmak için vasıta) edindiler, giderek resimlerini yaptılar, **"Bizim, Allah katındaki şefâatçılarımız bunlardır,"** (Yûnus, 10/18) diye onlara taptılar. Mezarlara tapanlar dahi bu telâkkîden dolayı kabirlerde îtikâfa çekilip ibâdet eylediler." diyerek mutlak olarak istimdâdı menettiler.

Bu telâkkî şîktir. Görmez misin ki, **Hz. İbrahim**, Nemrud'un ateşine atılırken, Cibril-i Emîn gelip: "Bir ihtiyacın ve dileğin var mıdır," dedikte: "Sana yok!" diye cevap verdi. "Peki ihtiyacını Rabbindan dile," deyince, "Hâlimi bilmesi, talepte bulunmamam için kâfidir," dedi, ihtiyacını arz edip duâ dahi etmedi. İmdi bu hususla halka Tevhidin esası talem edilmiş oldu. Gerekir ki halk, Hakk'tan başkasından meded umup onları vesîle edinmeyenler. **"Ona yakın olmak için vesîle arayın"** (Mâide, 5/35) âyetinde geçen vesîleden maksat tâat ve iyi amellerdir, dediler.

Hattâ bu zümreden **İbn Teymiye** (728/1328) ifrata gidip Hz. Resûl-i Ekrem'in kabri-i şerîfinin ziyâret edilmesine bile karşı çıkıp: "Hz. Ömer'in yağmur duâsında Peygamberin kabrini vesîle edinmemesi, Hz. Abbas'ı (yağmur duâsına) gönderip onunla tevessül etmeleri dirileri vesîle edinmenin evlâ olduğuna delildir," dedi. Bu babta ve birkaç hususta adı geçen ifrata kayması (ihtilâfa ve nizâyâ) sebep oldu. Mısır ve Suriye'de, ulema başına üşüşüp nice münakaşalar yapıp Mısır Padişahının huzurunda birtakım dâvâlar ortaya atıldılar. Halk iki fırka olup her iki taraftan da nice risâleler yazdılar. **İbn Kesir** (775/1373) ve **İbn Kayyim** (751/1351) **İbn Teymiye**'nin talebeleri idi. Te'lif ettikleri eserleri bu münakaşalarla doldurdular. Mu-

halifleri, İbn Teymiye'yi tekfîr edip bilâhare hapse koydular. 728/1328'de Şam'da hapiste iken vefat etti.

Görülüyor ki, kabirleri ziyâret bahsi çekişmeli bir konudur. Onun için iki tarafı da muhakeme etmek lâzım geldi. Muhakemede orta yol tercih edilerek denilir ki: Ruhların beden ve kabirlerle olan alâkasındaki incelikleri bilip tesirini (kendi ruhunda) hissedeni, buralardaki dua ve teveccüh ile öbür yerlerdeki arasında fark bulan, gerekli şartlara ve kayıtlara riâyet ederek tevessülde bulunur. Nitekim bazı şeyhler bunu yapmışlardır. Onların tevessülleri, (Allah'la aralarında ölülerin ve ermişlerin ruhlarını koymaları) şirk değildir.

Tevhidde dahi birtakım mertebeler vardır. **H. İbrahim'in Tevhidi** saf bir tevhid idi. **“Her şeyi terk ederek Allah'a yönel”** (Müzemmil, 93/8) müjdesini alanlar, vesîleye bakmazlar. Kudsî kuvvete sahip olanların ekserisi böyledir. Ama Tevhidin aşağı mertebelerinde bulunanlar hayrı celb ve şerri defde birtakım rûhanîleri ve cismânîleri sebep ve vesîle kılarlar. Vesîlede, ibâdet kasdı olmayınca şirk lâzım gelmez. Lâkin orta halli olanlara lâzım olan budur ki, kabirleri ziyarete vardıklarında, şânı yüce olan Allah rızâsı için fatiha sûresini okuyup sevabını mezarda yatanın rûhuna bağışlamakla iktifa edip başka bir fikirde olmaya. Ne kabri öpe ne de ona yapışa. Son Peygamber'in (s.a.v.) Ravza-i mutahharasını ziyâret etmek nasib olursa, menâsik kitaplarında yazılı olan âdâb üzere, mübarek kabrin karşısında el kavuşturup dura. Mükemmel bir şekilde gönülden teveccüh ve dua ede. (Ravza-ı Mutahhara'daki) parmaklıklara yapışarak veya onu öpererek edepsizlik eylemeye. Pak şeriatın âdabı budur. Başka türlü hareket, saygısızlığa delâlet eder, evlâ olan budur ki, bu çeşit mahzurların semtine uğramaya, hiçbir kimse o çeşitten asılsız işlerle “ruhlara yaklaşım,” sanmaya.

İşte bu yol (ve izâh biçimi) ile bir tarafın ifratı öbür tarafın tefriti mutedil hale gelip ne mutlak olarak halk kabir ziyâretinden menedilir ne de kabirden istimdad ve istiâneye mutlak olarak cevaz verilmek suretiyle avam başıboş bırakılır.

Şu var ki, mezarlara çırılar konulur, mumlar yakılır, kadınlar, çocuklar ve kıt akıl sahibi olan erkekler mezara yüzünü ve gözünü sürer, kandil yağıyla yağlanır. Bütün bunlar halk arasında âdet olmuştur, kimse bundan vazgeçmez. Türbedarlar, mezar bekçileri ve mumcular da bu yolla geçinirler. Bu konuda onlarla münakaşa ve mücâdele yapmak aptallıktır, zira faydası olmaz. Bildiklerinden geri kalmazlar.

Kabirlerden başka, yollardaki bazı ulu ağaçlara iplikler (ve çapıtlar) bağlayıp, birtakım taşlara (ve kayalara itikad ve) itibar edenler, hayvan cinsindendirler.

Cismanî ve maddî ilâçtan başkasıyla tedavî yoktur, bu da tıbbın konusudur. Otçu ve kökçü olanlar, bitkilerdeki hassaların ne olduğunu bilirler.

İslâm'da, **Hacer-i Esved**'den başka bir taş ve ağaca tazim ve hürmet diye bir şey yoktur. Onda da nice hikmetler vardır.

ONDÖRDÜNCÜ BAHİS

REGÂİB, BERAT ve KADİR GECESİ NAMAZLARI HAKKINDADIR

Malûm ola ki, mutlak olarak nâfile olan namazlarda, bir iki nevi müstesna yekdiğerini davet ederek nâfile namaz kılmak mekruhtur, diye fakihler muteber kitablarda nakl ve rivâyet ettiler. Lâkin Hicret-i Nebvîyenin tarihi 400/1009 senesine vardıkta Kudüs'te **Regaib namazı** ortaya çıkıp halk buna rağbetle onu kılmaya başladılar. Sonra **Berat** ve **Kadir gecesı namazları** cemaatla kılmaya başlanıp âdet oldu kaldı. Bazı âlimler, bid'attır ve cemaatla nâfile namazı kılmak mekruhtur, diye inkâr ettiler. Fayda vermedi, aksine halkın ısrarı daha da arttı. Fetva istendikte, Şeyhu'l-İslâm-lar, bazan mekruhtur, bazan da nezr ederek (vâcib bir namaz halinde) kılabilirler, diye fetva verdiler. Verilen fetvalar, sözü edilen namazların cemaatla kılınmasını örf ve âdet haline getirme istikametinde oldu. Diğler taraftan şer'an örf ve âdete itibar olunur. Karar kılınmış bir bid'atın veya mekruhun yasaklanmasından fitnenin çıkması sübût bulmakla, iki şerden ehven olanını tercih (ehven-i şer) edip ona göre fetvalar verdiler. Hâkimler ve idâreciler dahi menetme işiyle ilgilenediler. İlgilendikleri vakit de halkın yasaklama kararını dinlemeyeceğini bildiklerinden göz yumdular. Lâkin bu hususta dahi halk taassuba düşüp iki kısma ayrıldı. Bir kısmı ifrata gidip sert ve katı bir tavır takındı. Diğler kısım tef-rite düşüp mutlaka kılınması lâzımdır, dedi. İki taraf da isâbet üzere olmayıp itidâl yolunun haricinde kaldı.

Bu babtaki muhakeme ve orta yol budur ki, kılınmakla kılınmamak müsavî görüle. Bir adam isterse nezr ederek (bu namazları üzerine vacip kılmak suretiyle) kıla, istemezse kılmaya, evinde yatsı namazı kıla yahut yalnız yatsı kılınan câmiye vara kılınlar arasında bulunursa kıla. Aptallık edip cemaata muhalefet etmek sûretiyle (halk namaz kılarken camiden) çıkıp gitmeye. Orada nezr ederek veya nezirsiz kıldığı namaz, muhalefet olsun diye) oturmaktan yeğdir. Nitekim mutaassıplar böyle yaparlar. Akıllı kullanırsa tavsiyemize uya. Nihayet taassup damarı harekete geçip kin ve kibir karanlığını gözü ve basireti bürüdüğünden, itidal semti âşikâr iken görmezden gelip ifrat tarafına gider, kendi zannınca gûya makul bir iş yapar. Lâkin zavallının haberi yok ki, ham sofuluk hayaliyle âzâra müstahak olup halk tarafından nefret ve Hak tarafından red edilme cürmüne istidâd peyda eder.

Be hey budala! O gece namazı evde kılsan, öyle soğuk bir tavır alıp düzene aykırı hareket etmesen ne lâzım gelir, Ömründe cümle namazları cemaatla mı kıldın? Yahut camide öbür müslümanlarla birlikte hareket edip namazı (cemaatla) kılsan, bir mekruh işlemekle kâfir mi olursun? Sanki sâir sözlerin ve fiillerin kerâhetten sâlim midir? Belki insafı bir şekilde hallerini şeriata tatbik edecek olursan, çoğunu ona muhalif bulursun. Senin şeyhin **Kadizâde Efendi**, *İhyau'l-Ulûm* dersi okutur ve: "Bu dersten ancak kendimizin mahiyetini ve aczini öğrenme faydasını elde ettik," derdi, kusur ve küsûrunu itiraf ederek insaf ederdin. Sen neden böyle bir kuru iddianın ve hayalin sahibisin?

İmdi vâiz efendilere lâzımdır ki, o çeşit namazların kılındığı sıralarda bu muhakeme tarzını nakl edeler, zâten vâizlerin vazîfesi budur. İfrat ve tefrit çeşidinden sözler nakl ederek halkı dağdağaya sürüp Muhammed Ümmeti arasına tefrika sokmayalar. O hal, fazla inceltip katı davranma yeri değildir. İbâdet sûretinde olan âdetleri menetmek daha uygundur. Zira üzerinde düşmeleri ve direnmelerine yol açar. Hatta bu gibi bid'atlara teşvikte bulunsalar, bu takdirde halka bıkınlık gelir, sâir farzlar ve vacipler gibi giderek terk ederler. Görmez misin ki, o gece beynamazlar câmilere dolarlar. Zira men, hırs neticesini doğurmuştur.

ONBEŞİNCİ BAHİS

MUSÂFAHA HAKKINDADIR

M u s â f a h a el tutuşmaktır. Esas itibarıyla bîat ve buluşma esnasında sünnet idi. Ashab-ı kiram (r.a.) birbiriyle görüştükçe musafaha edip, “Allah bizi ve sizi yarlıgasın” derlerdi. Bu hususta nice hadîs-i şerifler rivayet olunmuştur. İsteyen, **İmam Nevevî**’nin (976/1277) *Ezkâr* isimli eserine bakıp görsün, bir bölümünü sadece musafaha hadisleri doldurmaktadır.

Sonra sonra buluşmalarda musâfaha olunmaz olup, namazlardan sonra, ekseriya Osmanlı ülkesinde cuma namazlarını muteakip eder oldular. Bu husûsun dahi âdet ve örf üzerine bina kılınan bir bid’at olduğunu bazı vâizler bahis konusu ederek: “Râfızîler âdetidir,” diye halkı men edince, fetva istendi: “Râfızîlerin âdeti olan beş vakit namazdan sonra yapılan musâfahadır, cumadan sonra olan ayrıdır” diye fetva verdiler. Çünkü karar kılmış bid’atları mümkün mertebe bir yolunu bulup iyiliğe yormak daha doğrudur.

Bu mes’elede biraz dedikodu olmuştu. Lâkin o kadar fazla ifrat ve tefrite kapılmayıp halkın birazı vazgeçti, lâkin ekseriya avâm arasında, bilhassa bayramlarda vâcib bir şeymiş gib icrâ olunur.

Bu konuda dahi itidâl budur ki, cuma günleri kişi musafahaya önce kendisi başlamaya, eğer yanında oturan başlarsa çârnaçâr musafaha eyleye, zîra etmemesi halin-

de o adam ya mahcup olur veya kırılır. Her hâlukârda mutlaka gücenir. Bu durumda bir bid'atı işlemeyi göze almak, bir mü'minin gönlünü kırmaktan daha az sakıncalıdır. Bu incelik kavrandıktan sonra, âdetle binâen musâfahaya kendisi başlasa, bile âsî ve cürüm sahibi olacak kadar bir nesne yoktur, bunda bir beis de yoktur. Bayramlar ise mülâkat zamanıdır, o zaman el sıkma sünnettir, lâkin bu işin bayrama tahsis edilmesi örf ve âdet gereği olduğu için orası sünnet değildir. Ama her hal ve hareket sünnet olacak değildir!..

ONALTINCI BAHİS

İNHİNÂ HAKKINDADIR

Selâm yerine eğilmek yahut baş ve el ile işâret eylemek dahi bid'attır, diye kavga edilir. Öbür din ve şariat sahiplerinden herbirinin bir çeşit selâmı olduğundan başka İslâm cemiyetindeki gurupların, mertebelerine göre muhtelif selâmları bulunmak örf ve âdet olmuştur. Gerçi Sahabe zamanında herkesin selâmlaşması "selâm" lafzıyla idi. Daha sonra İslâm hükümdarlarının hanedanlıkları ortaya çıktı. Her hanedanlığın bir çeşit örf ve âdeti olup her nesnenin Sahabe zamanındaki gibi kalmaması, devletin muhtelif tavırlara sahip olmasının, bölgeler arasındaki farkların ve an'anelerin icâbı idi. Sahabe arasında sünnet olan hususların ekserisi unutulup gitti. Sünnetlerden herbirini gözetmek ve icra etmek, hanedanlıkların âdetlerine aykırı düşmekle sadece rivâyet kitaplarında izleri ve isimleri kaldı. Giderek farzların ve vâciblerin terki bile mûsamaha ile karşılanır oldu. Eski-den gelip geçmiş olan din ve şariat sahiplerinin dahi cümlesi böyledir. Âdetullah, bunun üzerine cârî olagelmıştır. Hiçbir Peygamberin ümmeti, evvelinden âhirine dek sünnetin cümlesine riâyette icrâ edemediler. Şu kevn ve fesad âleminde hiçbir hal bir karar üzere (sâbit ve dâim) değildir.

İmdi Hz. Resul-i Ekrem (s.a.v.) zaman-ı saâdetlerinde: **“Biri size selâm verdiğinde, aynıyle veya daha güzeliyle ona mukabele ediniz.”** (Nisâ, 4/86) âyeti gereğince, huzûr-i şeriflerine bir oğlancık dahi girmiş olsa **“Esse-lâmü Aleyküm”** derdi. Onlar dahi **“Ve aleykümüsselâm ve rahmetullâhi ve berakâtühû”** diye karşılık verirlerdi. Hulefa-i Râşidîn döneminde tüm Eshab-ı Kiram ve ehl-i İslâm bu minval üzere selamlaşırlardı.

Sonra Emevî ve Abbasî hanedanlıklarında birtakım âdetler ortaya çıktı, her kavmin arasında bir türlü selâmlaşma şuyu bulup yerleştirdi. Bugün Osmanlı Devletinde âdet olmak üzere meselâ Padişahlar huzûrunda selâm yerine yer öperler, din ve devlet büyüklerinin huzurlarında, bilhassa ulemâ karşısında rûkû'a varır ve **in h in â** ederler. Ayak takımından olanların tümü, kimi “Hayırlı sabahlar,” kimi “Aşk ola,” diye esenleşir, nicesi dahi sünnet üzere selâm verirler.

İmdi, “Bu âdetler sünnete muhaliftir, vazgeçin” diye bunlarla münakaşaya ve mücadeleye girişmek aptallıktır. Zira defalarca zikir olundu ki, bir kavmin töresini değiştirmek müşkildir. Bu türlü şeylerde halkı hali üzere koyup din ve dünya işleri itibarıyla zararı umum olan ve nizâmı bozan hususları görmek gerek. Önceleri hükümdarlar huzurunda ve diğer yerlerde yer öperek bazı fakirler (ve dervişler) büyük şahsiyetleri selâmlardı. Dindar geçinen kuru takva (vera-ı huşk) sahipleri de ona: “Kâfir oldun, bizi vebale soktun” der, büyük bir kırgınlık göstererek fakiri mahcûbiyet ateşine yakarlar. Ne küfürden haberleri var, ne de vebalden! Zira küfrü îcab ettiren secde üç kere **“sübhânelah”** diyecek kadar, yedi a'za üzerine ibâdet niyetiyle bir mahlûka yapılan secdedir. Selâm (ve saygı) secdesi eski kavimlerde meşrû idi. İslâm döneminde nesh edildi. Açık

olan husus odur ki, yer öpen kimse, yedi a'zası üzere o kadar zaman durup ibâdet kasdıyle secde eylemez. Neden küfür ve vebal lâzım gelsin? El etek öpüp ruku' ve inhinâ etmek (naslarda geçmeyen) diğer ifadelerle selâm vermek ve selâmlaşmak sadece sünnete muhaliftir. O da örf ve âdetin terk olunamaması mâzeretiyle bağışlanır. Zira bir kimse büyüklerin bulunduğu bir meclise varıp (selâmün aleyküm diye) selâm verse; bunun kendilerinin hafife alınması şeklinde yorumlanması aralarında âdettir. Onun için örfün, âdetin ve resmiyetin gerektirdiği âdâba riâyet ederler.

Kezâ talebeler, üstad huzuruna vardıkta rükû ve inhinâ eylemeseler bile (Selâmün aleyküm demeyip) sükût edeler. Zira zamanımızda selâm eşitlik ve akranlık rütbesini ihsas ettirmektedir. Selâm vermesi halinde ayrıca büyüklerle küçükler arasında cârî olan edebe de riâyet etmemiş olur. Bundan dolayı hocasının kalbi kırılır.

İmdi, "İyi olanı emr, kötü olanı men etme" vazîfesini yapan efendilerin bu incelikleri bilmeleri gerekir. Halkı ülfet ettikleri hususlardan döndürmek için boş yere çabalayıp vakit zayi etmemek gerek, zira bir defa söylemekle maksat hasıl olur, ondan sonra mazur sayılır, tesir etmezse daha fazlası gevezeliktir, fayda vermez.

ONYEDİNCİ BAHİS

İYİYİ EMR ve KÖTÜDEN MEN ETME HAKKINDADIR

Ehl-i Sünnet uleması, emr bi'l-ma'ruf ve nehy ani'l-münker konusunda ihtilâf edip kimi mutlak olarak vâcibtir, kimi vâcib değildir, dedi. Ama hak olan budur ki, bu hususun vâcib olup olmaması emr ve menn konusu olan şeye tâbî ola. Ve bu husus, farzlarda ve haramlarda vâcib, mekruhlarda ve mendublarda ise mendûb ola. İmam Gaz-zalî "İhya"da dahi tafsîl edip teng gitmiştir, meâli yine bu icmâle racidir. Merhum **İmam Seyfuddin Âmidî** (630/1233) "Ebkâr-ı Efkâr" adlı eserinde bir işin vâcib ve gerekli olması için yedi kayd koyup **Allâme Adûdu'd-Dîn** "Mevakıf"ta ve **Seyyid Şerif Cürcânî** "Mevakıf Şerhi"nde o kaydları îrâd edip bunlardan ikisini şart olmak üzere illeri sürdürdüler.

Birinci kayd budur ki, âmir ve memur, mükellef ve (dinî) hitaba ehil ola.

İkinci kayd âmir, emr olunan şeyin iyi, men edilen şeyin de kötü olduğunu bile. Kendisinin âdil ve amel sahibi olması lâzım (ve şart) değildir. Meselâ bir fâsık ve günahkâr fîsk meclisinde kendisi içerken başkalarına: "İçmeyin" diyebilir. Zira kendisinin içmemesi vâcib, "İçmeyin" demesi dahi vâcibdir. Bir vâcibi terkten, öbür vâcibi dahi terk lâzım gelmez. Bir vâcibin terki, diğer bir vâcibin yapılmasına mâ-nî değildir. Nihayet ikisini dahi yerine getirse, âdil olur, te-

siri artar. Öbür şartların ve kaydların yerine de olması halinde bu husus (adalet) dahi vâcib olur.

Üçüncü kayd budur ki, emr olunan vâcib, men edilen haram ola. Aksi halde iyiyi emr, kötüyü men vâcib olmaz, nitekim zikr edildi.

Dördüncü kayd budur ki, vâcib oluşu kat'i ola. Namazın farz, şarabın haram oluşu gibi. Eğer içtihad konusu olan hususlardan, yani hakkında ihtilâf vâkî olan konulardan olursa, iyiyi emr kötüyü men vâcib olmaz.

Beşinci kayd budur ki, kendisinden başka emr ve men eden olmaya, olursa farz-ı kifâyedir, her bölgede bu işi yapacak biri bulunsa kifâyet eder. Ama bir kimse kötü bir iş görse, diğer şartlar ve kaydlar da yerinde olsa, ola ki başka biri vardır, diye bu vazifeyi terk edemez. Zira mümkündür ki, diğer biri ona vakıf olmaya.

Altıncı kayd ve ilk şart budur ki, iyyinin emr, kötünün men olunması halinde emr olunan şeyin husûle gelmesi ve men edilenin zâil olması ümit edile. Yani halkın direnmemesi ve fitneye sebebiyet verilmemesi tarafı ağır basa ve gâlib gele. Öyle olmazsa, vacib olmaz. Ancak İslâmın şartlarını izhar etmek için, çekişmesiz ve kavgasız olarak bir kimse iyiyi emr kötüyü men ederse fitneye yol açmaması şartıyla (tesiri görülmesi ümit olunmasa dahi) müste-habtır.

Yedinci kayd ikinci şart budur ki, gizli halleri araştırma ve tecessüs hali bulunmaya, teftişsiz ve soruşturmasız ola. Zira tecessüs kirli çamaşırları ortaya dökmek için çabalamak demektir ve de haramdır. Hak teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de: **"Tecessüste bulunmayın..."** (Hucurat, 49/12) Ve **"Müslümanlar arasında, çirkin şeylerin şuyû bulmasını**

arzu edenler var ya, onlar için elim bir azab var!” (Nûr, 24/19) buyurmuştur. Hz. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) de bir hadislerinde: **“Kim kardeşinin mahrem hallerini araştırırsa, Allah da onun gizli hallerini araştırır,”** (ve ortaya döker) buyurmuşlardır. Diğer bir hadiste ise, **“Bir kimsenin başına, şu pis şeylerden birini işleme mûsibeti gelirse, hemen onu (settâr ve gaffâr olan) Allah’ın örtüsüyle gizlesin,** (gizli olarak işlediği günahı bize bile haber vermesin.) **çünkü bir kimse kabahatını bize teşhir ederse, hiç dinlemem Allah’ın ona tayin ettiği cezâyı tatbik ederim,”** buyrulmuştur. Mübârek âdetleri kötü halleri araştırmamak, bu gibi şeylerin örtülü tutulmasını emr etmek, lûtf ve kerem ile muâmele yapmak tarzında idi. Gizli tutulan kötülüklerin sergilenmesine teşebbüs edilmesinden hiç hoşlanmazlardı. Kötülüklerin ortaya dökülmesini çirkin gördüğü için: **“Bu tür-lü şeyleri gizli tutun”**⁽¹⁾ derlerdi. Gizli kabahatlarla alâkalı hususların iddia edilmesi halinde, “Belki öyle değil şöyledir, olaki şöyledir” diye mazeret getirir ve mes’eleyi kapatırdı.

İşte “iyiyi emr kötüden men” hususunun vâcib olması için bu kadar çok şartlar ve kayıtlar vardır. Bunların biri bulunmasa, vâcib olmaz, müstehab olma mertebesinde kalır. Belki fitne ihtimali bulununca terk lâzım olur, kalbden inkâr kifâyet eder.

İmdi “iyiyi emr kötüyü men” ediyoruz, diyenlerin iddiaları ve sözleri bu ölçüye vurulduktan ne şekil imiş bilinir. Resûl-i Ekrem Hazretlerinin (s.a.v.) ümmetiyle olan muâmelesi lûtf ve kerem üzere iken, âhır zamanda gelen sahtekârlar, kendilerinin o Hazrete karşı işledikleri muhalefet etme ayıplarını görmeyip azıcık bir bahane ile ümmetin kimini gâvur, kimini sapık, kimini de günahkâr sayarlar. Allah’tan korkmaz, Peygamber’den utanmaz (bu

1) Tirmizî: Birr, 83; Ebû Dâvud: Edeb, 35, 37.

herifler bir de) halkı taassub derdine düşürüp tefrikaya sebep olurlar. Gerekli şartları ve kayıtları bilmeyen ahâlî, “Her nesnede emr bi'l-ma'ruf ve nehy ani'l-münker, vâcib-tir,” sanıp birbiriyle inatla çekişir ve çatışırlar. Kör taşlar gibi yaptıkları bâtil mücadele bazan boğuşmaya sebep olur. Ekseriya bu hususa binâen ehl-i islâm birbiriyle cedelleşip cenk ederler.

ONSEKİZİNCİ BAHİS

MİLLET HAKKINDADIR

Malum ola ki, millet, din ve şer'at kelimelerinin mânâları arasında itibarî olarak bir başkalık ve ayrılık varsa da, hepsinin özü, ulu'l-azîm peygamberlerden "Bir Peygamberin ümmetine getirdiği hususlar", neticesine varır. Bunun için meselâ falan peygamberin milleti, veya (bunun yerine) şer'atı veya dînî derler.

Peygamberlerin hepsi tevhid aslında ittifak üzeredir, (itikadî) esaslarda ihtilâf yoktur. Değişiklik fer'î hususlardadır. Şu halde İslâm dini ve İslâm milleti usûlde ve tâlî hususların ekserisinde **Hz. İbrahim** (a.s.) **dinine** ve **milletine** muvafık olduğu için ona nisbetle meşhur olmuştur.

Asrımızdaki büyük âlimlerden fazilet sahibi bir zât "Ümmet-i Muhammed'den bir kimse, millet-i İbrahim'denim demek câiz midir?" diye sorulduktaki câiz değildir, diye cevap verip biri mufassal, diğeri muhtasar iki risâle yazarak usûl ve tefsir kitaplarından yaptığı nakil ve istidlâllerle mes'elenin hakikatını ortaya koydu. Sonra şeyhlerden biri bir risâle yazarak aklınca onu red eyledi.

Bu fakir dahi bu hususta üç makale îrad edip birincisinde faziletli araştırmacının sözünün özetini, ikincisinde ona cevap veren şeyhin sözünün sonucunu bahis konusu ettikten sonra üçüncü makalede de bunları muhakeme ve mukayese eyledi.

Birinci Makale

Sözü edilen faziletli zât, risâlesini şu biçimde yazarak iddia eder ki: Usûl kitaplarında, “Bizden önceki şeriatlar” hususunda üç türlü izah vardır.

Biri şudur: Önce gelen peygamberin şerâtı ile, o peygamberin şerâtı olmak üzere amel etmek bize ~~razı~~ razıdır, meğer ki, hükmün nesh edildiği subût bula.

Diğeri de şudur: Önce gelen peygamberin şerâtı ile amel bize lâzım değildir. Meğer ki hükmün bakî olduğuna dair bir delil buluna.

Üçüncü budur ki, önce gelen nebînin şerâtı ile amel etmek bize lâzımdır, lâkin bizim Peygamberimizin şerâtı olmak üzere, önce gelen peygamberin şerâtı olmak üzere değil. Şu şartla ki, Allah Teâlâ yahut peygamber (s.a.v.) bir hükmün o nebînin şerâtı olduğunu beyan eyleye ve bu beyan dahi o hükmü inkâr biçiminde olmaya. **Fahru’l-İslâm Pezdevî** (482/1089) usûlünde, “Bizim yanımızda sıhhatli ve tercihe şayan mezheb budur” demiştir. Bîlcümle usûl kitaplarında sıhhatına karar verilen bu kanaat olup, doğruluğunu ortaya koymak için türlü türlü istidlâller sergilenmiştir. Bu istidlâl şekillerinden biri şudur:

Muhammed Mustafa Hazretleri (s.a.v.), evvelki şeriatların güzelliklerinden olan hususlara vâristir. Evvelki ümmetlerin semâvî kitapları ve şer’î hükümleri, miras yoluyla Hz. Peygambere ve ona tâbî olanlara intikâl etmiştir. Nesh olunmayan maddelerde bizim Peygamberin şerâtı ve milleti olmak üzere onlarla amel olunur. Meselâ şerât ve millet, miras yoluyla intikâl edince daha önce miras, mûris (miras bırakan) için sâbit olup onun mülküne nisbet olunurken, vârise intikâl eyledikte ona nisbet olunur, artık mûrise nisbet olunmaz. Çünkü mûrisin onda alâkası kalmamıştır.

İmdi bu şerîat, Hz. İbrahim'in milletidir. Yani (ilkönce) ona nisbet edilmişti. (ondan sonra) Hak olduğu halde bâki kalıp Hz. Muhammed'e (s.a.v.) intikâl eyledi ve artık onun oldu, Hz. İbrahim'in onda bir alâkası kalmadı. Bu izah şeklini Pezdevî şârihi, "el-Keşf" ve "et-Takrîr" müellifi **Ekme-lu'd-Din** (786/1384) bu tarzda tafsîl eder. Tavzihte ve diğer usûl kitaplarında da bu hususların hulâsası bahis konusu edilmiştir. Bundan dolayı **Allâme Beyzavî** ve **Ebus-suûd Efendi** (928/1573) "**İbrahim'in milletine tabi olunuz**" (Ali İmran, 3/95) âyetinin tefsirinde, "Yani islâm milletine tabi ol ki, kökü millet-i İbrahim'dir." demişlerdir. Şu halde bir kimsenin: "İbrahim milletindenim" demesi câiz değildir. Zira bu sözün zâhiri şuna delâlet eder ki, millet hâlâ Hz. İbrahim'in olup ona nisbet olunmak üzere milletle amel oluna, "Hz. İbrahim'in milletindenim," denilmesi halinde, millet (din ve şerîat) Hz. İbrahim'in olur, asâleten Hz. Peygamber'in olmayacağından Hz. Muhammed'in (s.a.v.) de bizim de Hz. İbrahim'e tâbî olup onun ümmeti olmak mesâbesinde olmamız lâzım gelir. Bunu avama söylemek câiz değildir. Havassa gelince, onlara: "Şimdi Muhammed'in olan milletin ve dinin kökü, İbrahim'in milleti olması esası üzeredir, Hz. İbrahim milleti üzerine olması mülâhazasıyla değil," demek câizdir. Lâkin bu sözü ifâdenin zahirinden anlaşılan mânâyâ itikad yoluyla söylememeli ve bu yolla söylemediğine dair de bir karîne bulunmalıdır, tâ ki dinleyenler maksadı bileler. Havas dahi avam yanında böyle şeyler söylemeye. Zira avam bunu işitmekle, ifâdenin zahirinden anlaşılanı, itikâd yoluyla söyler giderler.

Hâsılı bir söz, zahirinden çıkan mânâyâ göre yorumlanır. O söz ki, zâhirinden anlaşılan mânâsına itikad etmek bizim için câiz olmaya, onu itikâd câiz olur bir hale koymadıkça söylemek câiz değildir.

Fâzıl zât, daha sonra bu vâdide nice istidlâl şekilleri ileri sürüp (mes'eleyi) izah etmiştir. Bunların cümlesi bu dâvâyı isbat, görünen şüpheleri ve itirazları def için olmakla sonuç malûmdur, tafsîle hâcet yoktur. Nihayet deliller arasında bahis konusu edilen faydalara işâret etmek faydasız bir şey değildir.

Birinci fayda: Budur ki, Şemsu'l-eimme'nin bahis konusu ettiği üzere, Hz. Muhammed'in sahib olduğu şeriatın, diğer şeriatların kökü ve başı olduğuna şu âyet delildir: **“Allah, Peygamberlerden şu yolda söz almıştır: Bakınız size kitap ve hikmet verdim. Sonra yanınızda bulunan kitapları tasdik eden bir peygamber geldiğinde, ona mutlaka inanacak ve behemehal yardım edeceksiniz. Bunu böyle kabul ettiniz mi? ve bu husustaki ciddî misâkımı ve ahdimi üzerinize aldınız mı?”** (Âl-i İmran, 3/81) Bundan dolayı, “tasdik edeceksiniz,” diye peygamberlerden mîsâk alınması, o peygamberlerin (a.s.) Hz. Muhammed'e (s.a.v.) tâbî olmaları vacib olması bakımından onun ümmeti mesâbesinde bulunduklarına delildir. İmdi önce gelen bir Peygamberin şerîatiyle Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ibâdet etmesi doğru olmaz. Çünkü, önceki Peygamberin şerâtına göre ibâdet ediyor, demek onu, o nebînin ümmetlerinden birisi gibi ona tâbî kılmak olur. Buysa o Hazretin rütbesini tenzil etmek olur. İmdi Hazret (s.a.v.) nübüvvet ve şeriat hususunda aslî, gayrileri ise tâbî mesâbesindedir. “Keşf” isimli eserin müellifi mes'eleyi bu minval üzere izah eder, aynı şey, “Takrir” isimli eserde dahi kısaca geçer.

İkinci fayda: **“Doğrusu insanların İbrahim'e en yakın olanı, kendi döneminde ona tâbî olanlarla şu peygamber ve şu mü'minlerdir,”** (Âl-i İmran, 3/68) âyetinin izahında **Fâzıl Kâzerûnî** (425/1034) der ki: Hz. Muhammed (s.a.v.) asâleten, yani müstakil olarak şeriat sahibidir. Lâkin şerîatı, İbrahim'in şerâtına - tâbî mes'elelerin ekserisinde - muvafıktır. “Şayet kardeşim Musa Nebi sağ olsaydı,

bana tâbî olmaktan başka bir şey ona câiz olmazdı,” kemâl mertebede müstakil olduğuna delâlet eder.

Üçüncü fayda: Halkı tereddüde düşüren delillerin halli beyanındadır. **“Sonra ey Muhammed, bir hanif olarak İbrahim’in milletine tâbî ol, diye sana vahy eyledik,”** (Nahl, 17/123), **“Allah doğru söylemiştir. Bir hanif olarak İbrahim’in milletine tâbî ol”** (Âl-i İmran, 3/95) âyetleri gereğince, (âyetlerin Hz. Peygamber zamanındaki) muhatapları, Hz. İbrahim’in milletine tâbî olmakla emrolundular. Şu halde “Hz. İbrahim milletindenim” demek câiz görünür, denirse cevap budur ki, tâbî ol diye emredilmekten maksat, aslında Hz. İbrahim’in milleti olan İslâm milletine tâbî ol diye emirdir. Sa’dî efendi, ilk âyette Hz. Muhammed, (s.a.v.) Hz. İbrahim’e tabi olmakla emredilmeyip, onun milletine tabi olmakla emrolunmuştur. Onun için Hz. Muhammed Hz. İbrahim’e tâbî değildir. Belki Hz. İbrahim milleti kimden almışsa, Hz. Muhammed dahi ondan almakla müstakil olarak bir millet sahibi olmuştur, âyet buna delâlet eder,” demiştir.

Bazı usûl kitaplarında, “Bu âyette murad olunan mâ-nâ, başlangıçtaki vahiy ile millete göre amel edilmesini îcâb ettirir, ama bizim peygamberimizin şerâtı olmak üzere, (Hz. İbrahim’e) tebaiyyet yoluyla değil,” denilmiştir. İfâde, Sa’dî Efendinin sözü ile aynı kapıya çıkar.

Dördüncü fayda: Allâme Sa’deddin, **“Peygamberler, Allah’ın hidâyete erdirdiği kimselerdir, o halde sen de onların hidâyetine tâbî ol”** (En’am, 6/90) âyeti ile ilgili tefsire koyduğu kayda: “Milleti, Hz. İbrahim’e nisbet etmekten maksad Hz. İbrahim’i yüceltmek, onun milleti hak bir millet olup aklî ve naklî delile muvafık olduğuna dair uyarıda bulunmaktır. Yoksa Hz. İbrahim milletine, onun milleti olması itibariyle (tâbî olmak bahis konusu) değil,” demiştir.

Allâme İsâmuddîn, “Kazî” haşiyesinde bu hususta bir noktaya daha temas ederek der ki, milletin İbrahim’e nisbet edilmesi, babalarını taklid eden (ve o yüzden hak dine dönmeyen) müşriklere tarizde bulunmak içindir. Mak-sat şunu söylemektir. “Peygambere tâbî olmak lâzımdır, yoksa câhiliye dönemindeki (müşrik) atalara değil.” Halbuki taklidi terk edip aklî ve naklî deliller yolundan hakîkatı bilmek istemek, peygamberlere iktidadandır.

Beşinci fayda: Yahudilerin, Hristiyanların ve Arap müşriklerin, usûl ve furûda İbrahim milletine muhalefetleri var iken bile iftihar ettikleri en muazzam şey, Hz. İbrahim’e mensub olma ve dinine sahib olma davasıdır. Şu halde bu millete (ve İslâm dinine) tâbî olmak irâde edilirken, “Hz. İbrahim’in milletine tâbî ol,” şeklinde reddedilmiş olması sö-zü edilen dâvâ sebebiyle (Yahudilerin, Hristiyanların ve Arab müşriklerinin) emre imtisâl etmelerini daha ziyâde te-min etmeye matuf olmalı.

Yahut Hz. İbrahim, tevhid ehlinin reisi olup milleti de bu milletin (ve İslâm dininin) aslı ve esası olduğu için ola.

Yahut “Bu millet, sonradan îcâd olunmuş bir millet de-ğildir, öteden beri var olagelmış ülfet ve ünsiyet olunan bir millettir. Çağların değişmesi sebebiyle iki millet arasında, (Hz. İbrahim’le Hz. Muhammed’in dinleri meyânında), görü-nüşte yekdiğerine muhalif olma hali mevcut olsa bile hakî-katte aralarında muhalefet yoktur. O hükümlerin herbiri as-rına göre hak olduğu cihetten bir hikmet ihtiva etmektedir.

Altıncı fayda: “İbrahim milletine tâbî ol,” tâbirinden murad, batıl dinlerden ayrılan ve hak üzere sâbit olan, her-hangi bir zor ve dar yanı bulunmayan İslâm dinine tâbî ol-maya teşvik olmalı. Nitekim: “**Allah, din itibariyle sizi hiç-bir zorluğa sokmamıştır, tıpkı atanız İbrahim’in hanif milletinde olduğu gibi.**” (Hac, 22/78) âyetinin tefsirinde:

"Yani Allah Teâlâ dininizi genişlik üzere bina kıldı, Hz. İbrahim'in milletini vüs'at üzere bina kıldığı gibi." demişlerdir.

Hanif ki, bâtil dinlerden mâil ve hak üzere sâbit (din ve er) demektir. Umumiyetle Hz. İbrahim'in önemli unvanlarındandır. Onun dini kolay olup, zor ve dar olma vasfından uzak olduğu gibi İslâm dini dahi bâtil dinlerden **mâil**, hak üzere sâbittir, kolaylık üzerine bina kılınmış olup zor ve dar olma hali üzere değildir, denilerek teşvikte bulunulmuştur.

Yedinci fayda: Budur ki, **İmam Rağib** (502/1108) millet tabiri şerâatların (ve dini hükümlerin) cümlesi için kullanılır, bunun haricinde kullanılmaz, demiştir. Böyle olunca, "İbrahim milletine tâbî ol" şeklindeki emir, zâhir üzere değildir. Zira bizim milletimiz İbrahim milletine her yerde uymaz, lâkin dinin usûlünde ve furûunda ekserisinde yahut müşterek noktalarda ona uyduğu için bu husus, "İbrahim Milleti", tabiriyle ifâde olundu.

Sekizinci fayda: Din, millet ve şerâat kelimelerinin mânâlarına dairdir. **Birgili merhum Muhammed Efendi, Zecacac'a**, (311/923) tâbî olarak, Risâlesinde: "Din ve millet bir olup Hz. Muhammedin, itikadla alâkalı olmak üzere Hakk Teâlâ'dan getirdiği şeylerdir, amellerle alâkalı olmak üzere getirdiği şeyler ise şerâattır," dedi. "Böyle olunca İbrahim milletindeniz, demek câiz olur. Zira itikadla alâkalı şeylerde nebîler müttefiktir.", denilirse, cumhurun mesleği bu değildir, denir. **İmam Râğib**'in Millet kelimesi, "Kitab imlâ ettim" mânâsına gelmek üzere "Emlettü'l-kitâbe" kökünden alınmıştır. (İstîlâhta millet) Allah Teâlâ'nın kulları için peygamberlerinin diliyle teşrîf kıldığı şeylerin ismidir. Din de onun gibidir. Nihayet (aynı şeye) millet denilmesi Allah'ın dâveti ve semâvî kitaplar indirmesi itibâriyledir, din denilmesi ise kulların, Allah Teâlâ'nın dâvetine icâbet ve itâat etmeleri itibariyledir." de-

mesinden anlaşılır ki, din millet ve şeriat zâtları ve mahiyetleri cihetinden bir ve aynıdır, başka şeyler olmaları ise itibârîdir. **Kâdi Beyzavî** dahi (ehl-i kitabın) “**Milletine tâbî olun-caya kadar onlar senden râzı olmazlar.**” (Bakara, 2/120) bu hususu bahis konusu eder. Diğer müfessirler ve haşiye yazarları derler ki: Zât ve mahiyet cihetinden millet, din ve şeriat aynı şey olup, cümlesi de Peygamberlerinin diliyle Allah Teâlâ'nın teşrîf kıldığı şeylerden ibârettir. İtibârî olarak başka başka şeylerdir. Şöyle ki: Vaz'ı ilahiye millet ismi verilmesi, gönderilen peygamberin (Allah'ın vahyini) ümmetlerine imlâ etmeleri itibariyledir. Din ismi verilmesi, Allah Teâlâ'ya o sâyede müdân, yani inkiyad ve itaat olunması itibariyledir. Şeriat ismi verilmesi âb-ı zülâle benzeyen Allah Teâlâ'nın rahmetine susamış olanlara, onun çeşmeye ileten yol olması itibariyledir. Böyle olunca da şeriatın, itikadî ve amelî hususlara şâmil olması îcâb eder. Lâkin “**Dinde sizin için güçlük yoktur.**” (Hac, 22/8) âyetine nazaran, din ve millet, “Zorluk yoktur,” diye vasıflanınca amelî hususlara da şâmil olur. Zira itikadî hususlarda zaten zorluk tasavvur edilemez. Fıkıh-ı Ekber'de dahi “İman, islâm ve bilcümle şer'î ahkâma din adı verilir,” diye kayd edilmiştir. Bu duruma göre (şeriat) hem amelî hem de itikadî konulara şâmil olunca, sual (ve itiraz) vârid olmaz. Fazıl zatın risalesinin sonuna varılınca kadar, bu suali ve itirazı ortadan kaldırmak için uzun izahlar yapılmıştır, biz bu tafsilatı geçtik.

İkinci Makale

Cevap veren şeyhin yazdığı risâlenin meâlidir. Söz konusu kişi, bir takım terkîb ve te'lîf zaa'flarıyla dolu olan Arabça bir risâle yazıp kapağına da, gûya şeyhulislâma hitâben bir kaç satır karalamıştır. Meâli, ifrat derecede bir red ve iftiradan ibâret olmakla, lüzumsuz sayılarak bir yana atıldı.

Malûl ve sıhhatsız bir ifâde ile, risâlenin evvelinden sonuna kadar, millet ve din hususunda vârid olan âyet-i kerîmelere, ahbâr ve âsâra zâhir üzere mânâlar verip aklı sıra bir takım istidlâllerde bulunmuş, müfessirlerin ve usûl âlimlerinin sözlerine itibar ve iltifat etmemiş, (mes'eleyi ortaya koyan) tartışmacının dâvâsı nedir, ne şekilde istidlâlde bulunmuştur, red ve men, inkâr ve itiraz kabul eder mi? Bu gibi hususları bilmeyip kocaman bir cesâretle ortaya çıkmıştır. Tekerleme vâdisinde yazıp, ettiği haltlardan biri bu ki, bir kimse, Hz. İbrahim'e olan nisbetini kesip atsa, o Hazreti aşışılamiş ve incitmiş olur.

Ulemadan biri bu risâlenin kenarına red kabilinden bir kayd koyup demiş ki: "Milletin kökü Hz. İbrahim'indir." demek suretiyle, milletin ona olan nisbeti sâbit olduğundan, "Nisbeti kesip atma" iddiası yalan ve iftiradan başka bir şey değildir. Nihayet bu cevabı veren zat, adı geçen şeyhin sonra îrad etmiş olduğu (risâlenin sonundaki) üç maddeye cevap vermemiştir. Cevap veren şeyh, risâleden çıkan sonuç üç sözdür, demiştir. Biri bu ki: Onlar derler ki: "İbrahim milletine girmek Muhammed (s.a.v.) millettinden çıkmaktır, bu ise küfürdür. Diğer bu ki, Muhammed (s.a.v.) İbrahim milletine tabi olsa, Allah'ın Resûlü olmayıp İbrahim'in Resûlü olması lâzım gelir. Muhammed, (s.a.v.) İbrahim milletine tâbî olmuştur, diyen de kâfir olur. Üçüncüsü budur ki: Milleti, İbrahim'e izâfe ve nisbet etmek câiz değildir. Zira İbrahim (a.s.) kendi milletinden koptu, sonra ona Muhammed (s.a.v.) vâris oldu. Cevap veren şeyh, risâlesinin neticesini bu üç noktada hülâsa etmiş, herbir ihtimali hâşâ (ve maazallâh sözleriyle) inkâr edip üçüncüsünde demiştir ki: Milleti mîrasla mukayese etmek, "kıyas maa'l-fârik"dır, eksik bir karşılaştırmadır. Zira bu kıyasa göre (Hz. Muhammed'in) âlim yerinde olması halinde, İbrahim'in milleti Muhammed milleti olmamak lâzım gelir. Zira nebîlerin vârisleri ulema ve mevrûsları milletleri olup,

kendileri de mûristirler. Şâyet miras intikal ettikten sonra, mevrûs onlara nisbet olunmazsa millet Muhammed Milleti olmamak lâzım gelir. Aksi takdirde kıyas bâtil olur. İşte cevap veren şeyh akli sıra bu şekilde istidlâlde bulunmuştur.

Önce şunu söyleyelim: Üç netice dediği şeyin ilk ikisi katıksız bir iftiradır. Risâledeki ibareleri o neticeyi intac eyemez. Kıyas maa'lfârıktır. Zira Peygamberin dâvâsı istiklâl dâvâsıdır. Ulemada bu dâvâ yoktur, sadece tebaiyete teslimiyet gösterme vardır. Peygamberin millete mîras olması, **“Sonra kitabı, kullarımızın arasından seçtiklerimize mîras bıraktık”** (Fatır, 32) âyeti mûcibince olup âlimlerin nebîlere vâris olmaları gibi değildir. Özet olarak cevap veren şeyhin bahs ve nazar çehresinden nasîbi yoktur. Fakat buna rağmen bilgi sermayesi az olanlar, bu babta yazılmış bir risâle vardır, mulâhazasıyla onu geçerli bir şeye kıyas etmeyeler, diye de bir miktar söz söylemekten geri kalinmadı.

Üçüncü Makale

Millet konusunu muhakemeye dâir olan makaledir. Malum ola ki, Peygamberlerin durumu bir yana bırakılacak olursa, insan tabiatına doğuştan baş, tek ve bağımsız olma yönünde bir meyil konulmuştur. Medenî hayattaki hikmet ve maslahatın îcâbı olarak insanın o huy üzerine yaratılmış olması cibillî ve fitrî bir şeydir. Farazâ, çocukların bile oyun oynarken baş olmaya meyil gösterdikleri sâbit bir husustur, inkâr olunamaz.

İmdi bu husus teslim edildikten sonra şunu da bil ki, ri-yâsette tek ve bağımsız olma, cemiyette mevcut olan sınıfların makam ve rütbelerine göre olur. Bir rütbe ve mevki han-

gi nisbette yüksek olursa, o nisbette pâyeye itibar artarak, akran ve emsâle tâbî olmaktan (insana) ar gelmeye başlar ve bu gittikçe de artar. Bu husus dünyevî riâyasete şâmil olan umûmî bir şeydir. Meselâ dünya işlerinde istiklâl davası için padişahların savaşmaları, her asırda cenk ve mücâdele etmeleri eksik değildir. Dinî hususlarda dahi aynı asırdaki iki kâmil şeyh ve sâlik-i vâsıl birbirine tâbî olmaktan dikkatle kaçınırlar. Netekim **Mevlâna Abdülğafur Lârî** (911/1505), **Mollâ Camî'nin** menâkıbına dair olan eserinde bunu böyle yazmıştır. Aynı payedeki iki âlim öteden beri rekabet ve mücadele üzere olagelmışlerdir. Çünkü bu hususun insanda var olması cibillî ve fitrî bir şeydir. Beşerî hususlar ise nebiler hakkında câizâtan olarak onların rütbeleri, insanlara has mertebelerin üstünde oldu. Fakat buna rağmen o yüce zümre arasında dahi pâyelerine göre bu itibara riâyet olunmak lâzım gelmiştir. Bilhassa ulu'l-azim iki peygamber ki, şânı yüce cihangir bir padişahın rütbesi onlara nazaran alta ve aşağıda kalır, aralarında tâbî ve metbû olmak ne mertebededir, mukayese ile mülâhaza oluna (ol ecilden bir zamanda ve bir mekânda iki ulu'lazim Nebî olmaz. Hattâ rivâyet ederler ki, Hz. Musa, asrında nebîlerin vücûduna rızâ vermeyip duâ etti, ruhlarını kabzettirdi). Hele bizim Peygamberimiz, "**Fahr-i âlem**", "**Hâtemu'n-Nebiyyîn**" ve "**Efdal-ı Enbiyâ**"dır, deriz. Kendileri evvelki nebîlerin fazîletleri hakkında îrad buyurdıkları hadîs-i şerîfler ile herbirinin hakkına riâyet edip bunu ödedikten sonra: "Musa sağ olsaydı, bana tâbî olmaktan başka bir şey yapması kabil olmazdı" diye buyurmak suretiyle, rütbelerinin tam **istiklâl** üzere olduğunu ihsas edip buna itibar eylemişlerdi. Ümmetine lâzım olan, bu itibarı daha ziyade muhafaza edip ona riâyet etmektir.

Gerçi evvelki nebîlerin ümmetlerinin dahi kendi peygamberlerini, öbür peygamberler üzerine tafdîl ve takdîm

ettikleri zannolunur. Lâkin müslümanlar arasında hak olan mezhep budur ki, Hz. Muhammed (s.a.v.) öbür ulû'lazim Nebîlerden daha üstün ola, Peygamberliği tam olarak istiklâl üzere olup diğer bir peygambere tâbî olmaya. Bu bahisteki dâvâ ve maksat budur. Bu hususu muhafaza ve tesbit için mûfessirler ve usûl ulemâsı, zâhirinden (millet-i İbrahim'e) tâbî olma hususu anlaşılan nasları yönlendirip yorumlamışlar, "İslâm milleti ki, kökü itibariyle millet-i İbrahim idi o millete tâbî olmaktan, Hz. İbrahim'e tâbî olmak lâzım gelmez" deyip bu esası yerleştirdiler. Tartışmacı mezkûr Fâzıl üstad, Risâlesinde onların sözlerini ve delillerini nakletti. Tartışma âdâbındaki kaideler üzere nakil yapan zât red olunamaz. Sadece (eğer yanlış ise) yaptığı nakli tashih etmesi taleb olunur. Cevap veren şeyhi istidlâlı ve reddiyesi ise bahs ve nazar kaidesi üzere olmadığından, o haltetmiştir. Bu konuda ona itibar olunmaz.

İslâm milletinin İbrahim'in milletinin aynı olduğunu kabul etme halinde dahi, (aynı olan bir milletin) iki ulû'lazime nisbet edilmelerinde başkalık vardır, birlik yoktur. (Bu, bir olma halini ortadan kaldırarak başka başka şeyler olma hâlini meydana getirir) Bununla beraber İslâm milleti İbrahim milletinin aynı da değildir. Zira fûrûda birbirine muhalif yerler çoktur. Ona binâen, yani nisbetindeki başkalıktan ötürü bir kimse: "Ben İbrahim milletindenim, (a.s.) Muhammed (s.a.v.) milletinden değilim, "dese, durum bellidir. Fakat yalnız "İbrahim milletindenim" halk arasına yayılmış ve kökleşmiş bir sözdür. Bunu söylemek örf ve âdet olmuştur. Seksen risâle yazılsa, saltanat tarafından da yasaklansa, vazgeçmeleri kabil değildir, yine de söylerler. Onu söyleyenler, yukarıda belirtilmiş olduğumuz ve büyük hata olan son şıkkı, (Muhammed milletinden değilim, cümlesini) hatırlarından bile geçirmezler. Öyle olunca, sözlerini iyiye yorarak, "kök iti-

bariyle İbrahim milletindeniz” demek isterler, diye lâfı yönlendirmek lâzım gelir. “Yok bu söz hatadır. Bunu mes’elenin aslını bilen havas söyleyebilir ama avam söylememelidir.” demek (halkı) zor olan şeyle mükellef kılmak bahis konusudur. Kimse itibar edip bunu dinlemez, beyhude halkı dağdağaya düşürüp dedikodu etmelerine sebebiyet verilir, gerçek durum budur. Lâkin aslında (bu tavsiye istikametinde) yazılan bahisler ve deliller yerindedir, cümlesinin ilme, fıkha ve fıkıh usûlüne muvafık olduğu ehline malumdur. Bu noktada söz nihayete erip millet bahsi tamam oldu.

ONDOKUZUNCU BAHİS

RÜŞVET HAKKINDADIR

Müteahhirînden, "Eşbah" müelifi fazîlet sahibi Mısırlı **Fakih İbn Nüceym** (970/1562), bu mes'eleye dâir bir risâle yazarak maksadı tahkik eyledi. Bu asırda rüşvet, şöhret ve revac bulmakla biz o risâleyi bu fasılda özet olmak üzere tercüme eyledik.

İmdi rüşveti ıstılahta (R) harfinin esresiyle (rişvet şeklinde) bir şahsın, lehinde bir hüküm çıkarması veya muradını elde etmesi için hâkime ve başkalarına, (devlet adamlarına ve memurlara) verdiği şeydir. Tarifatta, "Hakkı geçersiz ve batılı geçerli kılmak için verilen şeydir." denilmiştir. Rüşvet almağa irtişa derler. İmam **Ebu Nasr Bağdâdî**, (477/1084) "Kudurî şerhi"nde: "Rüşvet, muavenet için verilen şeydir, hediye de bu şart yoktur", diye rüşvet ile hediye arasındaki farkı belirtti. Rüşvet, âyet ve hadisle haram kılınmıştır.

"Birbirinizin mallarını, aranızda haksız sebeplerle yemeyiniz. İnsanların mallarından bir kısmını, bile bile günah olan yollardan yemeniz için, o malları hâkimlerin önüne sürmeyiniz" (Bakara, 2/188) âyeti Kur'an'dan delildir.

"Allah rüşvet alana da verene de lânet etsin", "Allah, rüşveti verene, alana ve buna aracılık yapana lânet eylesin" (Tirmizî, Ahkâm, 9 İbn Mâce, Ahkâm, 2) Sünnetten, bu Bâbta vârid olan hadîslerdir.

Bu rüşvetin dahi birtakım kısımları vardır. **İmam Ka-di-Hân** (593/1196) *Fetevâ'sında*, öbür fakihler de fıkıh kitaplarının kitabu'l kaza bölümünde rüşveti dört kısım üzere zikr eylediler.

Birinci kısım:

İki tarafa haram olan rüşvettir. Meselâ bir kadı (hâkim) rüşvet verip bir mansıb alsa (o meşru bir) kadı olmaz. Rüşvet verdiği için haram işlemiş olur ve alana dahi haramdır.

İkinci kısım:

Birinin lehinde hüküm vermesi için kadının aldığı rüşvettir. Meselâ bir kimse dâvâsını gördürmek için kadıya rüşvet verse, vermek de almak da haramdır. Verilen hüküm ister haklı ister haksız olsun, farketmez, geçersizdir.

Üçüncü kısım:

Alınması haram, ama verilmesi câiz olan rüşvettir. Meselâ bir kimse canına ve malına gelecek olan zarar korkusu ve bu zararı def maksadıyle (yetkili makamalara) rüşvet verse, bu tür bir rüşvetin verilmesi haram değildir, ama alana haramdır, kezâ bir zâlim, elindeki mala göz dikse, bu durumda malının bir kısmını rüşvet olarak geri kalanını kurtarsa günahkâr olmaz.

Dördüncü kısım:

Sultan yanında maslahat görmek (ve devlet dâirelerinde iş takip edip bitirmek) için verilen rüşvettir (maslahat dahi ya def-i zarar ya celb-i menfaat ola) bunu da vermek câiz, ama almak haramdır. Alan dahi vebalden kurtulmak isterse, bir gün sabahdan akşama dek, iş takibi için "icâre akdi" (ve ücretle adam çalıştırma mukavelesi) yaparlar. (Lâkin müddet beyan eylemezse, sahih olmaz) Bu akd,

hem meşru' hem de sahihdir. Sonra müstecir isterse o adamı o işte kullanır isterse kullanmaz. Bu hile-i şer'iyyeye o zaman ihtiyaç duyulur ki, başlangıçta maslahat görmek ve iş takip etmek için rüşvet verile, (iş takibi için verilen para şarta bağlanmayıp peşin verile) Ama ilk önce rüşvet alınmayıp maslahat görüldükten sonra verilse bu durumda ki rüşvet için din âlimleri ihtilâf etmişlerdir. Bazılarına göre bu surette dahi helâl olmaz, diğer bazıları olur. Sahih olan da budur. Zira yapılan iyiliğin karşılığı mahiyetinde sayılır derler Kazı-hanın sözleri burada tamam oldu. Hulâsa bu **Bezzaziye** isimli eserden anlaşılan da budur.

"Hidâye" Şârihi **İbn Hümam** (861/1457) "Fethu'l Kadir"de, üslûp değiştirip ve yukarıdaki tasnîfi bozup:

Birinci kısım: Kadılık ve idarecilik almak için verilen rüşvettir.

İkinci kısım: Birisinin lehinde hükm etmesi için kadının ondan aldığı rüşvettir, her iki surette dahi rüşvet, alana da verene de haramdır.

Üçüncü kısım: Sultan katında (ve resmî makamlarda) zararı def ve menfaat celb etmek için verilen rüşvettir.

Dördüncü kısım: Cana ve mala zarar gelmesi korkusunu def için verilen rüşvettir. Bu iki kısımda rüşvet vermek Câiz ama almak haramdır, diye mes'eleyi özetlemiştir, İbn Nüceym Risâlesi'nin hülâsası bu noktada nihâyete ermiştir.

Şimdi konumuza gelelim: Rüşvetin mutlak olarak haram olduğu, avam ve halk arasında şûyû bulmuştur. Lâkin hangi çeşit rüşvetin haram olduğunu bilmedikleri halde bir sözdür söylerler gider. bilenler dahi münâkaşaya ne lüzum var, öyledir, (rüşvet istisnâsız haramdır) der, lâkin hırsızlar gibi gizlice alır ve verirler. Dünyada cezâsı

görülmeyişi yerde hiç bir kimse tereddüt etmeyip kabul eder, zira tatlı bir şeydir, hazzı vardır, derler. Kabul etmeyen dahi Allah korkusundan ve dinine bağlılığından değil, hazzı müşkildir diye, el oğlunun dilinden korkar.

İmdi bu mes'elenin hakikî vechesi bu minval üzeredir ve bilhassa günümüzde çekinilmeden rüşvet alınmaktadır, öyle olunca münâsib olan şudur ki, **ibn Nuceym**'in Kazıhan'dan naklettiği (iş takîbi mukavelesi) icâre akdi ile muâmele ederek bundan kurtulalar. Zamanımızda, devlet dairelerinde çalışanların (mahkemedeki) kaza işinin gayri hususlarda alıp verdikleri şeyler o kabildendir. Nihayet unutmamak lâzımdır ki, rüşvet alıp vererek hakkı geçersiz ve batılı geçerli kılma cihetine gidilmekle nizâma halel gelmek korkusu vardır.

Eskiden, islâm hâkimleri (idarecileri) ve halkın başındaki padişah, bu mahzuru def ve hanedanlığın zevâle ermesine yol açacak hususu men için rüşvet kapısını mutlak surette sıkı bir şekilde kapatarak Kanun üzere muâmeleleri yürütmüşler ve halkı böylece zabt etmişlerdir. Şimdi de ona göre hareket olunmak gerek, sonra pişmanlık fayda vermez, hîle-i şer'iyye yaptık demek (iyi bir) söz değildir. Çok husus vardır ki, şeklen şer'îata uyarlamak kabildir. Lâkin öyle şeylerin altında nice fesat bulunduğu için makul olarak görülmez.

YİRMİNCİ BAHİS

EBUSSUÛD EFENDİ İLE BİRGİ'Lİ MUHAMMED EFENDİ HAKKINDADIR

Ebussuûd Efendi 896/1490'da doğmuş, kanun üzere ilim yolundaki mertebeleri katederek 952/1545 senesinin şa'ban ayında **Muhiddin Efendi**'nin yerine Şeyhulislâm olmuş 982/1573 senesinin cemâziulevvel ayının beşinci günü vefat etmiş ve bu süre zarfında tam otuz yıl fetva vermişlerdi. Osmanlı Devletinde (merhum cennetmekân ve firdevsi âşiyân) Sultan Süleyman Han, uzun müddet yaşamada tek olduğu gibi mevlânâ mezkûr (**Ebussuûd**) dahi mansıb ve riyâsetteki zamanının uzunluğu ile tek olmuşlardır. Devlet-i Aliye'de **Kemâl Paşazâde** efendi ile **Ebussuûd**, Kanunların ekserisini şer-i şerif üzere tatbik etmişler, makam ve mevkilerdeki aksaklıkları ıslah ederek devlet işlerine gereği gibi nizâm vermişlerdi.

Birgi'li Efendi, Balıkesir'li müderris **Pir Ali Efendi**'nin oğludur. İlim tahsil ettikten sonra İstanbul'a gelmiş, kazasker Abdurrahman Efendi'nin mülâzimi (asistanı) olmuş, Edirne'de kassâm-ı askeri olmuş, sonra Bayramiye tarikatı'nın kâmil mürşidi Şeyh Abdurrahman'ın (973/1565) hizmetinde bir müddet kalb tasfiyesiyle meşgul olmuş, mahsul kısmetinden aldıkları meblâğı sahiplerine (iâde ve) taksim için Edirne'ye varmış, kayıt defterine göre bu meblâğı tevzî etmiş sahiplerinden helâlîlik dilemiş, adı geçen şeyhin işâretiyle (Tasavvuf yolunda yürüyemeyeceği

anlaşıldığından) faydalı fenleri tedris işiyle uğraşmış, hadîs ve tefsir dersleri vererek şeyhin rızâsını kazanmışlardı.

Padişahın hocası **Mevlânâ Ataullah** (979/1571) fazîletten nişân veren haline önem vererek, onunla akdettiği kardeşlik ve dostluk bağına binâen Birgi'de inşa ettiği medresenin müderrisliğini ona teslim etmiş, ve bu sebepten Birgili (Birgivi) diye anılmıştı. Çevreden gelen istidâd ve kemâl sahibi talebelerin yöneldiği bir emel kiblesi haline gelmiş, bütünüyle kendini bazan vaaza, bazan derse vermiş, emr bi'l-maruf nehy ani'l-münker ederek tükenmeyen bir gayretle Kâinat Efendisinin sünnetini ihyaya gayret ederken 981/1573 cemaziyelevvelinde fânî âlemden bâkî âleme intikal etmiştir. Yaşı ellibeşe varmıştı. Hak rahmet eyleye.

Birgili, ömrünün sonlarına doğru İstanbul'a gelerek Veziriazam Mehmed Paşa ile görüşmüş, bir takım haksızlıkların kaldırılması yolundaki sözleri tutulmuştu. Nice kitaplar ve risâleler te'lif etmişti. Kur'ân-ı Azimüşşân'ın tilâveti, talîminin üstlenilmesi ve bil'umûm ibâdetler karşılığında ücret almanın haram olduğu hakkında, menkul malların ve paranın vakfedimesinin câiz olmadığı hususunda: "*Seyf-i sarım*" (sıyrılmış kılıç) isminde bir risâle yazarak, ulu âlimlere karşı naklî ve aklî deliller serdetmiştir.

Meşhur kadılardan **Bilâlzâde Mehmed Efendi**, Ebussuûd Efendi'nin tarafını tutarak Birgili risâlesini reddetmiş, ikisi arasında cereyan eden münâkaşalar, mücâdeeler ve karşılıklı hücumlar, **Sadreddin Şirâzî** ile **Celâleddin Devvanî** arasındaki kapişma mertebesine ermişti. Ebussuûd Efendi merhum fitne çıkarmaktan kaçınmak maksadiyle muteahhirîn ulemâsına tâbî olarak (Birgili risâlesi'nin) aksine fetva vermişti. (Başlangıçta mes'ele ile hiç ilgisi bulunmayan ve sonradan ortaya atılan) Bilâlzâde bu fırsatı eline

geçirmekle "muhafeft edersen meşhur olursun" esasına göre hareket ederek merhum Birgili'nin, hasbî olarak ileri sürdüğü dâvâsını riyâkârlığa bağlamış, ardı arkası gelmeyen çirkin sözlerle onu karalama yolunu tutmuş, bu suretle kendini gösterip sivrilmek istemişti. Bu noktaya kadar söylenen sözler *Şakâik zeyli*'nden (bk. s. 179) nakl edilmiştir.

Bundan sonra fakîr der ki: **Birgi'li Efendi** şer'î ilimlerde mudekkik ve muhakkik bir kimse olup, bazı şeyhlerden işitildiği üzere aklî ilimlerden de mantık fennini gayet iyi bir şekilde tahsil etmiş, ömürünün yarısını bu uğurda tüketmişti. Lâkin diğer felsefî ve aklî ilimler meşrebine muvafık olmadığı için yazdığı kitaplarda onları red ve inkâr etmiş, halkın örfüne ve ahvalına vakıf olmak için tarih de okumamış, ayrıca muteşerrî ve muttakî bir kişi olmakla yukarıda temas edilen hususlarda sûfilerin raks ve deveranları mevzûunda, paranın değer kaybetmesi yüzünden halk arasında cari muâmelelerin fesada uğraması mes'elesinde meşrebinin gereğini **Tarîkat-ı Muhammediye** isimli eserinde yazmış, örf ve âdete de itibar etmeyip *Seyf-i sârim* isimli eserinde demiştir ki:

"Bu vasiyete veya ölüm hâdisesine bağlamadan para vakfetmenin iptâline dâir bir risâledir. Böyle bir muâmele- nin geçerli olduğu yolunda zamanımızın Şeyhulislâmı **Ebussuûd** bir risâle yazarak çok yerinde hataya düşmekle, bu fetvanın neden merdud olduğunu beyan etmek lâzım geldi. Tâ ki muhtevasına vakıf olanlar itimat ederek ona göre hareket etmek suretiyle sevap kazanacağız derken günaha girmeyeler, Hakimler ona aldanarak içindeki hükümlerine sığınmayalar. Çünkü itimada elverişli bir şey değildi. Kıyamet gününde onları mazur göstermez. Zira usûl ve fûrû'a muhalif olduğu gibi halk için bir fitne olarak gördüm, elinde kuvvet bulunan herkesin ortadan kaldırıl-

ması gerekli bir köt     oldu   ka  atına vardım. Lâkin ya cehalet veya korkaklıktan        sanırım kimse bu işe atılamayacaktır.     te bu durum karşısında halkı bu münkerden ve köt      kten, kalem ve dille men etmek bana dışı. T   ki (kim bildiğini gizli tutarsa Allah ona ateşten bir gem vurur ve herkes de ona lânet eder me  lindeki hadîs gereğince) bildiğini gizleme su  una karşılık olarak verilen gem vurma ve lanetleme cezasına   arp  tırılmı   olmayayım. Birgili böyle diyerek redde girişir.

  mdi bu konuda, adı geçen faz  iletli zâtın sözünü nakl etmemden maksat, Ebussuûd Efendi gibi bir kimseye kar  şı durup, bu uğurda ne kadar çok zorluklara katland  i  ini ortaya koymaktır. Lâkin bunca m  n  ka  şalardan ve m  c  delelerden sonra ileri sürdüğü teklifler, örf ve âdete muhalif olmakla hiç bir işe yaramadı, halkla ba  a çıkamadı. Daha sonra talebeleri ve ardından giden (Kadı  z  deler) ekseriya onun takip etmiş olduğu yolu tuttular, bir kaç hususta bazan ifrata kaydılar, bazan da tefrite d      ler.

YİRMİBİRİNCİ BAHİS

SİVÂSÎ EFENDİ ve KADIZÂDE EFENDİ HAKKINDADIR

Önce Sivasî'yi görelim. **Şeyh Abdülmecid b. Şeyh Muharrem b. Muhammed Zilelî** ki, **Sivasî Efendi** diye tanınmış olup Halvetî Şeyhlerinden **Sivaslı Şemseddin Ahmed Efendi**'nin kardeşinin oğlu ve halîfesidir. 1000/1592 tarihlerinden sonra İstanbul'a gelmiş, kendi ismiyle meşhur olan zaviyede şeyhlik yapmıştı. **Sultan Ahmet Han**, Yeni camii inşa edince, vaaz hocalığını ona vermişti. 1049/1639 senesinin cemâziulâhîrinde, yetmiş geçkin iç âlemi ışıklı bir ihtiyar olduğu halde vefat etti. Bir takım Türkçe risâleleri vardır. Şeyhî mahlâsıyla şiir söylerdi. Vaazdan evvel hoş nağmeli bir sada ile fâtiha sûresini okur ve dinleyenlere zevk u safa bahşederdi. Nice kerametlerini naklederler. Bunlardan birisini Mehmed Ağa camii İmamı Ali Efendi anlatır, bir gece gördüm şeyh bana fiil-i şenî eyledi, o fâil ben meful oldum, bu livata işine şaşarak meclisine vardım, şöyle dedi: İmam Efendi, üzülme, senin başına gelen bana Hz. Ali ile vâki oldu. (Bu rüya hâdisesi Naima tarihinde de nakledilir,) Acaba maksat övmek mi, yermek mi?

Şimdi de **Kadızâde Efendi**'yi ele alalım. Bu zât, **Balikesirli Doğancı mustafa Efendi** isimli bir kâdî'nin oğlu olan **Şeyh (Hoca) Muhammed Efendi**'dir. İlk bilgileri memleketinde **Birgili Muhammed Efendi**'nin (981/1573) talebelerinden tahsil ettikten sonra İstanbul'a gelmiş, Dursunzâde mü-

derrisi iken, onun muîdi (asistanı) olmuş, sonra şeyhlik semtini tercih ederek bir müddet Tercüman Tekkesi şeyhi Ömer Efendi'nin (1032/1623) hizmetine girerek kalb tasfiyesiyle meşgul olmuş, lâkin tasavvuf semti meşrebine muvafık gelmediği için (Birgili gibi tasavvufu bırakarak zâhir ve) nazar yolunu tutmuştur. Nice zaman Aksaray'daki Murad Paşa camiiinde ders vermiş ve **Birgilizâde Fadlullah Efendi**'nin yerine sultan selim Camii vâizi olmuş, evinin yakınındaki câmiide de dersiâmlığa devam ederek, vaaz ve ders veren bir hoca olarak şöhret bulmuştu. 1045/1635 senesi içinde Aya-sofya vâizi iken, yaşı elliye geçkin meşhur bir azîz olarak vefat etti.

Bu iki şeyh, eski zamandan beri birbirinin tam zıddı idi. Meşreblerinin değişik olması hasebiyle, aralarında aradı arkası gelmeyen bir harb vardı. (yukarıda tek tek izah ettiğimiz ve) Yazdığımız bahislerin ekserisinde **Kadizâde Efendi** bir tarafı tutmuş, **Sivasî Efendi** öbür tarafa gitmiş, bu suretle ifrat ve tefrit yolunu tutmuşlardı. İki din adamının çömezleri birbiriyle çekişip cedelleşirlerdi. Nice yıllar bu minval üzere iki din adamı arasında dedikodular sürüp gitti. Beyhûde mücâdeleden, iki taraf arasına muazzam bir kin ve nefret girdi. Hocaların çoğu da ikiye bölünerek herbiri bir tarafı tuttu. İçlerinde akıllı olanlar: “Bu mes’ele taassubtan kaynaklanan kuru bir kavgadır. Biz, Muhammet ümmeti ve din kardeşleriyiz. (Âhirette kurtulacağımızıza dair) ne Sivâsî’den berâtımız ve senedimiz var, ne de Kadizâde’den hüccet ve delilimiz var. Onlar iki fâzıl şeyh idi.⁽¹⁾

1) Kâtip Çelebi burda şu notu koyuyor: Bu mahalde mukaddemâ “iki fâzıl” yerine, fırka-i sâliseden nakl tarikiyle “iki kallaş” (Dubâracı) şeklinde yazılmıştı. Lâkin bu ifâde siyaka ve sibaka bakarak mânâyı ona göre anlamaktan âciz kalanlara ağır gelmekle, “iki fâdl” şeklinde tebdil edildi, küfrü nakleden kâfir olmaz. İki tarafın mutaassıplarından

Birbirine muhalefet yapmak suretiyle şöhret yaparak padişah tarafından bilinir kişiler olmuşlar, bu bahane ile işlerini yoluna koymuşlar ve dünyadan kâm almışlardı. Biz neden avanaklık edip onların dâvâsını sürdürüp duruyoruz. Bundan bize zarardan gayrı nesne hasıl olmaz, diyerek kavgaya karışmadılar.”

Ama her iki tarafın aptalları direnıp o iki kişi gibi meşhur olma ümidiyle bir takım dâvâlara yapıştılar. (Camilerdeki) kürsülerde birbirini tenkit taşına tuttular. Dille atışma, kılıç ve süngü ile kapışmaya ramak kalınca, devletçe bazıalarını sürgüne göndermek suretiyle kulaklarını çekmek îcâp edip te'dib etmek lâzım geldi. Bu çeşit ham sofuları ve taassub sahiplerini, bunlar kim olursa olsunlar kahr ve te'dib sûretiyle cezâlandırmak İslâm'ın ve müslümanların Sultanı olan zâtın vazifelerindendir. Zira geçmişte bu **ma-kûle** taassub cenklerinden çok fesadlar çıkmıştır.

Gerek **Halvetî** gerek **Kadızâdeli** aptalların, sûret-i haktan göründükleri dikkate alınmaya ve bir tarafın galib gelmesi câiz görülmeye. Cümle âlemin nizâmı, halkın haddini tecâvüz etmemeleriyle mümkündür. Allah'ın rahmeti, haddini bilip tavrını aşmayan kişinin üzerine olsun!

herbiri, öbür tarafın tuttuğu hocaya mülhîd diyorlar. Hiçbirinden olmayan bir kimse, “Kalleş” diye güzel bir tabir kullanırlar. Nihayet biz “fazıl” diyelim.

Görülüyor ki Kâtip Çelebi, Sivâsî ile Kadızâde hakkında nezâket gereği iyi ifadeler kullansa bile aslında onların dübâracı olduklarına inanmakta, akıllı kişilere de bu yolu tavsiye etmektedir.

SONSÖZ

NÎMETİ DİLE GETİRME ve BİRKAÇ TAVSİYE

Nîmeti dile getirme budur ki, bu risâlenin muharriiri **Hacı Halife** (Hacı Kalfa) diye meşhur olmuş ve ulemâ arasında **Kâtip Çelebi** diye isim yapmış olan **Mustafa b. Abdullah**'tır⁽¹⁾.

İstanbul'da doğdu. Babası asker olduğundan kanun ve usûl üzere o sınıfa geçti. Lâkin tâlih ve yıldızının icâbı ve hükmü ile okuma ve yazma san'atına meyletti. 1032/1622 tarihinde Anadolu Muhabesebi kalemine şâkird oldu. 1033/1623'de tercan seferine gitti. 1035/1625 'de Bağdat seferini yaparak Baş-Mukâbelede Şâkird (stajiyer memur) oldu. Bu sırada kitâbet, siyâkat ve hesab fenlerinde müşkil addedilen mes'eleler kendisine ayân beyan bir hale geldi. 1036 ve 37 (1626/1628) de Erzurum muhasarasında bulundu 1038/1629'da İstanbul'a geldi. O sıralarda, evvelce bahis konusu edilen Kadızâde şöhret bulduğundan, bir gün yoldan giderken Fatih Camii'nde va'azına uğradı.

1) Kâtip Çelebi bu bölümde kendi hâl tercümesini bizzat kendi kalemiyle yazmıştır. Ancak umûmiyetle kendisinden üçüncü şahıs olarak bansetmiş, bir çok defa tutum ve davranışını meçhul sığalarla ifâde etmiş, bazan kendisinden birinci şahıs olarak da bahsetmiştir. Hayat hikâyesini anlatan müellifin, değişik üslûplar kullanması, aslında kolay olan bir hususun anlaşılmasını zorlaştırmakta olduğundan, biz inkân nisbetinde bütün ifâdeleri üçüncü şekle soktuk, ayrıca meçhul sığaları da malûm sığaya çevirdik.

Merhum **Kadizâde** düzgün bir ifâdeyle tesirli sözler söylediğinden işitenler mutlaka vaazını dinlerdi. Söylediği sözlerin ekserisi, halkı ilm-i şerif tahsîl etmeye teşvik ve onları cehâletten kurtarmak maksadıyla çalışıp çabalama-ya heveslendirme hususu ile alâkalı idi. İşte o sırada âde-tâ gönlünün yularını ele almış, ilimle meşgul olma ve onu tahsil etme semtine çekerek almış götürmüştü. Merhum pederinin vasiyeti dahi bu yolda olduğundan evvelce görmüş olduğu temel âlet-ilimlerini tekrarlamaya ve yeniden gözden geçirmeye başladı. Az zamanda îrab ve terkîb me-likesine sahip oldu. Sözü geçen Hoca'nın dershanesine varmış, **Hüsrev Paşa** (1042/1632) sefere çıkana kadar vaazını ve dersini tâkib etmişti.

1039/1629'da Hemedan ve Bağdat seferine çıkmış, 1041/1631'de tekrar İstanbul'a gelmiş, bahsi geçen hoca-nın dersine devam etmişti. Merhum derslerinde **Tefsir, İh-ya-i Ulûm, Mevâkıf Şerhî, Dürer ve Tarîkât-ı Muhamme-diye** okuturdu. Derslerinin ekserisi sathîce ve basit idi. Çünkü aklî ilimler semti ile âşinalık peyda etmemiş olduğundan, tefsirde o fenîlerle alâkalı yerlere geldikçe:

“Kâzı, burada felsefeye kaymıştır.”

Mankıfîler olur (veya ölür) ise gam değil,

Kelâm-i felsefe fülse değer mi?

Ana sarraf-ı keyyis baş eğer mi?

Zira onlar ehl-i imandan değil.

der, bu ve benzeri sözleri, “Kişi bilmediğinin düşmanıdır” darb-ı meselenin gereğince söyler dururdu. Bütün halkla bir kaç mes’elede çekişmeye girmesi, çok miktarda kitabı gözden geçirmesine sebep olmuştu. Ekseriya kendi iddiasına muvafık mes’eleleri hafızasına alır, zihinine yerleştirir ve yerinde söylerdi. “Hazır cevap, ne hoş bir yardımcıdır,” sözünün gereğince, hasmını susturma hususunda

mâhir idi. Raks ve deveran mes'elesinde eski dâvâyı yenilediğinden Halvetîlerin, Mevlêvîlerin ve kabristan bekçilerinin büyük bir ekseriyeti kendisine düşman olmuştu. "Tahta tepenler, düdük çalanlar, yetiş toklu dede, yetiş boklu (veya bukağılı) dede" şeklinde konuşur, hiç bir vaazında çamur sıçratmaktan ve alay etmekten durmazdı.

Öte taraftan **Sivasî Efendi ve Mevlevî İsmail Dede:** "Evliyâyı ve tasavvufu münkirdir, mülhid ve zındıktır," diye ona dil uzatırlardı. Epey zamandan beri Hz. Peygamber'in Ebeveyninin îmânı, tasliye, tarziye, regâib ve kadir namazları çekişme konusu olagelmekte idi. Bu mes'eleler nice kîlukâle, çekişme ve çatışmalara yol açmıştı. **Kadızâde**, zarîf ve ârif, (kurnaz ve açıkgöz biri) olmakla, bu türlü ihtilâflı mes'eleleri bir takım avanak kişileri ayaklarından bağlamak için köstek olarak kullanmıştı. "Muhalefet et, meşhur olursun," sözünün gereğince, bu vesile ile, padişahlar tarafından tanınan bir kişi haline gelmiş, herkesten üstün bir hâle gelerek sivrilmiş ve bu yoldan işini yoluna koymuştu. Öbür aptallar, bu yapmacık hareketi ciddiye aldılar, taklid suretiyle taassub yoluna ve derdine düştüler, kuru bir kavganın hastası oldular. Şimdi bile Kadızâdeliler bu hususlarda halk arasında aşırı kişiler olarak şöhret bulmuş ve kütülenmiş bir hizibtir. Bu husus îzâha bile ihtiyaç göstermez. Fakir, bundan önce nicesini itidal sınırının bulunduğu semte doğru irşad eyledi. Şimdi de onları taassub kaydından kurtarmak için şu muhtasar risâleyi kaleme almış bulunmaktayım.

1043/1633'de vezîr-i azam Mehmed Paşa, serdar olmuş, asker Haleb kışlasına çekilmiş olmakla, fakir tekrar hacc-ı şerif niyetiyle sefere çıktı, Haleb'ten Hicaz'a gitmek nasib oldu. Hac ve ziyâret vazifesini îfa ettikten sonra Diyarbakır'da bulunan orduy-u hümayûna katıldı. O kış, şehirdeki bazı âlimlerle sohbet ve onlardan istifâde etmeye

teveccüh ve rağbet etti. 1044/1634'de Merhum **Sultan Murad Han** ile Revan seferine çıktı 1045/1635'de döndü. Ve içten gelen bir samimiyetle niyet ederek, yönelişini ve kararını şu biçimde düzeltti: On yıl kadar devam eden bir müddet sefer ve hareket halinde geçti, nice cenkler ve vak'alar gördü, hac ve gaza işini tamamladı. "Küçük cihaddan büyük cihada döndük"⁽¹⁾. sözü gereğince artık bundan böyle aziz canı ilim oluna yönlendirmek için çaba harcanacak ve kıymetli ömrün geriye kalan kısmı ilm-i şerif tahsiline ayrılacak, mukadder rızık ve tahsis edilen maâş ilim öğrenme yollarına harç ve sarf olunacak, diye karar verdi. Bu niyetle İstanbul'a gelirken Haleb'te ikâmeti esnasında Sahhaf dükkânlarındaki kitapları gözden geçirdi. İlahî bir ilham ile kitap isimlerini yazmaya başladı. İstanbul'a gelince, mîras yoluyla kendisine biraz mal intikal etti. Miras suretiyle eline geçen malı kitaplara verip büyük bir hırsla ilimle uğraşmaya başladı. 1046/1637'de bu kitapları mutalaa etmek nasib oldu. Tarih, Tabakat ve Vefeyât kitaplarını telebbu etmek, bu yönde kendisinde mevcut olan tabii bir meyil hasebiyle hoşuna gidiyordu.

1047/1638'de akrabalarından servet sahibi bir tâcir vefat edince, bu maldan da bir kaç yük akçe miras olarak kendisine intikal etti. Azmindeki samimiyetin ve niyetindeki ihlâsın bereketiyle ilim yolunun açılması ve kolaylıkla bu yolun sebeplerini elde edilmesi kısmet oldu. İlâhî bir inâyetle çeşitli fenleri tahsil etme semti irâdesine ram oldu. Bu sahada çalışmak için kendisinde var olan tabii meyli, geçim sağlama işinin yoluna girmesi de yardımcı olunca, az zamanda çok menzil ve mesafe alındı. Miras kalan meblağın üç yük kadarını kitaba verdi. Geriye kalan kısımla evi yeniledi ve evlenmek için gerekli eşyayı temin etti. Artan kısmı da maîşet temini için

1) Keşfu'l-Hafâ, I. 424.

sermaye ve rahat geçim vasıtalarının medarı haline getirdi. Bundan dolayı 1048/1639'da Murad Han, Bağdad'ı fethetmek için yola koyuldukta, önceden verdiği karara bağlı kalıp sefere çıkmayı düşünmedi, ilimle meşgul olma mazeretiyle seferden geri kaldı.

O sıralarda, fazîleti ve ihatalı bilgisiyle meşhur **A'rec Mustafa Efendi** (1063/1653) kadılığı bırakıp ders verme işine heves ettiğinden, onun derslerini takip etmeye başladı. Kazı tefsirinin evvelinden itibaren derslerini dinlemek için huzuruna vardı. Bu zâtın, aklî ve naklî ilimler alanında, gördüğü ve derslerini takib ettiği diğer âlimlerden çok daha fazla malûmat ve ihata sahibi olduğunu müşahade ettiğinden merhumu kendine üstad olarak kabul etti. O dahi kendisini sair talebeler gibi görmeyip eksiksiz bir teveccüh gösterdi. Arada hocasıyla ünsiyet ve ülfet dahi elverip, nice yıllar sohbetinde bulundu ve kendisinden istifade etti.

1049/1640'da Ayasofya dersiamı **Kürd Abdullah Efendi**'nin (1064/1654) ve 1050/1641'de Süleymaniye Dersiâmı **Keçi Mehmed Efendi** (1054/1644) merhumun derslerini takib etti. Abdullah Efendi, aklî ve naklî ilimlerin ehli idi. Mehmed Efendi de Arapçada tetkik ve tahkik sahibi olup, aklî ilimlerle alâkalı hususlarla karşılaşınca, "Bizim bildiğimiz bir mes'ele değildir, bilen varsa, söylesin," diyerek insaflı davranır, Kadızâde gibi bilmediğini karalayarak reddetmezdi.

1050/1641'de Suhrânî Ahmed Haydar'ın talebesi **Ve-lî Efendi** (İstanbul'a) gelince, Mantık, Meânî ve Beyan fenerini onunla birlikte müzâkere etti.

1051/1642'de tarih kitaplarında isimleri geçen ve devletin başında bulanan yüzelli kadar hükümdarı, "*Fezleke*" isimli eserinde kısaca anlattı. Şeyhu'l İslâm merhum **Yahya Efendi** (1054/1644) "Bu eserin bir nüshasını, padişaha

gönderilmek üzere temize çekin” dedi. Lâkin üzerinde durulmadı.

1052/1642’de, **Nuhbe** ve **Elfiye**’yi, kesintisiz bir senedle öğrenip rivâyet etmek maksadıyle merhum vaiz Veli Efendi’den dersler almaya başladı. İki sene zarfında hadis fennini tam olarak tahsil etti. Sözü edilen zat da bu hususta Mısır’da İbrahim Lekânî merhumdan dersler almıştı. Onların senetleri vasıtasıyla fakirin hadis rivayet etme senedi Resûl-i Ekrem’e (s.a.v.) bitişmişti. Bu esnada Şeyhzâde haşiyesi ile kadı tefsirini mezc eden, Sadruşşeria’nın kara Halil isimli kitabı tarzında bir eser yazmaya başladı. Her gün bir sayfa yazıyordu.

1053/1054, 1644/1645 senelerini dahi derslere devam edip ilimle meşgûl olarak geçirdi. On sene kadar zaman gece gündüz meşgul olup hadsız hesapsız kitap gözden geçirdi. Fenlerin ekserisini tebebbu etme imkânını buldu. Bazan, içine bir kitabı gözden geçirme şevki düştüğü için güneşin batmasından doğması vaktine dek mum ışığı altında çalışır dururdu, bundan dolayı kendisine usanç ve bıkkınlık gelmezdi. On seneye yakın bir müddet, derslerine devam eden talebeler kendisinden istifâde etmişlerdi, ilkönce hazırlık dersleri almışlardı. Merhum **Yahya Efendi**, “Ders verir misiniz, haşiye mutalaâ eder misiniz?” diye sorunca, “Ders veririm lâkin haşiye iltizamı nâdirdir” demişti. Çünkü onun takib ettiği usul, vahdet cihetinden kesrete girmek ve külli hususları ihata ederek esaslara hâkim olmaktı. Nazarında, cüz’î ve fer’î şeylerle uğraşmak ve cerbeze semtine iltifat etmek, vakit zayi etmekten başka bir şey değildir, diye sübut bulmuştu. Sahib olduğu yüce himmet tek bir fenle kanâat etmesine izin vermemişti.

1055/1646’da Girit seferi çıktı. Bu vesile ile, öteden beri kendisinde mevcut olan tabîî meyil hasebiyle arz küresini,

karaları ve denizleri resmetme cihetine yönelerek haritanın nasıl çizileceğini öğrendi, o vâdide yazılan ve çizilen eserlerin neler olduğunu inceledi, hepsini de gözden geçirdi.

Takibettiği yolun icabı olarak bu esnada mukabele Baş Halîfesiyle aralarında kavga çıktı... "Yirmi sene hizmeti bulunanların, Hilâfet payesini elde etmelerine öteden beri sıra gelmektedir, usûl gereği bize sıra gelmeyecek midir?" dedi. Mukabele Baş Halîfesinin: "Ben hayatta olduğum sürece gelmeyecektir," dâvâsına yapıştığını görünce, "Hadi Allah'a ısmarladık," diyerek inziva köşesine çekildi. Bu davranışı ilim tahsil etme hususuna muvafık olmakla, araştırma ile meşguliyet cihetini te'yid etti. Üç sen kadar bir müddet, uzlet ve inziva halinde yazma ve okutma işiyle meşgul oldu. Bir müddet sonra merhum **A'raç Efendi**'den usûl'da yarısına kadar Şerh-i Adudu, Şerh-i Eşkal-i Te'sisi, Şerh-i Çağmî-nî, Aruz-i Endelûsî okuyup Uluğ Bey Zîc'inden Takvim yapma usûlünü belledi. Daha evvel Tefsir, Tavzih-i Isfehanî, Kadîmîr, Âdâb-ı bahs, Fenârî, Şerh-i Tehzib ve Şemsiye derslerini takibetmişti. Bu arada talebeler, kendisinden sarf ilminin ilk bilgilerini, mantıktan Fenârî'yi, Şerh-i Şemsiye, Câmî, Muhtazar, Farâiz, Mülteka ve Dürer derslerini okudular, bazıları derslerini tamamladılar. Kazîmîr ve Şerh-i Makasid'in da, Umûr-i Amme bölümünü okudular.

Bu sıralarda sıhhatları bozulduğundan, mizacını islah ve tedavî için tıp ilmiyle uğraştı. Ruhânî vasıtalarla tedavi olmak için tıp ilmiyle uğraştı. Ruhânî vasıtalarla tedavi olmak için ilm-i huruf ve esmâ ve Havas kitaplarını gözden geçirdi, sıhhatı itidâle avdet etti.

1057/1647 sıralarında çağındaki kabiliyetlerden biri olan **Aksaraylı Ahmed Rûmî**'nin oğlu **Mevlânâ Muhammed** Onun evinin civarına gelip yerleşti. Kendisinden matematik desleri almaya başladı. Geometri Şerh-i işkâli ve

hesapta **Ali Kuşçu**'nun Muhammediye'sini okudu. **Zic**'tan, takvimin esaslarını çıkarma usulünü öğrendi. Fennin müşkil yerleri, nazarında gayet açık olma derecesinde kolaydı. Bu talebenin ricası üzerine o sıralarda Muhammediye'ye, yarısına kadar memzuc bir şerh yazdı. Aşrı derecedeki zekânın öldürücü olduğunu bu talebesinde ve kendi oğlunda müşahade etti, ikisinin de vefat ettiklerini gördü. Sözü edilen şerh bu hal üzere kaldı, temize çekmek aklına yatmadı. Sözü geçen talebeden sonra beş-on talebe daha kendisinden (hesaba dâir olan) Muhammediye dersi aldı ve bu eserin şerhini ikmâl etmesini rica etti. İstidadları, o mertebede olmadığından şevk ve himmetine fütûr geldi.

Bir köşeye çekilip kendi halinde tek başına yaşama zamanı sona ermek üzere iken, evvelce kaleme aldığı fezleke isimli eserinin bir fihristi yerinde olan *Takvîmü't-Tevârih* isimli eserini farsca Türkçe karışık ve şema halinde hoş bir tarzda yazıp iki ayda tamamladı. Şeyhulislâm **Abdurrahim Efendi** bu eseri, Sadrazam **Koca Mehmed paşa**'ya göndererek: "Bu zat çok şey hak etmiştir. lâkin maddiyat hususuna hiç önem vermez, makam ve mevki istemez. Kendi mesleğinde yapılacak ne işi varsa, hiç tereddüd edilmeyip yerine getirile," diye tenbih etti. Çünkü daha evvel merhum Şeyhulislâm derslerinde hazır bulunmuş bazı ilmî sohbetlerine katılmış ve kendisine risâle takdim etmişlerdi. Bunun için onun kadrini tam olarak bilmişlerdi. Bazan kendisini davet eder ve tarihle alâkalı hususlarda onunla istişare ederlerdi. Tarihe müracaat konusunda ona başvurmakla iktifa ederlerdi. Ona karşı olan eşkiya, sözü edilen Paşa'ya çok mal vererek tayinini red hususunda durmadan çalışmış ve çabalamışlardı. Lâkin paşaya muhalefet etmeye güçleri yetmediğinden, onca da tercih edilen ikinci halifelîğe ruûs vermişlerdi. İlim ve teveccühde mevcut olan bereket, müzevvirlerin malına gâlib gelmişti.

Çok geçmeden o kahrolası kişiler berbad ve perişan olmuşlardı. Yetecek kadar rızık temin etme ve geçinme hususuna esas teşkil etmekle o miktardaki gelirle iktifa etti, daha çoğunu istemek hikmete muvafık olmadığı için o yola başvurmayıp bu kadarıyla kanaat etmeyi uygun gördü.

1059 ve 1060/1649, 1650'de ulûm-i garibe kitaplarını mutâlaa etti. Talebelere de Tıbb, riyazât ve hikmet dersleri verdi. Nücumda, Sî-Fasl, usturlabda, Bist bâb, Çağmînî şerhini, Kadızâde Rumî dersini ve Fethiye-i Ali Kuşçu dersini defalarca okuttu.

1061 ve 1062/1652, 1653'de *Süllemu'l-Vusul ilâ Takâtı'l Fuhul* isimli eserinin Te' harfine kadar olan birinci cildini beyaza çekti. Bu eserde önceki ve sonraki büyüklere tarihlerini yazdı.

1063/1653'de Muhadarat ile ilgili maddeleri alfabetik olarak tertib edip *Tuhfetu'l-ahbâr fi'l- hikem ve'l-emsâl ve'l-eş'âr* isimli eserinin cim harfine kadar olan kısmını temize çekti. Kitap isimlerini ve o ana kadar görüp mutâlaa ettiği tabakat ve tarih kitaplarının adlarını (alfabetik olarak) yerlerine kaydettikten başka bizzat elden geçirdiği kütüphanelerin nice bin kitabını ve yirmi seneden beri sahaflara akıp gelen kitapların cümlesini yazıp, "mevzuâtü'l-ulum" kitaplarında yazılı olan üçyüzden fazla fenni dahi harf tertibine göre yerlerine geçirdi. Nice bahisleri ve garib mes'eleleri kaydetti ki, bunlar sayesinde bütün ilimlere ve kitaplara dair umûmî bir bilgi elde edilir. (Bu şekilde hazırlığını yaptığı eserine) *Keşfu'z-Zunûn an esâmi'l-Kütûp ve'l-Fünûn* adını verdi. Daha evvel müsveddesini gören âlimler beyaz edilmesini ricâ ettiklerinden dolayı, hâ harfine kadar olan ilk cildi temize çekilip çağın âlimlerine arz edildi. Bu eser onlarca da güzel bulunup beğenildi.

Daha evvel Coğrafyaya dair "*Cihan-nümâ*" adıyla bir

kitap derlemeye başlamışlardı. Kâfir ülkeleri, islâm kitaplarında yazılmadığından Frenkce olan **Atlas Macur**'un resimlerini alarak tercümelerini yapmak istedi. Fransız rahiplerinden olup eskiden islâma gelen **şeyh Muhammed İhlâsî** lâtinceyi iyi bilmekle (onun yardımıyla) **Atlas Minur**'u birbunchuk senede tercüme ederek, "**Levâmiu'nnûr**" ismini verdi. Sonra "Cihannümâ"yı beyaza çekmeye başladı. Kâfirlerin hükümdarlarıyla alâkalı bir de Frenk tarihi tercüme etti. *Revniku's-salfanat*, isimli bir de İstanbul tarihini tercüme etti. *Fezleke*'nin mufasssalını, sene üzerine tercüme edip kısım kısım yazdı. *Yahya Efendi* Şeyhulislâm iken kendisinden garib üç mes'eledede fetva istedi. Cevap çıkmayınca, kendi sorularını yine kendisi bir risâlede izah etti. Devletin nizâmı hususunda *Dustûru'l-amel* ismile bir risâle yazdı.

1064, 1065/1673, 1674'de kanunnamelerden ve Şeyhulislâmların kendi el yazılarından, garib mes'leleri tafsil eden fetvaları derleyip toplayıp, bunları ihtiva eden esere: "*recmu'r-recim bi's-Sin ve'l-Cîm*" adını verdi. Kütüphanede bulunan üçyüz cild kadar mecmua ve fihriste çekilen dörtbin kadar risale muhtevâsından seçmeler yapma işine girdi. İki kıt'ada nice mecmuanın meâlîni yazdı. Bir kıt'ada, Tarih ve Tabakâtla alâkalı latîfeleri ve fıkraları (Ahmed b. Muhammed Kazvinî'nin, 1576) *Nigeristan-ı Gıfârî*'sini derleyip özet olarak yazdı.

1066/1656'da donanmanın ahvalı hayal kırıklığına yol açtığından kaptan-ı deryaların deniz savaşlarını ve seferlerini, bir takım tershanelerin ve denizlerin ahvalini ihtiva eden, *Tuhfetu'l-Kibar*, adlı eserini yazdı. 1067/1657 seferinde bu risâleyi kaleme aldı. O zamana gelinceye kadar, maîşetini temin için haftada bir iki gün kaleme varır, geri kalan zamanını müzâkereye, mütâleaya ve eser yazmaya sarfetmek nîmetine nâil olmuş ve: "ümittir ki, ömrünün bakiyesi bu halle geçse", demişti.

MÜBEŞŞİRE - BİR MÜJDE

(Elinizdeki) Bu risâleyi yazmaya başladığı sıralarda 1067 muharreminin dördüncü pazar gecesi (13 Kasım, 1656'da) Fahr-i âlem (s.a.v.) rüyada müelife görünmüştür. Bir sahrada gaziler kıyafetinde eteğini beline dolayıp kılıç kuşanmıştı, etrafındaki dostları ve yardımcıları, kendisinden uzak bir yerde idi. Müellif, huzûr-i şeriflerinde durmuş, bir takım ilmi mes'elelerde ondan istifâde ediyor ve o da ifade buyuruyordu. Ancak hatırlarına gelen şu oldu ki, o ayakta fakir ise oturma ve ayakta durma vaziyetleri arasında bir halde, istifade esnasında mübârek dizlerini öperek: "Ya Resûllah bu bendenize bir isim telkin buyurun, onunla meşgul olayım" deyince buyurdular ki: "Yâ Peygamber" ismiyle meşgul ol. Bu cümleyi yüksek bir sesle söylediler, o derecede ki, kulağı bu sesle dolmuştu, uyandıkları zaman sesin eseri hâlâ devam ediyordu.

Bu rüya ile nice hususlara işâret buyurmuşlardı. Evvelâ gaziler şeklinde eteğini beline doladıkları halde kılıç kuşanmış vaziyette görünmeleri, kahrolası kâfirler gâlib bir duruma geçip bazı adaları istilâ etmekte olduklarından: "Cihad için hazırlıklı olun," mânâsına işârettir. Fakir dahi eskilerin gazalarını yazmak üzere olduğundan, o tasavvur zihnine yerleşti.

"Peygamber ismiyle meşgul ol" diye emredilmiş olmasının yorumu ve değerlendirilmesi budur ki, daha evvel *Düstûru'l-Amel* isimli eserin âhırinde üstü kapalı olarak bir hususta işâret etmişti. O sıralarda durumun gereği olarak zihinde onunla alâkalı şeylerin tasavvuru vardı. Bu cümlede o husus için bir müjde hasıl oldu ve bu ona muvafık düştü. Ayrıca bu arada -aşağıdaki- bir husus dahi sarîh olarak tenbih olundu:

Tenbih: Bu ki, eskiden bazı şer'î ilimlerle alâkalı dersler verme işiyle meşgul olurdu. Usûl-i fıkıh ve fıkıh okuturdu. Bazı hocalarla Tefsir ve Hadîs müzâkere ederdi. Halbuki yakınlarda kendisine başvuran talebelere, aklî ve matematik ilimler sahasında dersler verdiğinden şer'î ilimler geri kalmıştı. “Şer'î ilimlere devam ve onlarla meşgul olmak aynı meşrebten olma haline vesîledir, maksada vasil olma yolunda bizimle tevessül eyle,” “yani eğer sen Allah'ın ismine tâlib isen, bil ki, o gayeye ulaşmak bizim vasıtamızla olur, zira sen millîsin, bir dine bağılısın, Peygamberinle tevessül etmek için çalış,” (aklî ve hikmetî ilimlerle Allah'a ulaşamazsın) denilerek dikkati çekildi. Çünkü uçmak için iki kanat lâzımdır, bir kanatla menzil alınmaz. Aklî ve şer'î ilimler iki kanat mesâbesindedir. Bu vak'adan sonra şer'î ilimlerle alâkalı derslerle meşgul olmaya azmetti. Allah Teâlâ Hazretleri muvaffak eyleye.

(Halk çoğunluğuna göre ise ilimle ilm-i hâl iki kanattır. İstîdâdî olanlar için, farzlar ve vacipler edâ edildikten sonra en fazîletli amel şer'î ilimlerle meşgul olmaktır.)

Bundan evvel bir defa daha 1061/1655 muharreminin dördüncü çarşamba gecesinde Hz. Peygamberle müşerref olmak kendisine nasib olmuştur. Bu hal, hayatı boyunca iki defa vâkî olmuştu. Allah'a hamd ve şükrolsun.

Nimeti dile getirme hususu burada tamam oldu. Bundan sonra tavsiyelerin bahis konusu edilmesine geçilecektir.

TAVSİYELER

Birinci Tavsiye: Evvelâ cihan padişahı -Allah teâlâ kendisini te'yid, devletini kıyamete kadar pââyidâr kılsın-hazretlerine yaraşan tavsiye budur ki, farzları ve vâcibleri edâ ederek ve İslâm akîdelerini bilecek kadar malûmatla din konusunda iktifa edip, kendilerinin "İlm-i hâli" olan hazine, asker ve tebea ile alâkalı ahvâli ve bunun inceliklerini öğrenmeye gayret edeler. Ulu ataları gibi tarih okuyup eski hanedanlıkların ahvâline dair olan kıssalardan hisse alalar. Halkın örfüne vakıf olarak her çağın gereği nice ise, ona göre yerinde lûtf yerinde kahr ile Devlet-i aliyye'nin kadîm kanunlarını icra edeler.

Sâir devlet adamları ve hanedanlığın önde gelenleri dahi bu hususta velinimetlerine destek olsunlar, yardım-dan geri durmasınlar, güçleri yettiği nisbette hayrını istemek için himmetlerini sarfetsinler. Müslümanların ihtilâfa düşmelerine rıza göstermesinler, aralarında vaki olan kavgaları mülâyemet ve lütûfla ortadan kaldırsınlar, ilahî hükümlerin icrâsında gaza ve cihad hususunda gevşek davranmasınlar.

İkinci Tavsiye: Vâiz efendilere münasip düşen tavsiyedir. Burada vaaz ve nasihat âdabından birkaçını izah vesilesiyle bu tavsiye esere alınmaktadır. Ta ki dinleyiciler meseleyi bilip âdâbâ riâyet ederek dinleyeler.

Birinci edeb budur ki vâizin va'zında şehir halkının örf, âdet ve ıstılâhına muhalif düşen sözler olmaya, zira dedi-koduya ve keşmekeşe sebep olur.

İkinci edeb budur ki, eğer müslümanlar arasında ihtilâf varsa, yumuşaklıkla, tatlı sözlerle ve gönül alıcı öğütlerle kalbleri kaynaştıran, kinleri ve husûmetleri def'le alâkalı vaazlar verile. Bir tarafı tutarak öbür tarafı kınayan sözlerle şamata yapılmaya ki, düşmanlığın daha da artmasına yol açar.

Üçüncü edeb budur ki, umumî bir şekilde cemaati, emirlere uymaya, yasaklardan kaçınmaya, farzları ve vâcibleri edâ etmeye teşvik edeler. Vaad ve va'îdi, halkı ümitlendirme ve korkutma hususunu bahis konusu edince de, (Allah'ın azabı ve gazabı ile) tehdid, (af ve rahmeti ile rağbeti artırma) konusunda ifrat ve tefrit cihetlerine kaymaya, bu husustaki sözleri durumun gereğine göre hakîmâne ola. Halk, emn ve ye'se, (mutlak iyimserlik veya karamsarlık haline) düşmeyeler, ümit ile endişe arası bir yol tutup gideler, lâkin endişe ve kaygı tarafı ağır basarsa bassın.

Dördüncü edeb budur ki, zamanın ve mekânın icâbı ne ise yerine getirile. Mübarek gün ve gecelerin, gece ve gündüz yapılan amellerin faziletlerine dair vârid olan haber ve asâr nakledilip halka tercüme ve talîm oluna, düzme hadîslerden ayrı olan zayıf hadîsleri (vaaz ve nasihat için) nakletmekte bir beis yoktur. Hakkında ahhbâr ve âsâr nakil ve rivâyet bulunan nâfilelere ve ibâdetlere teşvik olunup, adetâ binâen kılınan namazlara ve yapılan ibâdetlere (vaaz esnasında) dokunulmaya. Hatta bu hususla alâkalı olarak cemaat tarafından kürsiye kâğıt konulsa dahi sükût oluna.

Beşinci edeb budur ki, halkın anlama seviyesini aşan ince bahislerden yahut tasavvuf ıstılahlarına dayanan cemberût ve lâhût âleminde dem vurulmaya. Ekseriya muhatabın hali ve husûsiyeti ile alâkalı olmayan sözler söylenmeye, belki mânâsı açık ve anlaşılması kolay öğütler ve

temsiller söylene. **İmam Ragıb İsfehânî**, *Zeria* ve *Tafsîl-i Neş'eteyn* isimli eserlerinde, vaaz avam içindir, havas için değil, demiştir. İmdi, "İnsanlarla, düşünce seviyelerine göre konuşunuz" sözüne uyularak sünnete riâyet halinin dışına çıkılmaya. Çünkü dinleyicilerin ekserisinde anlama kabiliyeti olmayacağından nefs-i nâtıkaları ve zihinleri meçhulu malûm hale getirme cihetine yönelmeyip yüz çevirir. Onun yüz çevirmesi, insandaki hayvanî ruhun içe yönelmesine sebep olacağından uyuklama hali hasıl olur. Bundan dolayıdır ki, halkın ekserisi vaaz meclisinde ve hutbe esnasında uyurlar. Zira hutbe Arabça okunmaktadır. Anlamadığı takdirde mânâ ile na kadar âşinâlığı olur?

Altıncı edeb budur ki, vaaza münâsib düşen fıkralar hikâyeler, nükteler ve şiirler arasına irad oluna, şu şartla ki, yemekte tuz misâli ola.

Yedinci edeb odur ki, bu risâlede yazılan ve diğer bir takım teferruat kabilinden olan şeyleri dinleyicileri çoğaltma ve şöhret yapma maksadı için nakletmeye, tamah ve heves edilmeye. Umumiyetle haram, helâl, namaz ve oruçla alâkalı, akaidi özetleme, İslâmın usul ve erkânını talîm etme hususu ile ilgili faydalı sözler söylene. Halk, ifâdesi hoş ve uslûbu güzel olan vâizleri dinler. Bir vâizde ilim yoksa, bari vaazdaki edeblerin dışına çıkarak halka elem vermeye.

Üçüncü Tavsiye: Avamdan olan tüm müslümanlara yakışan budur ki, Allah bir, Peygamber hak, dedikten sonra bu söz üzerinde durup beş vakit namazın kıla. Ramazan orucun tuta. Zengin ise zekâtını vere, hacca vara, yalan söylemeye. Kimsenin canına ve malına zarar vermeye, doğruluk üzere ola. Bunun dışında kendisinin maîşeti işi gücü ve kazancı ne ise ona göre. Eğer vaaz dinleyecekse haftada bir kere cuma günü dinlemesi kifâyet eder. Anladık-

ğı kadarıyla kanaat eyleye “Falan vâiz bugün şöyle dedi, filân mesele şöyle imiş böyle imiş,” diyerek üzerine düşmeyen sözler söylemeye, cahil iken ilim bahsin eylemeye.

Dördüncü Tavsiye: Husûsî olarak, bu fakirden istifade eden talebelere ve umûmî olarak sâir talebelere yaraşan tavsiyedir. Burada fakir dahi, **Kazmîr**’in “câ-i kît-nûmâ” isimli eserinin sonuna kaydettiği tavsiye gibi tavsiyede bulunarak der ki, evvela ilim tahsil yolunda bulunan kabiliyetli şahıslar, ön bilgileri elde ettikten sonra, mes’elelerin metinlerini islâm akaidine göre zabtedeler. Sonra usûl üzere çeşitli fenlerle meşgul olup, her kesrete vahdet cihetinden başlaya, (umûmî esaslara dayanarak teferruata hâkim ola). Bir fenni mükemmel olarak tamamlamadan diğer bir fenne geçmeye, kendisinin kazanç ve geçim yolu nedir, buna dikkat edip ona muvafık fenleri tahsil ve ikmâl eyleye. Şayet vakti ve hali müsâit ise, öbür fenleri de tahsil ede. Tahsilini tamamlamadan, bir takım vâizlik, imamlık, hatiplik ve kâtiplik, usûl üzere ilimle meşgûl olmaya mânîdir. Zira bu makamların icab ettirdiği vazifelerle meşgul olmak lâzım gelir. Bu mevkîler, ilim tahsil edildikten sonra bile, zor bellenen nazarî hususların nutulmasına sebep olur. Zira o makamlarla alâkalı hususlarla meşgul olmak, bir fennin tatbikatı ve cüzîyatıyla meşgul olmaktır. O da kanun ve tertib üzere değil, sadece davacının ve fetvâ isteyen kişinin maksadına göredir. Bundan dolayı fazîletli Osmanlı âlimi Bursalı Merhum Hoca-zâde (895/1488) demiştir ki: Seyyid Şerif dolaylı olarak üstadımdır. Bilgilerimin hepsini onun eserlerinden öğrendim. Nazar yolunda **Seyyid**’in ve **Sadeddin**’in te’liflerinden başka bir kitaba istifâde maksadıyla bakmadım. Eğer birkaç mânî olmasaydı, ben de Seyyid’in derecesinde bir âlim olabilirdim; o sıhhatlı idi, ben hastayım, o ömrünün başından sonuna dek usûl üzere ders tahriri ve talimi ile

meşgul oldu. Benim ilime meşgul olma halime, bu hususa yabancı olan mansıblar karıştı, kadılık ve müftülük vazifelerine mübtelâ olduğum için ilimle meşguliyetten geri kaldım. Hocazâde'nin bu sözleri *Şakaik Zeyli*'nde yazılıdır.

İmdi samîmî bir talebe doğru dürüst bir tahsil yapmayı murad ederse, ona yaraşan budur ki, o kazalara uğramaya. Geçimini bir başka yerden temin eyleye. Ehl-i sünnet akaidini sağlam bir şekilde elde edip Kur'ân, sünnet ve icmâ-ı ümmet kalesine gire, Âyeti, Hadîsi, fakihlerin ve velîlerin sözlerini kendine ölçü edine. Sonra filozofların kitaplarını, kelâmcıların ve sûfîlerin sözlerini tetebbû edip: "Duru olanı al, bulanık olanı bırak" sözü gereğince bunların herbirinden, sahih bir nazar ve fikir ifâde edeni kabul edip ondan istifade ede. Hiç birini inkâr ve red etmeye, taassub derdine düşmeye. Nitekim bu cihetlere önsözde de dikkat çekilmişti. Burada da yine bununla söze nihâyet verilerek *Risâle* tamamlandı.

Hakk Sübbânehû ve Teâlâ cümlemize hüsn-i hâtime nasib eyleye. Keremi ve lutfû ile burhan yolundan ve Rahman'ın rızâsından ayırmaya. Âmin!

AÇIKLAMALAR

SÜLEYMAN ULUDAĞ

1

2

3

4

5

6

7

8

MUKADDİME(*)

AKLÎ İLİMLERİN LÜZÛMU

Kâtip Çelebi burada söylediklerine *Keşfu'z-Zunûn*'da Hikmet yani felsefe maddesinde de temas etmiştir. Orada anlattığına göre Osmanlı devletinin ilk dönemlerinde şeriatla hikmeti ve nakil ile aklı bağdaştıran, uzlaştıran, birleştiren büyük âlimler vardı. Sonra müftilerden biri hikmetin ve felsefenin haram olduğu yolunda fetva verdi. Ondan sonra felsefî ilimlerin okutulması yasaklandı. Felsefe dersleri yerine Burhânuddîn Merginânî'nin (593/1196) *el-Hidâye* diye meşhur olan fıkıh kitabı ile onun şerhi olan Ekmelüddîn Babertî (786/1384) tarafından *el-Înâye* adıyla kaleme alınan kitaplar okutuldu. İşte o tarihten itibaren ne şeriat kaldı ne de hikmet. Şer'i ve aklî ilimlerin hepsi yok olmaya yüz tuttu. Fakat Doğu Anadolu'da eski ilim geleneğine göre eğitime devam edilmekte ve bundan da faydalı neticeler hasıl olmakta idi. Oradaki medreselerin mübtedî olan talebeleri dahi İstanbul'a geldikleri zaman burada ilim ve ulemâ nâmına bir şeyin kalmadığını görüp taffa satarlardı. Koskoca bir devlet düşünün ki, başkentindeki medreselerde Doğu Anadolu'daki medreseler seviyesinde bile âlim ve din adamı yetiştirme güç ve kabiliyetini kaybetmiştir. Artık o devletten ve onun başkentindeki medreselerden ne millete ne de dine bir hayır gelmeyeceği âşikârdır. Yazık ki, dinî ilimler sahasında bugün de durum başka türlü değildir. Fakat unutmamak gerekir ki, bu şartlar altında dahi Kâtip Çelebi gibi bir âlim doğura değil, batıda yetişebilmiştir. Bu bakımdan da durum dünkünün aynıdır.

Kâtip Çelebi "Asrımızda bazı kabiliyetliler hikmet ve felsefe tahsil etmeye talip olup fakir dahi esnây-ı müzâkere ve müdâresede istidat sahibi olan talebeyi Sokrat'ın Eflâtun'u tergîb ettiği gibi hakâik-i eşyâ ilmi tahsiline tergîb edip..." demektedir. Yani Kâtip Çelebi, çevresinde toplananları felsefe, mantık, hesap, hendese, astronomi, tarih,

*) Sayfa 38'den 47'ye kadar olan Mukaddime'nin izâhı.

coğrafya, tababet, fizik, kimya ve biyoloji gibi aklî ve müsbet ilimleri öğrenmeye teşvik etmiştir. Bugün de ihtiyacımız bunadır. Günümüzde geçerli olan ilimleri lâıkiyle bilmeyenlerin sadece şer'î ilimlerle din ve cemiyet gerçeğini anlamalarına, dinî ve ictimaî hâdiselere doğru teşhis koymalarına imkân yoktur.

Kâtîp Çelebi acaba neden Aritmetik ve geometriden misâller vermektedir? O bu satırları yazdığı zaman bir takım cahil, mutaassıb ve mukallid din adamları şeriat adına geometri ve aritmetik gibi şeylerin abes, boş ve lüzumsuz şeyler olduğunu söylüyor gençlere ve talebelere bu gibi şeylerle uğraşmamalarını tavsiye ediyordu. Bu suretle müslümanları irşad ederek hakkı tebliğ ettiklerine inanıyorlardı. Bu gibi telkinatın daha doğrusu tezvîratın tesirinde kalan Şair Vehbî bile oğluna, dolayısıyla yetişme çağında olan yavrulara rehber olarak yazdığı "LUTFİYE" isimli manzumesinde hendese, daire, şekil, kubbe, dörtgen, beşgen, çizgi, kenar ve açı gibi geometri deyimleri ile âdetâ alay ediyor bunları hafife alıyor ve körpe zihinlere matematiğin lüzumsuzluğunu telkin ediyordu:

*İtibar etme pek hendeseye
Düşme ol dâirey-i vesveseye
Bakıp eşkâle mukarnes diyerek
Ya murabba veya muhammes diyerek
Düş olup dâirey-i eškâre
Ma hasal dönmiyesin pergâre
Hat ve edlâ' sözü daiyedir
Sanmam kim eğlenecek zaviyedir
Marifettir sözümüz yok amma
Bile görsün onu mimarı bine*

BİRİNCİ BAHİS⁽¹⁾

HIZIR (a.s.)'ın HAYATI

Hızır'ın hayatta olup olmaması mes'elesi ötedenberi tartışma konusu olagelmıştır. Eskiden beri mutasavvıflar Hızır'ın sağ olduğunu ve sıkışık durumda kalanların imdadına yetiştiğini ileri sürmüşlerdir. Başta İbrahim b. Edhem (165/781) olduğu halde birçok mutasavvıf Hızır'ı gördüğünü, O'nunla sohbet ettiğini söylemiştir. Hemen hemen bü-

1) Sayfa 48'den 52'ye kadar olan Bahsin izâhı.

tün şeyhlerin Hızır'la ilgili bir menkîbeleri vardır. Zahir ulemâsı ise Hızır'ın, Hz. Musa zamanında yaşamış bir velî olduğunu ve o zaman vefat etmiş olduğunu belirtmiştir. Şîlikteki Mehdî'nin, hâlâ yaşamakta olduğu inancına benzeyen ve belki de o inancın sünnî muhit içinde tebdil-i kıyâfet etmiş bir şekli olan Hızır'ın hâlâ yaşamakta olduğu inancı birçok hurâfenin, efsânenin ve menkîbenin kaynağı olmuştur. Âyet ve hadisten açık, kesin ve sıhhatli hiçbir mesnedi bulunmadığı halde "Kat'î bir âkide" haline getirilen Hızır'ın hâlâ yaşamakta olduğu" telâk-kîsini savunanların iki delili vardır:

a) İbn Arabî, İbrahim b. Edhem, Hakim Tirmizî, v.s. birçok büyük mutasavvıflar Hızır'ı gördüklerinden bahsetmişler ve O'nunla yaptıkları konuşmaları eserlerinde anlatmışlardır. Hızır yaşamıyorsa, bu büyük velîler yalan mı söylemişlerdir?

Kâtip Çelebi bu itiraza alimâne ve gerçekçi bir cevap vermektedir. O'na göre büyük mutasavvıflar yalan söylemiyorlar, adam kandırma gibi bir maksatları da yoktur. Söyledikleri doğrudur. Ancak onların gördükleri şey dış âlemle ilgili haricî, hakikî ve maddî bir görüş olmayıp iç âlemle ilgili dahilî ve enfûsî bir görüştür ki tasavvufta buna vakıa adı verilir. Kalb gözü ve mânevî müşahede ile âlem-i mânâda cereyan eden bazı şeyleri temâşâ etmekten ibârettir. Bu da seyr ve sulûkün başlangıcında şiddetli mücâhede ve ağır riyâzetle bedeninin zayıflatılması durumunda güçlenen ruhun öbür âleme ait bazı şeyler görmesidir. (Necmuddin Kübra'ya ait bu nevi vâkıa ve müşâhedeler için bk. *Fevâihu'l-Cemâl ve Fevâtihu'l-Celâl*).

Hz. Hızır'ın ruhanî bir müşahede olarak görülmesi esas itibarıyla doğru olmakla beraber birçok sahte ve cahil mutasavvıf bu gerçeği anlayamamış hattâ bu inancı kendi şahsî menfaati ve süflî emeli için sömürmüştür. Ruhî konularda kimin samimi, kimin sahtekâr olduğunu anlamak geniş bir bilgi hazinesine ve uzun tecrübelere bağlı olduğundan bu konuda en uygun hareket tarzı ihtiyattır. Esasen bu nev'î ruhî müşahade halleri sadece bunu yaşayanlar için bir dereceye kadar önemli ve değerlidir. Başkaları için bu da söz konusu değildir. Onun için bu hali yaşayanlar da yaşamayanlar da bu mesele üzerinde durmamalı bu hususu dinin önemli bir konusu haline getirmemelidirler. Menkîbeler saygı ile karşılanmalıdır.

b) İbn Hacer gibi büyük hadis âlimleri, Hızır'ın yaşadığına dair

bazı haberler nakletmişlerdir. Kâtip Çelebi'nin bu nev'î nakil ve rivâyetler karşısındaki tavrı, akla, mantığa, gerçeğe, ilme ve İslâm'a uygun bir tavidir. O'na göre herkesin tabîî bir ömrü vardır. Vâdesi yeten ve eceli gelen her insan mutlaka ölür. Bu husus tecrübe ve müşâhede ile sabittir. Yakîniyattandır. Yani kesin ve apaçık bir hükümdür. Hızır'ın yaşamakta olduğuna dair nakl edilen rivâyetler ise uydurmadır, zayıftır. Hiçbir şekilde sahih değildir. Mütevâtir hiç değildir. O halde zannî bilgilerle ve zayıf rivâyetlerle kesin ve açık olan aklî hükümlerin teknik bir ifâde ile yakîniyatın karşısına çıkmak naklî de aklî da bilmemek olur. Bu konuda her ilim adamı mutlaka Kâtip Çelebi gibi: "İbn Hacer'in yazdığı zanniyatla, yakîniyattan olan hususa muâraza cehildir, hasmı ilzâm etmez" diyebilme cesaretini göstermelidir ki, bâtıl itikatların ve hurafelerin önü alınabilsin. İbn Hacer yazmıştır ki, diye aklın kesin hükümlerine aykırı olan bir hususu reddedemeyen korkak insanlardan dine de, ilme de hayır gelmez.

Kâtip Çelebi'nin, Hızır'ın hayatı mes'elesini, yaşamının ve ölmenin, o zamanın ilmine ve biyoloji konusundaki bilgilere göre bir girişten sonra ele alması, doğan her insanın günün birinde ölmesinin sünnetullahın ve âdetullâhın bir gereği olduğunu ortaya koyması bu ciheti aklın kesin ve zarurî bir hükmü şeklinde takdim etmesi de alâka çekicidir. Tabiat kanunlarına ve aklî esaslara aykırı düşecek şekilde hiç bir ilmî izah yapılamaz, bir nazariye ortaya atılamaz. Kâtip Çelebi Giriş kısmıyla bu hususa dikkatleri çekmek istemiştir.

İKİNCİ BAHİS⁽²⁾

TEĞANNÎ

Kâtip Çelebi, kendi devrinde mollalarla dervişler arasında tartışma ve çekişme konusu olan mûsikî konusuna oldukça kısa temas etmiş, daha geniş bilgi için Kınalızâde'nin *Ahlâk-ı A'lâ'* sini tavsiye etmiştir. Aslında orada da konu ile ilgili bilgiler kısa ve yetersizdir. (Bu konu hakkında geniş bilgi için bk. S. Uludağ, *İslâm Açısından Mûsikî ve Semâ'* İst. 1976)

Kâtip Çelebi'nin "Mûsikînin tesirinde kalmayanlar ilâca muhtaç fasidu'l-mizaç kişilerdir", Münâcaat, na't, tergîb ve terhîb mev-

2) Sayfa 52'den 56'ya kadar olan Bahsin izâhı.

zuundaki ilâhîlerin dinlenmesi ekser katında câizdir, fukahadan bazıları bunda dahi nice kıl-u kâl eylediler, lâkin neticesi vera-ı bâride ve ham sofuluğa varır” dedikten sonra tenbîh ve uyarı bölümüne geçmesi, burada da şu hususlara dikkat çekmesi önemlidir: “Şeyhlerden bazıları, hukemây-ı müteellihîn mesleğine gidip, onların şartı üzere, tasfiye yolunda ruhu nefesine galib, sulûk taliblerini teşvikte müessirlik deyû, ney, dümbelek ve kudüm kullandılar. Ekseri sema’ tesmiyesi ile usul kaidesi üzere nağmeleri dinledi, bunların bu tarz ve tavrı hakimâne düşüp mualece babında zehirli ilâçları kullanma kabilinden oldu. Zira ekseri ehl-i tasavvuf, hikmet-i işrak üzere mebnî ve ıstîlâhatı ondan mehûzdur. Lâkin her hususta olduğu gibi müteşerri’ler bu hususta onlara ta’riz ve tane taşın atıp dahl ve taarruzdan hali kalmadılar.” Yani tasavvufun esasî işrakiye felsefesine dayanmaktadır. Tasavvuf terimleri bu felsefeden alınmıştır. Şeyhler ney, def ve kudüm gibi mûsikî âletlerini dinlemişler, bunu caiz görmüşlerdir. Mevlevî tekkelerinde olduğu gibi. Fakat şeriatçı geçinen fakîhler sürekli olarak onları yermişler, kınamışlar ve kötülemişlerdir. Fakat bunların âyet ve hadisten sağlam delilleri yoktur. Bu konuda fetva verirken sahih hadislerden ziyâde zayıf ve mevzû hadislere dayanmışlardır.

Mûsikî aslında şeriatça yasaklanmış değildir. Sadece mûsikînin “şehvet mûsikîsi” ve “meyhane mûsikîsi” dediğimiz akla da dine de aykırı olan bazı nevileri haram kılınmıştır. Pek tabîî bu men işinin bir takım hikmetleri ve gerekçeleri mevcuttur.

ÜÇÜNCÜ BAHİS⁽³⁾

RAKS ve DEVERÂN

Mûsikîden sonra Raks bahsine gelinmesi tabîîdir. Zira mûsikî kulağa hoş gelen ölçülü seslerdir. Raks ise göze güzel görülen ölçülü hareketlerdir. Mûsikî kulağa, raks göze hitâbeden güzel san’atlardandır. Hoş ve ölçülü sesleri daima güzel ve ölçülü hareketler takip eder. Sesler hareketlerle ölçülür. Hareketler de ölçülü seslerle düzene konulur.

İslâm’ın doğuşunu takibeden ilk asırlardan beri sûfiler raks yap-

3) Sayfa 56’ dan 60’ a kadar olan Bahsin izâhı.

mışlardır. Fakat zahir ulemasının kötölemelerinden ve karalamalarından çekindikleri için raks kelimesi yerine: “*Hareket, kıyam, devr, deverân ve sema*” gibi deyimler kullanmayı tercih etmişlerdir. Mevlevîlikte olduğu gibi bu raks döne döne yapıldığı için devr veya deverân (dönmek) adını almıştır. Bununla beraber Sûfler raks deyimini de kullanmışlardır.

Fıkıhçıların bu konudaki görüşü “Ulemây-ı zahir hareket-i devriyeye dahi raks ismini itlak edip hürmetine fetva verdiler ve müstahilli kâfirdir dediler” cümlesiyle ortaya konulmuştur. Gerçekten de ulema, sürekli olarak raksı haram saymış buna helâl diyenlerin kâfir olduklarını söyleyip durmuşlardır.

“Fetvaların aslı taraf-ı saltanat-ı aliyye cânibini himâye içindir” denmesi verilen fetvaların İslâm’ın hükmünü aksettirmekten çok, devletin menfaatını kollama ve siyasî maslahatı gözetmesi gibi bir gaye güttüğünü açıkça göstermektedir. Siyasî baskılarla verilen bu nev’î fetvaların ne İslâm’ı ne de müslümanları bağlayıcı bir özelliği olacağı aşîkârdır.

“Ekseriya tâife’i halvetiye âyin ve tarik-i mürid cemiyeti üzerine bina edip tekke kurup hangâme - girlik şartı olan hây ve huy’u âlet-i cemiyet ve medâr-ı mcâş ve rûkn-i intiaş kılup suret uğrileri, selefîn garaz-ı sahihi olan emr-i sema’ ve hareket-i izdirariyyesini - ki ehline mübah olsa gerektir - dâne-i dam-i tezvir ve pâ - bend-i ahmakân-ı bednâm kılup o bahane ile behâim mâlukesi avam uşûp tekkeye nezir ve sadaka gelir derler” cümlesi, bu durumun nasıl sömürüldüğünü göstermesi bakımından çok ehemmiyetlidir.

Sahte, cahil muhteris ve menfaatçı kişilerin mutasavvıf, şeyh ve din adamı kılığına girerek halkı nasıl sömürdükleri, din ve dünya işlerini nasıl bozduklarını anlatan Kâtip Çelebi bu konuya fırsat buldukça da ilerde de temas edecektir.

DÖRDÜNCÜ BAHİS⁽⁴⁾

TASLİYE ve TARZİYE

Cemaatla kılınan farz namazlarda, cuma, bayram ve teravîh namazlarında Hz. Peygamber zamanındaki tatbikata ve fıkıh kitaplarının ortaya koyduğu kaidelere uymayan hususlar vardır. Cemaatla kı-

4) Sayfa 61’den 64’e kadar olan Bahsin izâhı.

linan namazlardan sonra muntazam ve devamlı bir şekilde topluca âyetü'l-Kürsî okumak, tesbîh, tahmîd, tekbir getirmek ve düâ etmek bile Asr-ı Saadette ve Sadr-ı İslâm'da yoktur. Cemaatla farz namaz kılındığı zaman sünnetin kılınmasını dahi beklemeden imam da cemaat da dilediği gibi serbest hareket edebilir. Aslolan budur.

Fakat, zamanla coğrafi, kavmî, millî ve tarihî sebeplerin tesiri ile cemaatle kılınan namazlarla ilgili bir takım dinî âdet, örf ve an'aneler teşekkül etmiştir. Erkân ve âdâba dair yazılan kitaplarda da bu gibi hususlara yer verilmiştir. Bu nevi dinî geleneklerin hepsi bid'attır. Bunlardan bir kısmı İslâm'ın ruhuna ve namazı cemaatla kılmanın gayesine uygundur. Bunların - Allah ve Resûlunun bir emri olarak değil de sırf güzel - dinî gelenekler oldukları için savunulması gerekir. Diğer kısmı İslâm'ın ruhuna ve namazı cemaatla kılmanın maksadına aykırıdır. Bid'at-ı seyyie denen bu nev'i akıl ve şeriat dışı uygulamalarla usulüne görc mâkul ve meşrû bir şekilde mücâdele edilmelidir.

Burada mesele şudur: Bilhassa şehirlerde ve büyük camilerde müezzinler münferid veya toplu olarak salavatlar okur ve "*Radiyallâhü anh*" derler. Birincisine *Tasfiye*, ikincisine *Tarziye* denir. Tasliye ve tarziye ekseriya tağannî ile yapılır. Ve bu iş mûsikî çerçevesine girer. Camideki bu nevi uygulamalar zaman zaman dinî çevrelerde sert ve kırıcı tartışma ve çekişmelerin konusu haline gelmiştir. Kâtip Çelebi bu bahiste işte bu mes'eleye şerîat ve akıl açısından bir çözüm getirmeye çalışmakta ve bu hususta dikkate değer yorumlar ve değerlendirmeler yapmaktadır. Kendine has bu nev'i açıklamaları bundan sonraki bahislerde de devam edecektir.

Cami ve cemaat âdâbı ile ilgili olarak ortaya çıkan tartışmalarda müellifin bu izâhları herkese rehber olabilecek bir niteliktedir. Gelişigüzel bir şekilde cami ve cemaatla ilgili bidatlara ve yerleşmiş dinî geleneklere sert ve katı bir şekilde karşı çıkanlara Kâtip Çelebi'nin "Kulun her ibadeti hakk kitablarda yazıldığı üzre midir" diye sorması, diğer taraftan ise bu gibi hareketleri haddizatında yapılmaması gereken bid'adlar, olduğunu söylemesi oldukça hoştur.

BEŞİNCİ BAHİS⁽⁵⁾

TÜTÜN

Sigara ve tütün içmenin hükmü, meselesi bugün de aktüalitesini korumaktadır. Kâtip Çelebi'nin tütün konusunda ilim açısından yaptığı açıklamaları tartışmak ve bunlara yenilerini eklemek şüphesiz ki, mümkün belki de zaruridir. Ama mes'eleye dinî açıdan yaklaşıp hüküm getirme çabasını kolay kolay red ve inkâr etmek mümkün değildir.

Kabul etmek gerekir ki, istisnaları olmakla beraber sigara içen hocalar bunun dinî hükmünü hafif ve zararını az, içmeyenler ise bilâ-kis dinî hükmünün ağır, zararlarını büyük olarak göstermektedir. Kendisi tiryaki olmadığı halde sigara içmenin mübah olduğuna dair fetva veren Bahaî Efendi'nin bu davranışını Kâtip Çelebi takdirle karşılamakta ve şöyle demektedir: "Bahaî Efendi, halkın haline evfâk nedir, ona nazar edip "eşyada aslolan ibâhedir" kaidesine temessük ile hilli-ne fetva verdi.. Bahaî Efendi, merhum, tab'ı selim ve zihn-i müstakîm sahibi kimesne idi. Bu bapta halkın haline bakıp merhamet eyledi, Allah da O'na rahmet eyleye."

Halbuki Kâtip Çelebi "Sigara kiminin dahi meşrebine muvafık değildir, onun için içmez. Rakimu'l-Hurûf gibi" demek suretiyle biz-zat kendisinin sigara içmekten hoşlanmadığını ifâde etmekte, buna rağmen bu konuda müsamahalı ve anlayışlı fetvalar verenleri takdir etmektedir.

İslâm beş temel hususu korumayı kendisi için ana hedef olarak tesbit etmiştir. Buna "*Zarûrât-ı hams*" adı verilmektedir.

- 1 - *Akl muhafaza,*
- 2 - *Dinî muhafaza,*
- 3 - *Sıhhati muhafaza,*
- 4 - *Nesli muhafaza,*
- 5 - *Mal muhafaza.*

Sigaranın akıl, din, sıhhat, nesil ve mal üzerindeki tesirinin müsbet olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Sigara tiryakisi olan ana ve babadan doğan çocukların tiryaki olmayanların çocukları kadar gürbüz ve sıhhatli olmadığı istatistiklerden anlaşılmaktadır. Sigaranın sinir sistemi üzerindeki tesirleri de menfidir. İktisadî açıdan da sigara mal ziyanından

5) Sayfa 64' den 73' e kadar olan Bahsin izâhı.

ibârettir. Bu gibi zarar ve mahzurlarına karşılık sigaranın hiç bir faydası yoktur.

Diğer taraftan insanların akıllarını, dinlerini, sıhhatlerini, nesillerini ve mallarını iyi bir şekilde kullandıklarını ve koruduklarını iddia etmeye imkân yoktur. Bir takım alışkanlık ve âdetler bu gibi hususlarda akla, vicdana ve dine uygun şekilde hareket edilmesini engellemektedir. İslâm'da "*Umumî Belvâ*" denilen bir kaide vardır. Bir şey halkın çoğunun itiyat ve ibtilâsı haline geldiğinde o konuda fazla titizlik ve sertlik gösterilmez. Yapılan iş kötü ve münker bile olsa buna göz yumulur. Halkın çoğunluğunun haram olan bir işi yapmada ısrarlı görmek ve göstermektense dine ve akla ait olan umumî esasların elverdiği ölçüde o şeyin dinî hükmünü hafif görmek ve göstermek, bu yolda fetvalar vermek; halkı, her an dinî hükümleri çiğner vaziyette görmekten daha iyi, daha doğru ve daha faydalıdır.

Sigara konusunda işte bu iki esası uzlaştırarak meseleye yaklaşmak, sigara içmeyi mübah ve helâl göstermek suretiyle bunu içenlerin sayısını çoğaltmamak, yeni yetişenlere "bu işin mahzuru yoktur" tarzında telkinlerde bulunmamak, öbür yandan da halkı haram olan şeyi yapar vaziyetten kurtarmak suretiyle bir çıkış yolu bulmak gerekmektedir.

Kâtip Çelebi'nin mes'eleye tek bir hüküm getirmek yerine değişik hükümler getirmesi de güzel bir şeydir. Buna göre sigara için şu hükümler verilebilir:

- 1 - *Haramdır,*
- 2 - *Mekruhtur,*
 - a - *Tahrimen mekruhtur,*
 - b - *Tenzihen mekruhtur,*
- 3 - *Helâl ve mubahtır.*

Tütünü, farz, vacib ve sünnet saymak mümkün olmadığına göre bu üç ihtimalden başka bir ihtimal yoktur. Kâtip Çelebi, sigaranın haram sayılmasına karşıdır. Fakat helâl ve mübah sayılmasını da endişe ve ihtiyatla karşılamaktadır. Kerâheti konusunda kesin bir hüküm vermekten kaçınmayı da uygun bulmaktadır. Sigara konusunda bütün insanları her zaman aynı derecede bağlayan çok umumî, mü müllü ve kesin bir hüküm ortaya koyma yerine, zamana ve şahısların hallerine göre değişen esnek ve elâstikî bir anlayış ortaya koymayı daha uygun bulmaktadır. Fakat bu takdirde kendi deyiimi ile "Şey-i

Vâhid hem mübah, hem mekruh, hem haram olur mu?" sorusu ortaya çıkmaktadır. Müellif bu soruya şöyle cevap vermektedir: "Tegâyur-i cihet ve itibar ile olur" Bu konu oldukça önemlidir.

Kâtip Çelebi, sigara içmenin dinî hükmünü belirtmekle kalmıyor, bu konudaki çareleri ve alınması gereken tedbirleri de koyuyor: Tütün istihsalini, sigara imalâtını ve pazarlanmasını devletin kendi denetim ve tekelinde bulundurmasını, sigara satan bayilerin sadece tiryakilerin gidebilecekleri yerlerde olmasını, gelişi güzel her yerde sigara satılmamasını, böylece devletin bu işten para kazanmasını tavsiye etmekle mes'eleye iktisadî açıdan da eğilmektedir.

Kâtip Çelebi, sigara konusuna hem sosyal psikoloji (umumî belvâ), hem ferdî psikoloji (ibtîlâ, itiyât, tiryakîlik), hem iktisat ve hem de ictimâî açıdan yaklaşmış, meseleyi çok yönlü olarak ele almış, dinî hükümle birlikte sebep, netice ve çarelerini de ortaya koymuştur. Dinî konulara işte bu şekilde yaklaşılırsa, muhakkak ki çok daha sıhhatli ve isabetli kanaatlar ortaya konulabilir. Halbuki dinî konularda tek yönlü ve sadece eskiden yazılı olan eserlere dayalı olan açıklamalar yapmak daima ulemanın adeti olmuştur.

ALTINCI BAHİS⁽⁶⁾

KAHVE

Kahve ilk defa Osmanlı ülkesine getirildiği zaman, ulema, bunu tepki ile karşılamış ve haram olduğuna dair fetva vermişti. Kahvenin haram olduğuna önceden ve peşinen fetva verenler, sonradan bu fetvalar için sözde gerekçeler ve deliller ortaya atmışlardır. Önce fetva vermek daha sonra verilmiş olan bu fetvalar için delil ve mesned arama işine "*Ta'lîl ba'de'l-Vukû*" adı verilmektedir. "*Sümme't-tedârük*" (Sonradan tedârik edilen) kabilinden olan bu gibi delil ve gerekçelerin fazla önemli olmayacağı açıktır. Kahvenin haram oluşuna gösterilen sebep "kavruk ve yanık olması" idi. Fakat meselenin aslı, yeni ve o güne kadar görülmemiş bir şeye derhal menfî bir tepki göstermek ve bunu da dinî bir hüküm halinde ortaya koymaktadır. Zira geçerli olan şey dün bu idi, bugün de budur.

6) Sayfa 74'den 76'ya kadar olan Bahsin izâhi.

Aslında zarurî ve lüzumlu olmayan liiks ve tüketim mallarına karşı din adamlarının olumsuz bir tavır takınmaları sadece hakları değil, aynı zamanda vazifeleridir. Din adamları, herkesin faydalanmadığı ihtiyaç maddesi olmayan şeylerin öncülüğünü ve reklâmını yapamazlar. Fakat bu gibi hususların dinî hükmünü de: “Kesinlikle haramdır” biçiminde ortaya koyamazlar. Yenilikler ve yeni şeyler hakkında dinî açıdan hüküm verirken dikkatli ve ihtiyacı olmak, sonradan tenkid, hattâ alay konusu olabilecek hâl, hareket ve beyanlardan uzak kalmak zorundadırlar.

Kâtip Çelebi’nin “Bu ma’kule umûr, men’i müebbed kabul etmez” demesi önemlidir. Kahve Osmanlı ülkesine geldiği zaman Ebus-suud gibi şeyhulislâmlar bunun haram olduğuna dair fetva verdiler, diye bugün için de aynı fetvaların geçerli olduğu iddia edilemez. Aslında kahve o zaman ne ise şimdi de odur. İnsan için de durum budur. Ne kahve değişmiştir ne de insan. Sadece zaman değişmiştir. İşte o kadar. Fakat: “Emkine ve ezminenin tagayyuru ile ahkâmın tebeddülü inkâr olunamaz”, cümlesi küllî ve umumî bir fıkıh kaidesidir. Bu sebeple değişik zaman ve yerlerde değişik hâl ve şartlar içinde ve muayyen maksatlar gözetilerek verilmiş olan fetvaların bugün için de muteber sayılmaları büyük hatalara sebep olur. Bu sebeple özellikle fetva kitaplarını okurken çok dikkatli olmak gerekmektedir.

YEDİNCİ BAHİS⁽⁷⁾

AFYON ŞURUBU ve DİĞER KEYİF VERİCİ MADDELERİN KULLANILMASI

Afyon, esrar ve eroin gibi şaraptan çok daha zararlı ve tehlikeli maddelerin haram olacağı gayet açıktır. Bu gibi şeylere müptelâ olanlara acımamak mümkün değildir. Esrar ve afyonkeşleri “Haram iş yapan kimseler” olarak görmeden evvel “Hasta insanlar olarak” görmek ve onlara bu anlayış içinde yaklaşmak icab etmektedir. Zira esrarkeşlik bir noktada mükellefiyete ve mes’uliyete esas teşkil eden “İrâde” unsurunu da ortadan kaldırmaktadır. Keyif verici maddeleri kullananları bu durumdan kurtarmak önemli olmakla beraber ondan daha önemli olan bu nevi alışkanlıkların önüne geçmektir.

7) Sayfa 77’den 78’e kadar olan Bahsin izâhı.

Kâtip Çelebi'nin konuya girerken "İnsan haline evfak ve şânına elyak olan, asl-ı hilkat üzere kalıp fıtrat-ı selîmeyi tağyîr eylememek gerek" demesi de çok mânâlıdır. Zaman ilerledikçe insanlık, tabiattan, hilkattan ve fıtrattan uzaklaşmakta sun'î bir hayat yaşamaya mahkûm olmaktadır. İnsan eli sürülmemiş bir tabiat ve tabîlik içinde yaşamak, baştan sona kadar insan elinin eseri olan bir çevrede yaşamaktan daha iyidir. Ruhî ve bedenî sıkıntıların çoğu, bu sun'î hayatın eseridir. İnsan, önce kendisi ile ilgili günlük yaşayışında, sonra oturduğu yer itibariyle tabiata ve tabîliğe dönünce, söz konusu sıkıntıların ve rahatsızlıkların çoğu kendiliğinden ortadan kalkar. Bu bakımdan İslâm, en azından bir cemiyet ve medeniyet dini olduğu kadar da bir fıtrat ve tabiat dinidir. Tabîî olan her şeyin tabîî olan şekli ile korunmasını ve tabîî bir şekilde gelişmesini ister. Yapmacık ve zoraki müdahalelerle veya birtakım muâşeret kaideleri ve moda özentileriyle tabîliğin hozulmasını istemez. İnsanca duyguların ve gönülden gelen samimiyetin, resmiyetlerle dolu sun'î bir hayat içinde değil, tabîî bir hayat içinde gelişeceği ne inanır. Sun'îlikte, sıkıntı, dert ve ızdırıp vardır. Buna karşı tabîlikte saâdet, rahat ve huzur vardır. Riyâ, nifâk ve tabasbus sun'îliğin; sıdk, istikamet ve ihlâs tabîliğin neticesidir. Sun'îlik, şüphe, tabîlik güven kaynağıdır.

Bunun için sun'î zevkleri ve zoraki keyfleri bir yana bırakarak tabîî ve fitrî hazları geliştirmek gerekir.

SEKİZİNCİ BAHİS⁽⁸⁾

RESÛLULLAH'ın ANNE ve BABASI

Hz. Peygamberin anne ve babasının, kâfir olarak mı, yoksa mü'min olarak mı ölmüşlerdir, konusunda ulemâ arasında ihtilâf çıkmış ve bu konuda birçok eserler yazılmıştı. İlk müslümanlar ve sahabeyi ilgilendirmeyen bu mesele üzerinde neden bu kadar çok, uzun ve sert görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır? Sebep şu: *İslâm'da asâlet fikri yoktur*. Bir kimsenin babasının veya anasının şu veya bu kişi olması hiç önemli değildir. Herkes kendi hür irâdesi ile yaptığı işlerden dolayı değer kazanır veya kaybeder. İnsanî fazîlet ve ahlâkî meziyetler soydan soya intikal etmez, ırsî değildir. İslâm'da sorumluluk şah-

8) Sayfa 79' dan 86'ya kadar olan Bahsin izâhı.

sîdir. Bir kimse, elinde olmayan sebeplerden dolayı ve tamamıyla kaderinin icabı olarak belli bir anne veya babanın çocuğu olmuşsa, bu ona ne şeref verir, ne de onun hakkında yüz karası olur. Gayrî meşrû münasebetlerden doğan çocuklar için bile durum budur. Bir kimse irâdesi dışında kalan bir husustan dolayı nasıl sorumlu tutulur, nasıl kınanır veya övülür? Ancak Peygamberlerin, soyca temiz olan ve herkës tarafından muteber ve makbul sayılan âilelerden gelmesi sünnetullahın gereğidir. Burada soy temizliğinden maksat da, sadece fuhuş ve zina ile ilgisi bulunmayan bir soydur ki, insanların büyük bir çoğunluğu için bu soy temizliği esasen mevcuttur. Bunun hikmeti, soyunda zina ve fuhuş bulunan bir şahsa itaat edilmesinin ve onun baş olarak kabul edilmesinin sosyal psikoloji bakımından imkânsız oluşudur. Yoksa soy temizliği ile kan ve ırk gibi şeyler kasd edilmektedir. Yazık ki, soy temizliği, sonradan kan temizliği şeklinde anlaşılmıştır.

İslâmın içinde yayıldığı cemiyetler ve muhitler, çok eskiden beri hasebe, nebese ve asalete büyük önem vermekte idi. İran'da ve Roma'da durum bu idi. Bu telâkkîlerin tesiri ile İslâmda bulunmayan asalet fikri sonradan İslâma sokulmuş oldu. Artık müslüman halk biri havas (aydınlar), öbürü avam (halk) diye ikiye ayrıldı. Şehzâdeler, ulemazâdeler, şeyhzâdeler, âmirler, idareciler, devlet adamları, komutanlar, zenginler havas sınıfını teşkil ediyor ve bunlara *â'yan* ve *eşrâf* da deniliyordu. Sayıları az idi. Zaten önemli ve değerli sayılmaları da sayılarının az oluşundan geliyordu. İnsanların çoğunluğunu teşkil eden sınıf olan avam köylü, çiftçi, bahçıvan, esnaf ve işçi gibi geniş halk yığınlarından meydana geliyordu.

Yabancı kaynaklardan sızan ve gelen asalet telâkkisi önce bid'at mezheplerinde kendini göstermiş, daha sonra o vasıta ile sünnlere geçmişti. Meselâ, eski İran inançlarının tesiri ile şifler, Hz. Peygamberin soyundan gelen ehl-i beyt denilen zevâtın ma'sum, yani hatasız ve günahsız olduğunu öne sürmüşlerdi. Önce Hz. Peygamberin furûu için ileri sürdükleri ismet, yani masum olma inancını daha sonra onun usulüne, yani âbâ ve ecdâdına da tatbik etmişler ve bunun neticesi olarak Hz. Peygamberin babasının ve anasının da müslüman olduğunu ve imân ile vefat ettiğini iddia etmişlerdi. Bunu bir âkîde olarak ileri sürmeleri karşısında, bir tepki olarak İmam A'zam da *Fıkıh-ı Ekber*'de: Hz. Peygamberin anne ve

babası kâfir olarak ölmüşlerdir, demiş, bununla sadece şîilerin bu konudaki âkidelerini reddetmek istemişti. Fakat daha sonra kendisinin bu sözü de bir âkide haline getirilince, iş çığırından çıkmıştı. İşte konu etrafındaki faydasız ve verimsiz tartışmaların sebebi budur. Şîilerin: Ebeveyn-i Nebî mü'mindir, şeklindeki bid'atlarına ve aşırılıklarına sünnîlerden bir kısmı "kâfirdir" tarzında yeni bir bid'at ve aşırılıkla karşı çıkmışlardır.

Kâtip Çelebi: Haliyyu'z-zihn ve bî-heva kimseler bu mâkûle meseleler, hâşâ Şân-ı şerîf-i nebevîde kusur ve ayb iktizâ ve îcab eder zann ile mutlak caiz değildir. Sahip nâ-ehil kimseler hakkında vârid olan mânâları ehliyetli kişiler hakkında da vârid gördüler" diyor ve konu üzerinde her bakımdan konuşulacağını, konuşulmayan bir meselenin bulunmadığını, ancak ilim adamları arasında cereyan edecek olanı müzâkere ve münakaşaların halka indirilmemesi gerektiğini, konunun sonunda özellikle belirtiyor. Bu nev'i nazik ve hassas konuları halka indirip fitneye sebep olanlar ağır bir vebâlin altına girmiş olurlar. Fakat "aman fitne çıkmasın, sakın yanlış anlaşılmasın", diyerek ilim adamlarını, düşünmekten ve düşündüklerini sözlü veya yazılı olarak ifâde etmekten alıkoyanlar daha büyük bir fitne çıkarmış olurlar. Ancak bu fitne ilk zamanlarda sessiz bir fitnedir, kokusu ve gürültüsü sonradan çıkan, hattâ patlama ve çalkantılarla ortaya çıkan bir fitnedir. Allah her iki fitneden de müslümanları korusun.

Hız. Peygamber'in ebeveyni konusunda çok lüzumsuz ve faydasız zorlamalara girenler, Hız. İbrahim'in putperest babası ve Hız. Nuh'un kâfir oğlu için de aynı zorlamalara girmişler, bunlarla ilgili âyetleri en olmayacak şekilde te'vil ederek, kendi kanaatlarını Metn-i Mukaddes'te varmış gibi göstermişlerdir. Diğer taraftan da metn-i münzel'in açık hükümlerini bertaraf etmişlerdir.

Kâtip Çelebi, belki de bu zorlamaları bile bile Hız. İbrahim'in babasının putperest, Hız. Nuh'un oğlunun kâfir olduğunu delil getirerek aksi kanaatlara sahip olanlara hiç de temas etmemektedir. Bununla da bu sözlerin bahse değer bir yanları bulunmadığına işâret etmiş olmaktadır. Konuya daha sağlam esastan yaklaşmaktadır. Peygamberler hakkında nelerin vacib, nelerin müstahil ve nelerin câiz olduğu meselesini hatırlatarak "Peygamberin babasının veya çocuğunun kâfir olması vaciptir veya kâfir oması müstahil ve muhaldır" diye bir âkide-

nin mevcut olmadığı hussunda bütün islâm âlimleri icma' ve ittifak etmişlerdir. O halde geriye şu hüküm kalmaktadır: "Bir peygamberin usûl veya fîrûnun veyahut her ikisinin mü'min olmaları da olmamaları da aklen ve şer'an câiz ve mümkündür." İşte İslâm'ın âkidesi budur. Dolayısıyla bu mesele prensip olarak haledilmiştir. Ancak meselelerin tatbikatında yani hangi peygamberlerin ebeveyninin mü'min olduklarında veya olmadıklarında dellillere dayanarak görüşler ortaya konabilir. Ama esasla ilgili bir itiraz yapılamaz, yapılsa da dinlenmez. Mesele, uzman, ehil, liyâkatlı, istidatlı, zekî ve samimî kişiler arasında münakaşa edilmeli, halka intikal ettirilmemelidir.

Burada bir hususu da hatırlamakta fayda vardır: Hz. Peygamber'in ümmeti içinde en hayırlı ve en faziletli nesil Ashab'dır. Halbuki Sahabe'nin büyük çoğunluğunun, anne, baba veya evlâtlarının kâfir ve müşrik olduğu bilinmektedir ve öyle de ölmüşlerdir. Bu bir yana bir çok sahabe ömrünün uzun bir bölümünü putperest olarak geçirmiştir. Hz. Ömer konunun tipik misâllerinden biridir.

Hülâsa, İslâm'da aristokrasi yoktur. Sınıf hakimiyeti mevcut değildir. Tek ve geçerli ölçü "etka olan, ekrem olandır" esasıdır. Peygamberlerdeki soy temizliği de soy üstünlüğü anlamına gelmez. Bu temizlik sadece âile kurumu ve kavramı ile ilgilidir. Bütün milletler, kavimler, kabileler, âşiretler ve ırklar soy itibarıyla aynı ve eşit derecede temiz ve üstündür. Bunun için hiçbir millet ve ırk toptan ve kökten kötülenmez, karalanmaz. Sadece zihniyetleri tenkid edilir. İşte o kadar. İslâm'da katliâmın ve jenosidin en büyük cinâyet ve fâcia sayılmasının sırası ve hikmeti de budur.

DOKUZUNCU BAHİS⁽⁹⁾

FİR'AVN'ın İMÂNI

Firavn'ın imân ile öldüğüne dair İbn 'Arabî tarafından ileri sürülen ve hümanist bir mahiyeti bulunan iddiayı Kâtip Çelebi, İbn Arabî'nin lehinde ve muhaliflerinin aleyhinde olacak şekilde halletmektedir. "İmdi, tarîk-i tasfiye kavaidi üzere sevk olunan delil ve davaya, tarîk-i nazar kâidesiyle itiraz olunmaz. Olunsa

9) Sayfa 87'den 90'a kadar olan Bahsin izâhı.

giru ol tarîk kaîdesi ve istidlâl ve olunmak gerekir. Bu bapta mu-terizler cümle tarîk-ı nazar ve istidlâl ile itiraz ederler. Onun için varid mesmu' olmaz" diyen Müellif şunu söylemek istemektedir: İbn Arabî Firavn'ın imân ile öldüğünü keşif ve vicdana dayana-rak isbat etmiştir. O'nun bu iddiasına akıl ilim, nazar ve istidlâl ile karşı çıkılamaz, çıkılırsa bu sözler dinlenmez. Olsa olsa yine keşf ve vicdanla karşı çıkılır.

Peki ama bir başkası da çıkıp "Benim keşf ve vicdanıma göre Fi-ravn kâfir olarak ölmüştür" dese, bu iki keşif ve vicdandan hangisinin doğru ve hangisinin yanlış olduğunu ne ile bileceğiz? Kâtip Çelebi, "Nitekim, İbn Arabî'nin keşf ve vicdana dayanarak ortaya attığı bu dâ-vânın doğruluğunu, Celâl Devvânî nazar ve istidlâl ile isbat eylemiş-tir" demektir. Peki keşf ve vicdana dayanan bir meseleye akıl ve istid-lâle dayanarak nasıl kabul ve isbat edilebilir? Red ve tiriz konusunda işe yaramayan nazar ve istidlâl nasıl oluyor da kabul ve isbat bahsinde işe yarıyor.

Tuhaftır ki Kâtip Çelebi'nin keşf ve vicdan dediği şey kendi ifâ-desi ile "Hikmet-i işrâk" yani Pisagor'un Eflâtun'un ve Plotinus'un felsefesinden alınmış terimlerdir. "Firavn'ın kâfir olarak öldüğünü Ya-hudiler dâvâ etseler, intikam için vechi vardır. Zira onların âbâ ve ec-dâdı Firavn'dan sitem görmüştür. ama gayr-i millet ashâbı onlara tâbî olmasının echi nedir?" diye soran Müellif, "Firavn kâfir olarak ölmüş-tür" diyenleri Yahudilerin peşinden giden kimseler olarak takdim et-mek istemektedir. Bu sözler Yahudi miletine düşman olanlar tarafın-dan hoş karşılanabilir. Fakat Firavn'ın zulmüne ve gadrine uğramış sa-dece sömürücü ve fitneci Yahudiler midir? Beni İsrail peygamberleri de O'nun zulüm ve gadrine uğramamışlar mıdır? Binlerce kadın ve ço-cuğun öldürülmesi, hangi insaf ve adalet anlayışı ile izah edilebilir? Zulüm gören Musevîler içinde suçsuz olanları yok mu idi? Bu gibi se-beplerden dolayı bir kimse "Firavn kâfir olarak ölmüştür" dese, yahu-dilere tâbî olması mı icâbeder? veya Allah'ın rahmetini halktan men ve diriğ etmiş mi olur?

Firavn kâfir olarak ölmüştür diyenlere Kâtip Çelebi: "Fi-ravn'ın imânından sana ne zarar, kâfir oluşundan sana ne fayda" de-mektedir. Bu ifâdeyi ters çevirerek: "O, imân ile ölmüştür" diyen-

lere: “Peki O’nun imânından sana ne fayda, küfüründen sana ne zarar?” dense çok mu yanlış bir şey söylenmiş olur?

Kâtip Çelebi, “İmdi, istidatlı talebe-i ulûma evlâ olan budur ki, bu babta Firavn için mü’min demezler ise, diyenlere, husûsen Şeyh’e dahl ve taarruz etmeyenler, hadd-ı evsattan çıkmayalar” diyor. Kâtip Çelebi gibi değil de tam O’nun aksine düşünsük ve “Kabiliyetli talebe-i ulûma evlâ olan budur ki Firavn için kâfir demezlerse de diyenlere dahl ve taarruz da bulunmayalar” desek acaba itidâl yolundan ayrılmış mı oluruz?

İbn Arabî’nin de O’nu savunan Kâtip Çelebi’nin de konu ile ilgili fikirlerine saygı duyuyoruz. Fakat sırf taassup sahibi mukallitlere muhalefet etmiş olmak için bazı gerçekleri görmemezlikten gelme gibi bir durumda bulunmak da istemiyoruz. Firavn’ın imânı ve küfrü konusunda bir şey söylemek istemiyoruz. Bunu Allah bilir. Allah O’nu cennetine koyarsa bunu gönül hoşluğu ile karşılar ve seviniriz. Rabbinizin yaptığı bir işe karışmayı ve itirazda bulunmayı küstahlık sayarız. Fakat Hak Teâlâ O’nu cehennemde yakarsa, bunu da adaletin gereği sayarız. Cehennemde yandığı için ona acımayız.

Meseleye sırf insânî açıdan bakmak gerekirse Firavn’dan çok, onun ezdiği, sömürdüğü, anasının karnından doğar doğmaz katlettiği binlerce masum, bîgünah, suçsuz, mazlum ve mağdur insanlara acırız. Firavn’a acımak, onun zulmüne uğramış olan birlerce insana -ki bunlar arasında velîler, nebîler ve resuller de vardır- acımamak olur. İnsanperverlik bu işin neresinde! Firavn, Nemrûd, Hitler, Lenin, Stalin gibi milyonlarca insanın katili olan kişileri kâfir olarak öldüler ve cehenneme gitiler diye hükmetmek, Allah’ın rahmetini halktan men ve diriğ etmek mânâsına gelirse, aynı kişilerin, imânla öldüklerine hükmetmek ve cennete göndermek Hak Teâlâ’nın azabını, gazabını, muntakimliğini, ceberutunu, kibriyâsını ve adaletini yok saymak mânâsına gelmez mi? Şayet cehenneme bu kişiler de gitmeyecekse bunların zulmüne uğrayanlar mı gideceklerdir? Zalim ile mazlumun, ezenle ezilenin abiretteki yeri bir ve aynı olacaksa o zaman adalet ve müsâvat nerede kaldı? Ezenleriemek adaletin gereği değil midir?

Özellikle belirtmek isteriz ki İbn Arabî’ye göre, dünya, âhiret, cennet, cehennem, imân ve küfrün ayrı ve değişik mânâları vardır. O’nun telâkkisine göre bu gibi hususlar herkesin bildiğinden farklı

şeylerdir. Onun için İbn Arabî'nin kanaat ve telâkkîleri içinde tutarlı ve uyumlu bir yeri vardır. Bundan dolayı kendisini haklı görmesek bile mâzur görürüz. Fakat Kâtip Çelebi gibi bir âlimin bu meselede âdetâ İbn Arabî'yi taklit etmesini anlamak daha güç olmatadır. Bütün bunlarla beraber her iki âlimin konu ile ilgili görüşlerini saygıya değer bulmaya ve müsamaha sınırlarımızın içinde görmeye devam ediyoruz.

ONUNCU BAHİS⁽¹⁰⁾

ŞEYH MUHİDDİN B. ARABÎ'nin DURUMU KONUSUNDA VÂKÎ OLAN İHTİLÂF

İbn Arabî, İslâm fikir tarihinin özellikle tasavvuf tarihinin büyük şahsiyetlerinden biridir. Yaşadığı çağdan günümüze gelinceye kadar İslâm âlimleri O'nun hakkında ikiye ayrılmışlardır:

1— İbn Arabî'yi reddedenler: Kâtip Çelebi'nin de gayet güzel ifâde ettiği gibi "Târîk-i tasfiye ashabından bazıları ve tarîk-i nazar ashabının ekseri İbn Arabî'yi vahdet-i vücud esasına göre yazdığı eserlerini red ve inkâr eylediler. Ve inkârları da bî-veeh değil idi." Bazı mutasavvıflarla zahir ulemasının çoğunluğu haklı bir takım sebeplerle dayanarak O'nu red ve tenkid etmişlerdir.

2— İbn Arabî'yi kabul edenler: "Fakat Şeyh'ten sonra gelen ekser meşâyih-i sûfiye Şeyh'e tâbî oldular." Böylece Vahdet-i vücud telâkkîsi bütün İslâm âlemini kapladı. Tasavvufun hakim güdücü ve yönlendirici bir telâkkîsi haline geldi. Hatta birçok tasavvufî muhitte, İslâm tasavvufu, vahdet-i vücuttan ibâret görüldü. Vahdet-i vücudu red ve inkâr, tasavvufu red ve inkâr ile eşit tutuldu. Bu suretle mesele bir kör düğüm halini aldı.

Kâtip Çelebi, "İbn Arabî, şuhudu muktezasınca, vahdet-i vücud-i mutlak mesleğini kabul eyledi. Ulûm-u garîbeden ilm-i hurufta, ilm-i cefr ve miftah-i cefri telif eyledi" diyor. İlk müslümanlar tarafından bilinmeyen mutlak vahdet-i vücud ve bu anlayış içinde şekillenen varlık, Allah, âhiret, nübüvvet, insan ve din anlayışı elbetteki tepki ile karşılanacak ve tenkid edilecekti. Hiçbir müslüman İbni Arabî'nin fikirlerini ka-

10) Sayfa 91'den 94'e kadar olan Bahsin izâhı.

bul etmeye mecbur değildir. Ehliyetli ve selâhiyetli olmak şartıyla O'nu red ve tenkid bile en tabîi hakkıdır. Ancak İbn Arabî “Şeyh-i ekferdir, zındıktır, sapıktır, bid’atçıdır, İslâm’ı tahrif, tağyîr ve tebdîl etmiştir”, gibi suçlamalar da tenkid değildir. İbn Arabî gibi büyük bir mütefekkeri mahkûm etmek ve ağır töhmetler altında tutmak suretiyle eserlerini okunur ve istifâde edilir durumdan çıkarmak fikir hürriyeti esasına da uymaz.

Müellifin, “İbn Arabî’nin ekser asârında cemâl semti celâl üzere raciî ve galib idi” cümlesi de çok yerindedir. O, Allah’ın celâlî tecellîlerini, azabını, gazabını ve cehennemî o kadar çok aklına getirmez, cemâlî tecellîleri, ilâhî lûtf, af, inayet ve cennet, başka bir şey düşünmiyecek derecede zihnini kaplamış, kalbini doldurmuş ve ruhunu istilâ etmiştir. Cehennemî son bulacağını, oranın da bir nevi zevk ve haz duyulan yer haline geleceğini, Firavn’ın bile mü’min olarak öldüğünü söylemesi bu halin eseridir. O insanar hakkında çok merhametli, pek şefkatlidir. Bu konuda, müslim, gayr-i müslim farkı gözetmez. Kendisine has bir insanperverliği ve hümanizmi vardır.”

Belli bir bilgi seviyesine, kültür derecesine ve ruh olgunluğuna ulaşamamış olanlar hakkında “İbn Arabî’nin kitaplarından herkes istifadeye heves eylemeye! Zira ekser-i nasdan o bâb mesdûddur”, tavsiyesi de yerindedir. “İbn Arabî hakkında hüsn-ü zan evlâdır, etmediği takdirde sûizan mesleğine gitmeye” hükmüne de katılmamak mümkün değildir.

Son olarak şu tesbiti de ifâde etmekte fayda vardır: Kâtip Çelebi İbn Arabî sempatizanı olan bir âlimdir.

ONBİRİNCİ BAHİS⁽¹¹⁾

YEZİD’e LÂNET OKUMA

Kâtip Çelebi: “Şîîler arasında bu matem ve lânetleme o zamandan âdet kalıp giderek sünnîlere dahi sirâyet eyledi” diyor. Acaba Hz. Hüseyin, yanında bulunan çocukları ve akrabalarıyla zâlimce, hunharca ve gaddarca Kerbelâ’da katledilince Yezid’e sadece Şîîler mi lânet okudular? O zaman Sünnîler bu faciaya sevin-

11) Sayfa 95’den 97’ye kadar olan Bahsin izâhı.

mişler veya en azından sukût etmeyi mi tercih etmişlerdir. Hiç şüphe yok ki, elem ve ızdırıp verici bu cinayet karşısında Sünnîler de en az Şîîler kadar kedere boğulmuşlar, sefîh ve rezil bir serseri olan Yezîd'i tel'in etmişlerdi. Tel'in işi neden Şîîlerden Sünnîlere geçmiş olsun? Ancak müslümanlar arasında çıkan üzücü hâdiselerin unutulması ve yaşıatılmaması İslâm'ın birliği ve ümmet bütünlüğünün parçalanmaması bakımından Din'in yüksek menfaatlarına uygundur. Ayrıca elemi devam ettirme, matemler düzenleme böylece kin ve intikam duygularını güçlendirerek devam ettirme en azından canlı ve taze tutma anlayışı da İslâm'ın ruhuna aykırıdır. Bu sebeptendir ki, ilk zamalada Yezîd'e lânet okuyan Sünnîler, zamanla hâdisenin tesiri geçtikten ve hafifledikten sonra lânetleme işine son vermişlerdi. Şîîler ise her sene 10 muharrem'de düzenledikleri matemlerle bu duyguları canlı ve taze tutmuşlardır, elbetteki iyi bir iş yapmamaktadırlar.

Emalî, meşhur kâsidesinde “*Ve lem yel'an Yezide ba'de mevtin*”, ölümünden sonra aşırı Şîîler müstasna kimse Yezîd'e lânet etmedi, denmiş olması tarihî vakialara uymayan asılsız bir sözdür. Dinde yeri olmayan bir şeyi Ehl-i Sünnet'in âkidesi haline getirmenin hiç bir mânâ ve faydası yoktur. *İmam Gazalî*'nin (505/1111) *el İktisâd fî'l-İ'tikâd* isimli eserinde dediği şudur: *Bir adam Yezîd'e lânet etmekle sevap kazanmış olmaz. Şeytana bile lânet okumaktansa zikir, istiğfar, düâ ve Kur'an tîlâveti gibi şeylerle uğraşmak daha iyidir.* Gazalî'nin bu sözü çok doğrudur.

Müslüman ona, buna lânetler yağdıran, söven, küfür ve hareket eden bir kişi değildir. İki müslümandan birinin diğerine “Lânet olsun sana” demesi bile câiz değildir. Fakat Yezîd gibi sefîhliği, zulmu, gaddarlığı ve ahlâksızlığı ile şöhret yapmış birisine: gönlünü dolduran dert ve ızdırabın tesiriyle bir Şîî “Lânet Yezîd'e” dediğinde, Sünnî ona iştirak etmese bile en azından susmasını ve Şîî hissiyatına saygılı olmasını bilmelidir. “Yezîd'e lânet okumak dînen ve şer'an câiz değildir”, gibi aslı olmayan bir sözle onun karşısına çıkıp zulüm ve gaddarlığın sembolü olan Yezîd'i müdafaa etme durumuna düşülmemelidir. Yezîd'in icraatını tasvip eden veya bu icraat karşısında susmayı tercih eden bir kimse olma intibâı verilmemelidir. Şîîlerin karşısında “Yezîd'e lânet okunmaz”, tezi ile çıkmanın kötü bir neticesidir ki haksız olarak Şîîler bütün Sünnîlere “*Yezîd*” adını takmışlardır.

Taftazânî, Akaid şerhinde der ki: “Kim demiş ki Yezîd’e lânet ca-iz değildir? Bal gibi câizdir. Allah’ın lâneti Yezîd’e, avanesine ve yardımcılarına olsun.”

Şimdi Taftazânî böyle dedi ve Yezîd’e lânet okudu diye Sünnî akaidinin dışına çıktı mı diyeceğiz? Bu ifâdeyi kullanmakla Taftazânî Sünnîliğinden ne kaybetmiştir.

ONİKİNCİ BAHİS⁽¹²⁾

BİD’AT

Bid’at konusu oldukça nâzik ve tartışmalı bir konudur. İslâmî hareket ve cereyanı ilk şekliyle dondurup, onu gelişme, ilerleme, yükselme ve daha da güçlenme vasfından mahrum bırakmak isteyenler ilk üç nesilden (Kurûn-u selâse ricâli) sonra çıkan her şeyi bid’at, her bid’atı dalâlet, her dalâleti de cehennemlik bir iş olarak görmüşlerdir. Söz konusu tutum hiç şüphe yok ki samimîdir, ancak cahil, ahmak ve şuursuz oluşlarının sonucudur. Bu nev’i dar, katı ve gerçeklere ters düşen bid’atçılık anlayışına ilk zamanlarda haricîlerde rastlanmış, Hanbelî ve bazı hadisçilerle devam eden bu hareket Vahhâbiliğin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Osmanlılırdaki Kadızâdelilir Hareketi, Kadızâde’nin öncüleri ve hocaları kadar takipçileri de Vehhâbî tarzında dar bir bid’atçılık ve tı bir din anlayışının savunucusu olmuşlardır. Bu hareket karşısında Kâtip Çelebi’nin takınmış olduğu tavır âlimânedir. Her türlü takdirin üstündedir. Esasen Kâtip Çelebi’nin eseri baştan sona kadar, bid’atlar karşısında alınması gereken tavrı tesbit gayesi gütmektedir.

Bid’at konusunda Şatıbî’nin (790/1388) *el İ’tisâm* adlı eseri ile *el-İbda’ fi-Mezarri’ il-İbtidâ* isimli eser okunmaya değer faydalı kitaplardır.

ONÜÇÜNCÜ BAHİS⁽¹³⁾

KABİR ZİYÂRETİ

Kabir ziyâreti konusu, mutasavvıflarla zahir uleması arasında sert tartışmaları peşinden sürüklemiş olan mes’elelerden bir tanesidir.

12) Sayfa 99’dan 100’e kadar olan Bahsin izâhı.

13) Sayfa 101’den 105’e kadar olan Bahsin izâhı.

Hız. Peygamber, Sahabe, Tabiün, Etba'ut-Tabiün zamanında istimdat ve istiâne maksadıyla mezarların ziyâret edildiğine, yani ölülerin ruhlarından yardım ve medet ummak gayesi ile kabirlere gidilerek düâ edildiğine onlarla tevessül ve istişfa' edildiğine, yani halk ile Hakk arasında vasıta ve aracı kabul edildiğine dair hiçbir delil mevcut değildir. Bu dönemde ruhlardan istiâne, istimdat, istişfâ' ve tevessül maksadıyla Resûllullah'ın kabirinin dahi ziyâret edildiğine dair hiçbir kayıt yoktur. Halbuki aynı çağlarda Hristiyanlar ve diğer din mensupları ruhlarından yardım istemek maksadıyla azizlerin mezarlarını ziyaret ediyor ermiş kişiler olduklarına inandıkları zevâtın mezarları üzerine türbeler yaparak buraları çeşitli şekillerde donatıyorlardı.

Bu noktada bir başka âlimin fikirlerine de temas etmek gerekmektedir. Bu âlim İbn Teymiye'dir. İbn Teymiye hiçbir zaman "Mezar ziyâret edilmez" dememiştir. Tersine o her vesîle ile "kabir ziyâret edilir, edilmelidir. Kabir ziyâreti menduptur" demiştir. Ancak O'na göre kabir şu iki şey için ziyâret edilir:

1— İbret olmak için (ilâne-i kulûb - terkîk-i kulûb).

2— Kabirde gömülü bulunan cesedin ruhuna faydalı olmak, düâ ve Kur'an okumak suretiyle ona yardımcı olmak için.

Bunun dışında kalan ölüden istimdâd ve istişfâ niyetiyle kabir ziyâreti câiz değildir. Velevki yardım istenen bu ölü peygamber olsun. Bu anlaşıta olan bir zât için: "İbn Teymiye ifrat edip Hız. Resûl- Ekrem'in (s.a.v.) kabir-i şerifini bile ziyâretten meneyledi" demek doğru olabilir mi? Bu yuvarlak bir ifâdedir, yanıltıcıdır, maksadı doğru olarak yansıtmamaktadır. Zira İbn Teymiye'ye göre Resûllullah'ın kabri ziyâret edilmelidir. Bunun cevabı tartışılmaz. Bu çok güzel dinî bir davranıştır. Ancak O'nun ruhundan yardım ve medet ummak câiz değildir. İbn Teymiye'nin bu görüşü elbette ki tartışılabilir. Ancak O'nu mutlak kabir ziyâretine karşı imiş gibi göstermek hatadır.

Kâtip Çelebi'nin bunun dışında kalan izâhları muhakkikânedir.

ONDÖRDÜNCÜ BAHİS⁽¹⁴⁾

REGÂİB, BERAT ve KADİR GECEİ NAMAZLARI

Kâtip Çelebi'nin konu ile ilgili tesbitleri çok değerlidir. Dördüncü bahiste bu gibi dinî gelenekler karşısında takınılması gereken tavra kısaca temas etmiştik.

ONBEŞİNCİ BAHİS⁽¹⁵⁾

MUSÂFAHA

Musafaha, toka yapmak ve el sıkışmak mânâsına gelir. İslâm'ın ilk zamanlarında görüşme, karşılama ve buluşma zamanında musafaha yapılırdı. Musafahanın namazla, bilhassa cemaatla kılınan namazlarla hiçbir ilgisi yoktu. Hz. Peygamber ve Aşhab zamanındaki musafaha şekli unutulmuş, yerini değişik bir musafaha biçimi almıştı. “Sonra sonra mülâkatta, musafaha olunmaz olup namazlardan sonra ve ekser Rum'da cuma namazı kılındıktan sonra eder oldular. Bu husus dahi âdet ve orfe mebnî bir bid'at olmakla bazı vâizler söyleyip ‘râfızîler âdetidir’ diye halkı meneylediler” diyen Kâtip Çelebi bu hususa dikkati çekmiştir. Halk bayramlardaki musafahayı âdetâ farz zannetmektedir. Anadolu'da bu gelenek bugün de bir çok yerlerde mevcuttur. Cuma ve cemaatla kılınan namazlardan sonra cemaatin musafaha yapması dinî bir görenek ve gelenek halini almıştır.

Bu konuda Müellif'in şu sözü söylenecek sözlerin en doğrusudur: “Bu babta dahi itidal budur ki, cuma günleri camide, kişi evvel kendi şuru' etmeye. Ve eğer yanında oturan şuru' eder ise ne çare musafaha eyleye. Zira etmediği takdirde o adam hacil, ya münkesir olur. Elbette beher -hâl bir infial gelir. Ol hinde bid'atı işlemek bir mü'minin hatırını kesirden ehvendir. Bu dakikadan sonra âdete binâen evvel şuru' etse dahi asî ve mücrim olacak kadar nesne yok, lâbc'sdir.”

Cümle ahvâl Sünnet olacak değil ya!..

14) Sayfa 106'daki Bahsin izâhı.

15) Sayfa 107'den 108'e kadar olan Bahsin izâhı.

ONALTINCI BAHİS⁽¹⁶⁾

İNHİNÂ

İnhinâ, eğilmek demektir. Selâm verirken eğilmek bid'attır. Gayr-i müslimlerin selâm şeklidir. İslâm'ın ilk zamanlardaki selâm verme biçimi: *"Ne benden sana ruku' ne senden bana kıyam, selâmın aleyküm ve' aleyküm selâm"* sözü ile veciz bir şekilde ifâde edilmiştir. Fakat sosyal, tarihî, kavmî ve kültürel sebeplerde İslâm'ın güzel iyi, faydalı, basit, sade ve tabîî selâm şekli unutulup yerinî değişik bir selâm, hattâ bir çok selâm nev'leri aldı.

Kâtip Çelebi aynen şöyle diyor: "Halen Devlet-i Osmaniye de âdet, meselâ padişahlar huzurunda selâm yerine yer öperler ve ekâbir-i din ve devlet husûsan ulemâ huzurunda ruku' ve inhina ederler.. imdi bu bid'atler sünnete muhaliftir. Feragat eyle deyu bunlarla nizâ ve eîdâlda hamakattır. Zira defaatla zıkr olundu ki bir kavmin örfünü tağyır, müşkildir... evvelâ mülûk huzurunda ve gayri yerde yer öpmek ile bazı fukara yani dervişler ekâbiri tahiyeye eder ve bazı Vera'-ı huşk ashabı 'kâfir oldun bizi vebâle koydun' deyu azîm infial göserub fakîri hicap ateşine yakar. Zira ne küfürden haberi varne vebal-den.

Raşit halifelerden sonra padişahlar, emirler, hakimler, komutanlar ve devletricâli yanlarına gelen muhataplarına rukû yaptırmışlar, daha sonra da el etek öptürerek halkı âdetâ kendilerine secde ettirmişlerdir. Ulemâ, meşayih, kadılar ve hacalar onlara karşı çıkacakları yerde bu hususda onları tâkip ve taklît etmişlerdir.

Bir insanın yine kendisi gibi bir insan olan, diğer bir kişinin önünde inhinası iki büklüm olması daha da ileri giderek el-etek öpmesi, ayaklarına kapanması, yer öpmesi.. ne mânâya gelir? Hiç şüphe yok ki, bu insan şeref ve haysiyetine yakışan bir şey değildir. Bir insanın diğer bir insana kul ve köle olması mânâsına gelir. Dünyada insanın insana köle olmasından daha kötü ve zararlı bir şey yoktur. Şeklen ve bedenen din ve devlet ricâli önünde eğilen ve yer öpen kimse-ler çok geçmeden onların kulu ve kölesi olurlar. Şekil ve bedenle ilgili olan bu kulluk ve kölelik daha sonra hissen, fikren, ilmen, itikaden

16) Sayfa 109' dan 111'e kadar olan Bahsin izâhı.

kalben ve rûhen onların kulu ve kölesi olma halinc dönüşür. Bu mânâda halk, idarecilerin: Talebe hocaların kulu ve kölesi olursa artık o idarecilerden ve hocalardan da, o halk ve talebeden de hayır gelmez. Fikir hürriyetinden, hareket serbestîsinden, istiklâlden ve şahsiyetten eser kalmaz. Nitekim öyle de olmuştur.

Başlangıçta İslâm'da bulunmayan fakat Sasanîler, Bizanslılar eski din mensupları ve kavimler arasında bulunan bu anlayış o cemiyetleri önce mânen, sonra da maddeten çökerttikten sonra İslâm cemiyetine intikal etmiş ve müslüman cemiyetlerin de aynı âkibete uğramalarına sebep olmuştur.

Zâlim ve cebbar hükümdarlar gaddar ve bencil idareciler âdetâ halkı kendilerine tapırmaktan zevk almışlar onlara rûkû ettirmek, önlerinde yer öptürmek suretiyle nefsanî arzularını tatmin etmişlerdir. Bunu gören bazı menfaatperest, murâî, münâfık, mutabasbıs ve iki yüzlü şahsiyetsiz kişiler mal ve makam sahibi olmak için devlet adamlarının ve idarecilerin önünde gönüllü olarak eğilmişler ve yer öpmüşlerdir. Din âlimleri de ekseriya onları kendilerine örnek alarak talebelerine veya müridlerine yer öptürmüşler ve öbür taraftan da durumu meşru ve mübah göstermek için fetvalar vermişlerdir. Merdumperestlik dediğimiz şey böylece ortaya çıkmış oldu.

Kâtip Çelebi "talebe, üstâd huzuruna vardıklarında rûkû ve inhina eylemezlerse de Selâmün aleyküm demeyip sükût eyleye. Zira fizama-nina selâm, müsavât ve ekranîyet rütbesini iş'ar itdüğünden gayri, kibar ve siğar beyninde cari olan adet edebine riayet etmemiş olur. Ve bundan üstâdının hatırına yer gelir" diyor. Yani talebe hocasının önünde rûkû ve inhina etmeli, şayet bunu yapmazsa selâm vermemeli, sükût etmeli, çünkü, "Selâmün Aleyküm" ifadesi emsâl ve akran arasında söylemesi adet olmuş bir şeydir. Bu adeti gözönünde tutan hoca, talebesinin kendisini, onunla eşit tuttuğuna kanaat getirerek üzülür. Bir sünneti yerine getireceğim diye hocayı üzmeğe o sünneti terk etmelidir. "Oğul babasına selâm vermemelidir", telâkkisinin de kökü bu bid'atla ilgilidir.

Bir talebe önce beden ve şeklen hocasının önünde eğilir, el ve etek hattâ yer öper, kayıtsız şartsız ona teslim olursa, çok geçmeden fikren, rûhen ve ilmen de onun önünde eğilir, inkiyâd edip teslim olur, Fikren ve ilmen hocasının kulu kölesi olur. Mânen esir düşer, şahsiyetini kaybeder, hak ve hakikat olan bir şeyi -sırf hocasına muhalefet etmemiş

olmak için- söyleyemez. Artık bu anlayıştan ferdî, ictimâî, ilmî, fikrî ve ahlâkî hayatın çöküşünden başka bir netice çıkmaz.

Telebe hocasına itâat etmeli, ona karşı edeb kaidelerine riâyet etmeli, sevgiye dayanan bir saygı göstermeli, fakat hiçbir zaman ne beden ve şeklen, ne de ilmen ve rûhen onun önünde eğilmemeli, rukû etmemeli, ona inkiyad etmemeli ve teslim olmamalı, sadece hak ve hakikat karşısında eğilmeli, sadece Allah'ın huzurunda rükû ve secde etmeli, yer öpmelidir.

Melekler Hz. Âdem'e, kardeşleri Hz. Yusuf'a secde etmişlerdi. Demek ki Allah'tan başkasına secde etmek câizdir, denilebilir. Ancak bu secdeler "Secde-i taabbud" değil "Secde-i tahiyât" idi. İbâdet için değil, saygı için yapılmıştı. Kâtip Çelebi'nin de dediği gibi "Secde-i tahiyat ümmet-i salife asırlarında meşrû idi. İslâm'da mensûh oldu" yani geçerliliği ortadan kaldırıldı. Hükmi ve geçerliliği ortadan kaldırılan bu gibi şeyleri delil olarak ileri sürmek çok yanlışır.

Gayr-ı islâmî telâkkilerin tesirinde tekevvün ve teşekkül eden son asırlardaki terbiyenin tesirinde kalan Kâtip Çelebi'nin inhina ve rükû'u sayınması hem şaşırtıcı, hem de gariptenecek bir tutumdur.

Sözle selâmlaşmanın mümkün olmadığı yerlerde ve zamanlarda eli başa götürerek -ki buna temennâ adı verilir- selâm vermek bid'atır. Ancak bu bir bid'at-ı hasenedir. Şerîatin maksadına da uygundur.

ONYEDİNCİ BAHİS⁽¹⁷⁾

İYİYİ EMR ve KÖTÜDEN MEN ETME

Taassub sahibleri bilgisizliklerine rağmen devamlı surette halkın işine karışmışlar yeni gelişmelerin karşısına çıkmışlardır. Zaman zaman da isyan ve karışıklık çıkarmak için fırsat kollamışlardır. -S. U.-

ONSEKİZİNCİ BAHİS⁽¹⁸⁾

MİLLET

Çoğumuz, Kur'an okumak için köy imamına gönderildiğimiz zaman "kimin ümmetindensin?" sorusuna "İbrahim aleyhis-

17) Sayfa 112'den 115'e kadar olan Bahsin izâhi.

18) Sayfa 116'dan 128'e kadar olan Bahsin izâhi.

selâm'ın" şeklinde cevap vermemiz gerektiği öğretilmişti. Daha sonra eski yazı ile yazılı küçük bir ilmihal kitabı elimize tutuşturulmuştu. Bu kitapçık da aynı soru ve aynı cevapla başlamakta idi.

Aslında İslâm cemiyetinin ve bilhassa ilk müslümanların "Hz. İbrahim'in milletindenim demek caiz midir, değil midir?" diye bir mes'elesi olmamıştır. Meselenin kendisi ve cevapları daha sonraki yıllarda ortaya çıkmıştır. Kelâm ve akaid kitaplarında bile böyle bir meselenin yer almaması, bunun çok sonraki zamanlarda icad edildiğinin bir delilidir.

Gerçek şudur ki hakikî ilmin ne olduğunu bilmeyenler zaman zaman bir takım meseleler ortaya atarak bunu çözmek için leh ve aleyhte söylenen sözleri, tahminleri ilim haline sokmaya ve böyle takdim etmeye çalışmışlardır. Bu nitelikteki bilgilerin hayatla, akılla ve dinle ilgili hiç bir yanı ve yönü yoktur. Dindar çevrelerde yaşayan bazı takva sahibi müslümanlar, dinin ameli yönü ile ilgisi bulunmayan bazı cedelci ve münakaşacı kişiler bu nev'i meselelerin konuşulmasından ayrı bir zevk alırlar ve maalesef bunu da dinî ve mânevî bir haz zannederler. Aslında bu gibi ceddeleşmeler ve münakaşalar dinî hazların da dinî düşüncenin de bozulmuş olmasından başka bir şeyi ifade etmez.

Bir zamanlar *Kur'an mahlûk mudur, değil midir?* mes'elesini uydurup bunu ilim haline getiren zihniyetle, Hz. İbrahim'in milletindenim demek caiz midir, değil midir? mes'elesini icad eden zihniyet temelde aynı zihniyettir. Bir mes'ele itibardan düşünce, ardından benzeri bir düşünce ortaya atılıp hararetle tartışmalara konu yapılagelmiş ve yapılmaktadır. Hayâl ve evhamdan ibaret olan, hiçbir kimseye hiçbir fayda temin etmeyen dinî ve ilmî gerçeklerle ilgisi bulunmayan ve tatbikatta hiçbir değer ifade etmeyen bu nev'i mes'eleseler İslâm zekâsının hakikî ilme yönelmesini engelleyen sebeplerin başında sayılmalıdır. Bugün faydalı mes'elelerden ziyade faydasız hususlar tartışılmaktadır. Akıllı başında müslümanların bu nev'î çekişmelere ve tartışmalara taraf olmamaları en uygun hareket tarzıdır.

Bu mes'ele bir sigara mes'elesi gibi değildir. Sigara içmenin hükmü aktüel bir konudur. Yukarıdaki mes'eleseler ise hiç sebep yokkan bir zamanlar aktüel hale getirilmiş, sonra da aktüalitesini yitirmiştir. Tekrar gündeme getirilmesinde fayda değil za-

rar vardır. Bu konuda Kâtip Çelebi'nin bile uzun izahat vermesi ve mes'eleyi ciddiye alması hoş bir şey değildir. Sadece lüzumsuz ve önemsiz şeylerin nasıl lüzumlu hale getirildiğini, ciddi tartışıldığını buna rağmen hiçbir faydanın hâsıl olmadığını göstermesi bakımından güzel bir örnektir. O kadar.

Mes'elenin aslı şudur: "Millet" kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de, Hadis-i şerîflerde ve dinî eserlerde "Din" mânâsında kullanılmıştır. Çok yeni zamanlarda ise millet kelimesi, ulus mânâsında kullanılmıştır. Bugün bile araplar ulus kelimesi yerine millet kelimesini değil, ümmet kelimesini kullanmaktadırlar. Ümmetu'l-Arab = Arab ümmeti, milleti gibi.

Kur'ân-ı Kerîm'de "*De ki Allah doğru söylüyor! Hanîf olarak İbrahim'in milletine, yani dinine uyunuz!*" (Al-i İmran, 3/95) "*Haddi-zâtında sefîh olandan başka, İbrahim'in milletinden kim yüz çevrir.*" (Bakara, 2/130) "*Hanîf olarak İbrahim'in milletine tâbi ol diye sana vahyettik.*" (Nahl, 16/123) buyurulmaktadır. (Ayrıca bk. Nisâ, 4/125, En'am, 6/161) Bu âyetlerin siyak, sibak ve karînelerden anlaşılan özel mânâları vardır. Kur'ân'ın sûrenin bütünlüğü içinde düşünüldüğü zaman anlaşılmayacak ve ihtilâflara sebep olabilecek bir yanları yoktur. Fakat -belki samimi- ama mulaka yersiz bir gayretkeşliğin ve çok lüzumsuz bir hassasiyetin sonucu olarak bazı şahıslar: "Bir müslümanın Hz. Peygamber'in ümmetinden ve İbrahim aleyhisselâm'ın milletinden olduğunu bilmesi şarttır" diyerek bu hususu ilmihal kitaplarına sokmuşlar, mes'eleyi böyle kabul etmeyenleri büyük bir dinî kusurun içinde görmüşlerdir. Böyle bir soru (yani kimin milletindensin) sorusu ilk müslümanlara sorulsaydı şüphesiz "İslâm" diye cevap verirdi. Başka türlü cevap vermek bid'attır. Ama dinî bir gelenek haline gelen bu gibi bid'atların terk edilmesi çok zordur.

Millet kelimesinin teferruatıyla ilgili olan ihtilâflı mânânın ihtisas sahiplerine bırakılması ve bu hususun halka indirilmemesi gerekir. "Avama söylemek caiz değildir", Havas dahi avam arasında söylemeye- yeler" cümlelerini bu mânâda anlamak gerekir.

ONDOKUZUNCU BAHİS⁽¹⁹⁾

RÜŞVET

Kanuni Sultan Süleyman Bağdad'a girince, devrin en büyük şairi *Fuzûlî* (964/1556) ona bir kasîde takdim etmiş, bu yüzden Bağdat vakıf idâresinden kendisine günde dokuz akçe verilmesi için eline bir berat verilmiş, devlet memurlarının hile ve hırsızlıkları sebebiyle bir türlü tahsisatını almayan şair nihayet *Nışancı Celâl-zâde Musafa Çelebi*'ye yazdığı ve şikâyetname diye meşhur olan mektubunda özetle şunları yazmıştı: Huzurlarına gittim, bir cem gördüm, hikâyetleri perişan, ne safadan onda eser ve ne sıdktan onda eser var.

Selam verdim, rüşvet değildir deyu almadılar, hüküm gösterdim, fâidesizdir, deyu mültefit olmadılar. Eğerki zahirde suret-i itaât gösterdiler, amma zebûn-i hal ile cemi-i suâlîme cevap verdiler.

Dedüm: Benim riâyetimi vacib görmüşler, ve bana beraet-i tekaud vermişler ki, evkaftan hemişe behremend olam, ve padişaha Ferağ-ı bal ile duâ kılam. Dediler: Ey miskin, senin mezâlimine girmişler ve sana sermaye-i tereddüt vermişler ki, müdam bîfâide cidal edcsun nâmübarek yüzler görüp nâmûlâyım sözler işidesin. Dedim: Vakıf malın ziyade tasarruf etmek vebaldır. Dediler: Akçemizle satın almışsınız, bize helaldir, Gördüm ki, sualime cevaptan gayri nesne vermezler ve bu beraet ile hacetim reva görmezler, naçâr terk-i mücadele kıldım ve me'yusu mahrum gûşe-i uzletime çekildim.

Osmanlı devletinin en ihtişamlı döneminde, en yetkili makamlarca tahsisat bağlanarak bu maksatla eline bir de berat verilen Fuzulî'nin, devlet dairelerinde hakkını almak için karşılaştığı zorluk budur. Bu dönemde alıp yürümüş olan ve geçerli yegane nesne haline gelen rüşvet Osmanlı devletini içten çökertene kadar başına musallat olmuş içtimai ve idarî bir hastalık olmuştur.

Koçi Bey 1041/1631 tarihinde IV. Murad'a takdim ettiği, devlet idaresine ve teşkilatına dair resmi ve ilmi bir rapor mahiyetindeki meşhur risalesinde, açıktan açığa ve hiç sakınılmadan devlet dairelerinde nasıl rüşvet alındığını kadılık, müftülük, kazaskerlik ve müderrislik gibi önemli ilmi, dini ve hukukî makamlar ve payeler de dahil olmak üzere bütün me-

19) Sayfa 129'dan 132'ye kadar olan Bahsin izâhi.

muriyetlerin rüşvetle nasıl alınıp, satıldığını yana yakıla anlatır: Giderek her işe hatır karışmakla ve her işe göz yummakla hak sahibi olmayanlar haddinden fazla mevkiler verilip eski kanun bozuldu. Kazaskerler dahi az zamanda yersiz olarak azledilir olmakla, işlerinde tamah ve hırs sahibi olanlar, bulundukları mevkîi fırsat nimet bilip memuriyetlerin çoğunu rüşvetle ehliyetlilere verir oldular. Mülazimlikler dahi yolu ile verilmeyip, satılmaya başlayalı voyvoda ve subaşı katipleri ve avam tabakasından bir çokları beş-on bir akçe ile mülazim oldu. Sonra az zamanda müderis ve kadı olup ilim sahası cahillerle doldu, iyi ve kötü belirsiz hale geldi.

Bu yüzden kadıların halleri bozulup, ihtiyaçtan da fazla olduklarından, bir kadı iki yıl beklediği halde bir yere tayin olmaz oldu. Fakirlik canlarına yetti. Her biri dilenci derecesine düştü. (Koçi Bey Risâlesi İstanbul, 1972, s. 28, 30)

Halkın ve resmî memuriyetlerde bulunanların iliklerine kadar işlemiş olan rüşveti önlemek ve kaldırmak için zaman zaman bir takım tedbirlerde alınmış, fakat buna rağmen bu hastalığın ictimai bünyedeki tahribatı tesirsiz hale getirilmemiştir. Böyle bir ortamda *Kâtip Çelebi*, haklı ve masum, Lâkin cahil ve iş görmeyi bilmeyen, onun için de kurt memurlar tarafından kolaylıkla aldatılan ve atlatılan kimselerin hukukunu himaye için bildikleri samimiyetle, ama cesaretle yazıyor ve rüşvet vermenin caiz olduğu halleri gösteriyor. İslâm'da kayıtsız ve şartsız olarak haram kılan rüşvetin alınmasını haklı kılan hiçbir sebep yoktur. Fakat verilmesini caiz kılan sebepler vardır. Bir kimsenin bir şeyin kendisine ait olan bir hak olduğunu kesinlikle bilmesi ve kesinlikle özbeöz hakkı olan bu şeyi meşru ve hukukî yollardan alamaması veya çok geç olması veya işe yaramaz hale geldikten sonra alabilmesi, rüşvetin verilmesini caiz kılan bir zaruret veya ihtiyaç halidir. Fakat aslında bu da geçici bir hal çaresidir. Esas çare, rüşvetin verilmesine ve alınmasına yol açan iktisadî, içtimâî, siyasî, idarî, hukukî ve ahlâkî ortamı ortadan kaldırmaktır. Bu ortam mevcut oldukça, içtimâî bünyenin sıhhatte kavuşturulması mümkün değildir.

En az rüşvet kadar zararlı, tahripkar ve tehlikeli olan diğer bir içtimâî hastalık ta murabahacılık, tefecilik ve faizciliktir. Rüşvetin temeli memurlara ve devlet dairelerine dayandığı halde, faizcilik sermaye sahiplerinin ve tüccarın fakir fukarayı sömürme esa-

sına dayanıyordu. Böylece halk kitleleri bir yandan memur, diğer yandan zenginler tabakası tarafından soyuluyordu. Kâtip Çelebi, devlete ilgisi yönünden rüşvet meselesini ele alıp bir sonuca bağladığı halde faiz konusuna hiç temas etmemiştir. Şayet faiz meselesini de ele almış olsaydı, belki rüşvet konusunda vardığı neticelerin benzeri sonuçlara ulaşabilirdi.

YİRMİNCİ BAHİS⁽²⁰⁾

EBUSSUÛD EFENDİ ile BİRGİLİ MUHAMMED EFENDİ

Birgivî'nin Osmanlı müellifleri içinde ayrı bir yeri vardır. Eserleri Osmanlı uleması üzerinde uzun yıllar, hatta asırlar boyu tesirli olmuştur. Bugün bile O'nun eserlerine ilgi duyan hocaların sayısı az değildir. Fakat Birgivî, Anadolu dışında bilinen bir âlim niteliğine sahip değildir.

Kâtip Çelebi O'nunla ilgili iki noktaya dikkatleri çekmektedir:

1 — Birgivî Efendi, merhum ulûm-u şer'iyede müdakkik ve muhakkik kimse olup mantık ilmini de iyice bilirdi. Emr-i bi'l mâruf ve nehy-i ani'l-münker etmekle Sünnet-i Seyyid-i en'âm'ı ihyâya hâris idi. Ama şer'î bilgilerine diyecek yoktur. Fakat bu kâfi midir?

2 — Lâkin mantık müstesna, sair hikemiyat meşrebine muvafık olmamakla teliflerinde inkâr edip örf ve ahvâl-ı nâsa vukuf için tevârih dahi görmeyip muteşerrî ve muttakî olmağla zikr olunan hususlarda... muktezây-ı meşrebini *Tarikat-ı Muhammediye* nâm kitabında yazıp örf ve âdete itibar etmedi. bu mertebe niza ve cidâlden sonra tekli-fi örf ve adete muhalif olmakla asla müfid olmayıp halkla başa çıkılmadı..” Yani Birgivî, tarih bilmez, insanların ahvalinden örf ve âdetlerinden haberi yoktur. Onun için o kadar uğraşmalarına rağmen bir netice elde edemedi.

Birgivî'nin o devrin şeyhulislâmı Ebussûd Efendi hakkında kullandığı şu ifâde O'nun tenkîd anlayışını ve uslûbunu ortaya koyması bakımından önemlidir: “Vasiyetsiz yahut mevte izâfetsiz vakfın ibtâlî için, sıyrılmış kılıç adında Risâle: Böyle bir vakfın lüzum ve muteber olduğuna dair müftî-i zamanımız Ebussuûd Efendi Ri-

20) Sayfa 133' den 138' e kadar olan Bahsin izâhı.

sâle yazıp çok yerde sehv etmekle vech-i merdûdunu beyân lâzım geldi. Tâ ki ona vakıf olanlar itimad edip sevap isterken âsim olmayalar. Ve hükkâm ona mağrur olup ahkâmda ihticâc etmeyeler. Zira itimada salih değildir ve yevm-i tenâd'da onlara özür olmaz. Zira usûl ve furûda muhalif ve mâkûl ve menkûle munâkızdır. Ben onu nâs için fitne ve her kudreti olana tağyiri vacib bir münker gördüm. Lâkin zenneylemem ki ona bir kimse tasaddi eyleye ya ceh-linden ya cübünden ötürü..”

Osmanlı devletinin en üst bir dinî makamı olan şeyhulislâmlık mevkiini işgal eden Ebussuûd'un sorumlu bir kişi olarak verdiği resmî mahiyetteki fetvaya böylece karşı çıkılıyor, halk bu fetvaya uymamaya çağırılıyor. Kullanılan uslûp da ortada. Bugün Diyânet İşleri Başkanlığının verdiği fetvalara da aynı mülâhaza ile ve aynı uslûpla karşı çıkılmaktadır. Aradan geçen bunca zamana rağmen değişen pek bir şey yok.

YİRMİBİRİNCİ BAHİS⁽²¹⁾

SIVÂSÎ EFENDÎ ve KADIZÂDE EFENDÎ

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* isimindeki meşhur eserinde şöyle diyor: “Kadızâde, ulemâ ve eslâf-ı salihîn evsafından olan hakikî takvâdan mahrum imiş, tevhîd-i kulûb-i islâmîyân nokta-i ehemmine hizmet edemeyen ulemâdandır” (I, 402). *Naima Tarihi*'nde de bu zatın katı görüşlü mutaassıp bir kişi olduğu yazılıdır. (Bk. VI, 18)

Kâtip Çelebi bu zatın derslerine devam etmişti. O'nun hakkında şöyle demektedir: “Dersleri sathice idi” (Bk. Hatime bölümü) Maalesef dinî tefekkür tarihimiz Kadızâde gibi sert, katı ve dar görüşlü, dövüşgen, kavgacı, kötüyeyici, inatçı, mukallid ve mutaassıp kişiler yetiştirme konusunda cimrilik etmemiştir. Bu nev'i demogoglara her zaman bol bol rastlanmaktadır. Kadızâde'nin eserlerinin basılması ve alıcı bulması XX. asırda bile henüz aydınlığa çıkmamış ve cehalet karanlığında kalmış olan kişileri belgelemektedir. Kâtip Çelebi çok haklı olarak “El'ân Kadızâdeli, beynennâs ifratla meşhur ve mezmûm kavm olduğu beyana muhtaç değildir” diyor ki hak vermemek mümkün değildir. (Bk. Hâtime)

S. ULUDAĞ

21) Sayfa 139'dan 140'a kadar olan Bahsin izâhi.

ŞAHİS İSİMLERİ İNDEKSİ

- A -

Abbas (r.a.): 102
 Abdullah b. Abdülmuttalib: 80
 Abulkahir Cürcânî: 84
 Abdurrahîm Efendi: 20, 72
 Abdurrahman Efendi (kazasker): 133, 147
 Âdem (a.s.): 46, 69
 Adûduddîn İcî: 42, 112
 Ahmet (sultan): 137
 Ahmet Kurtubî: 85
 Ahmet Rûmî (Aksaraylı): 146
 Ali (r.a.): 56, 95, 96, 97, 98, 137
 Ali Kuşçu: 147, 148
 Ali Makdisî (şeyh): 84, 85
 Âmine (binti Vehb): 80
 A'rec Mustafa Efendi: 144
 Âzer (Târuh): 80
 Azîz Mahmud Hüdâî: 50

- B -

Bahâî Efendi (şeyhulislâm): 44, 70, 71
 Bahâüddinzâde (şeyh): 83, 84
 Bilâlîzâde Mehmet Ef.: 134
 Birgili Mehmet Ef.: 82, 122, 133, 134, 135, 137
 Birgilîzâde Fazlullah Efendi: 138
 Bostanzâde: 75

- C -

Cârullah Zemaşerî: 84
 Celâl Devvânî: 42, 89, 90, 134
 Cürcânî (Seyyid Şerif): 39, 42, 155

- D -

Doğancı Mustafa Ef. (Bahıkesirli): 137
 Dâvûd-ı Antâkî: 75

- E -

Ebûbekir (r.a.): 96
 Ebû Hasan Ali b. Muhammed: 97
 Ebû Nasr Bağdâdî: 129
 Ebû Tâlib: 84
 Ebussuûd Efendi: 74, 75, 118, 133, 134, 135, 136, 137
 Eflâtun: 12

- F -

Fahr-i Râzî: 42
 Fahrû'l-İslâm Pezdevî: 117, 118
 Fatih (sultan) Mehmet: 42
 Fâzıl Kâzerûnî: 119

- G -

Gazzâlî: 26, 42, 97, 98, 112
 G. L. Levis: 33
 Gerardus mercator: 64

- H -

Hasan (r.a.): 95
 Hocaîzâde (Bursalı): 155, 16
 Hızır (a.s.): 98, 49, 50, 51
 Hüseyin (r.a.): 96
 Hüsrev Paşa: 141
 İbn Abbas (r.a.): 25, 84

- İ -

İbn Abdî'l-Berr: 25
 İbn Arabî: 12, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94
 İbn Hacer Askallânî: 51
 İbn Haldun: 19, 41
 İbn Hallikan: 98
 İbn Hayzar: 51

İbn Humâm: 131
 İbn Kayyim el-Cevzî: 51, 102
 İbn Kesîr: 102
 İbn Kudâme (imam): 86
 İbn Nüceym: 129
 İbn Teymiyye: 102, 103
 İbrahim (a.s.): 80, 102, 103
 İbrahim Efendi (şeyh): 65
 İmam A'zam: 82, 83
 İmam Kadîhan: 130
 İmam Nevevî: 107
 İsâ (a.s.): 49
 İsmâuddin (imam): 121
 İsmâil Dede (mevlevî): 142
 İsmâil Müfid Efendi: 93

- K -

Kadıızâde: 15, 16, 17, 18, 22, 23, 104,
 137'den 141'e kadar
 Kâzî Beyzâvî: 23, 42, 44, 118, 123
 Kazmîr: 155
 Keçi Mehmet Efendi: 144
 Kemâlpaşazâde Ef.: 85, 133
 Kınalızâde Ali Ef.: 53, 53
 Kıye'l-Herrâsî: 98
 Kutbuddin Râzî: 42
 Kürt Abdullah Efendi: 144

- M, N -

Mâlik b. Dînar: 25
 Mehmed Paşa (vezîriazam) 134, 142, 147
 Mevlânâ Abdülğafur Cârî: 126
 Mevlânâ Atâullah: 134
 Mevlânâ Câmî (Molla Câmî): 93, 126
 Mevlânâ Muhammed: 146
 Muaviye (r.a.): 96, 97, 98
 Muhammed İhlâsî: 149
 Muhiddin Efenid (şeyhulislâm): 133
 Murad IV (sultan): 66, 72, 75, 143, 144

Musa (a.s.): 87, 119, 126
 Nemrud: 102
 Nuh (a.s.): 80

- O, Ö -

Orhan Şaik Gökyay: 30
 Osman (r.a.): 95
 Ömer (r.a.): 69, 96, 102
 Ömer Efendi (şeyh): 138

- P, R -

Pîr Ali Efendi: 82, 133
 Plotinus: 12
 Ragîb İsfehânî: 122, 154

- S, Ş -

Sa'deddin Taftazânî: 27, 40, 42, 79, 97,
 120
 Sa'dî Efendi: 120
 Sadreddin Konevî: 92, 94
 Sadreddin Şirâzî: 42, 134
 Sirâcuddin Ali b. osman Üsî (imam): 97
 Sivâsî Efendi: 15, 16, 17, 18, 137, 138,
 142
 Seyfeddin Âmidî (imam): 112
 Sokrat: 43
 Sühreverdî (maktul): 12
 Süleyman (sultan): 42, 133
 Suyûtî (müfessir): 85
 Şemseddin Ahmed (şeyh): 137
 Şemsu'l-eimme (imam): 119
 Şeyhzâde Efendi: 44

- Y, Z -

Yahya Efendi (şeyhulislâm): 20, 144, 149
 Yezîd (b. Muâviye): 95, 96, 97, 98
 Zeccâc: 122

KÂTİP ÇELEBİ'nin

**MÎZÂNU'L-HAKK
fî İHTİYÂRÎ'L-EHAKK**

İSİMLİ
BİZZÂT KENDİ EL YAZISIYLA YAZDIĞI
NÜSHAYI ESAS ALAN
“**MECMUAY-I ULÛM**”
NEŞRİDİR

مجموعہ علوم

ہر عربی ایک ہندہ واون ہندہ نشر اول نور

ہو سنہ اجرتیہ برابر بریلانی ۳ سکرالینی ۲ درت الینی ۱ چاریکہ ابراہی عثمانی واواج ابانی ایاض مجیدیہ در بلادناہ دہ کی دوارورسہ ایلہ نفس استانیو لک ہر طرفی ایچون - ہوسنہ اجرتی و براہہ جکندن - ہرایہ

الینی ۱۰ غروش مجیدیہ در

مجموعہ علومہ متعلق کافہ خصوصاً ایچون مکتب صنایعہ مجموعہ عام مذہبی شکر ایفندی ہر
مر اجمت اول نور ہوسنہ اجرتی و براہیان مکتوب قبول اولنہ از

نمروی منتج او اور بیلہ و حقائق وادیرلندن
دونوب قوری غوغادن فارغ اولال پس ہو
مختصر بمقدمہ و نتیجہ مباحث اوزرہ مرتبدر

مقدمہ

عام عقلیہ لزومن بیاندہ در
طالب حقہ معاموم اولاکہ علم بشر متعلق
موجود کرک معدوم مجہول و مطلقدر اول
جانبہ ذہن توجہ الیہ موجود دینی مادہ دن
مستغنی اولورسہ اول مقولہ امورہ متعلق مباحثہ
علم الہی درلر فروغی چوقدر باحثی یا حکیم
باشکلمندر و موجود ذہندہ مادہ دن مستغنی
خارجہ مادہ بہ محتاج اولورسہ اکا متعلق مباحثہ
علم ریاضی درلر اصولی دورت قسمدر عدد
ہیت ہندسہ و موسیقی فنلری و ہر بریک نیچہ
فرعی واردر و موجود ہم خارجہ و ہم ذہندہ
مطلق مادہ بہ محتاج اولواسہ اول مقولہ امور مباحثہ
علم طبیعی درلر بوعلم دخی فرعی چوقدر
و بوجہ حکمہ نظر بہ اقسامی در بر قسمی دخی ۴
متعلق اولقلہ اکا حکمہ علیہ و علم اخلاقی درلر
پس جملہ علوم عقابہ و علوم نظریہ و علیہ ہو
اقسامدن خارج کلدرو پوردرہ کدور نظر طریقہ بحب

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد للہ الذی جعل العقل حجة فی خلقہ •
و اید النسخ بہ فیما یفرق بن الباطل و حقہ •
والصلوة والسلام علی محمد البعث بالنقل •
المعجز الفاضل والعقل الکامل • و علی الہ
وصحبہ ما ذار الباحث فی محافل الافاضل • و
بصد اول افزیش دن پرومیان ارباب دانشدہ
عقل الیہ نقل توانان و معقول منقول فرسی رھان
ایدو کی مسلم و معارج یقینیہ ہمساک برھان مدارج
وسلم اولقلہ بحث و نظر وادیرلندہ معول علیہ
چہور و مرجع الیہ ہر امروردر

بعض ناس و سواس جناس اغواسیلہ طریق
رھانی قویوب چہل و جافندن ظنات و وہمیات
الیہ برھانہ معارضہ قصدن ایدوب رفیع مسئلہ
نزاع و تعصب باطل مر ضنہ مبتلا اولوپ رائفہ
کچن تعصب جنکاری کبی ہوار باب جافنک
باطل جدالری قتالہ مؤدی اولقلہ از قالشیدی
اکابنا نزاع اولنان مسئلہ لردہ طریق رھانی
بیان ایچون براہی سطر تسوید اولنوب اسمہ
میزان الحق فی اخبار الاحق دیشلدی
ناکہ عالمہ نزاع و جدال مادہ سی ندر و ہمہ مقولہ

اولوب و نکرده خطادن عصمت مصطفی ایچون قانون استدلال و نظری تدوین ایدوب نامنه علم میزان و علم منطق دیدیلر میزان و معیار علومدر علامه سیدشریف جرجانی قولنجه بر عالم کد علمن بوزن و معیار ایه عبارت ایلیمه انک علامنه اعتداد و اعتبار بوقدر اول اجلدن اکثر محققین وجوده ناهب اولدیلر (۱) و علم منطق مقصود بالذات دکل مقاصدی تحصیل و سیله والتدر

مبتدا فطرندن بری طوائف و ام بیننده قرازاده علوم ضروریه و حقیقه و پرهانیه بود ذکر اولتآن حقایق اشیا علملری در کتب منزله و علوم شرعیه مباحثی علوم مذکوره مباحثی و مسائل ایه اکثر مواده اجتماع و اتفاق ایدوب مواد متعدده افتراق واقع اولشد (ب) اهل اولان اول ماده لری یاور (ت)

اما علوم شرعیه کد بوعصرده مراد علوم اسلامیه در خالی دکل یاقصود بالذات اوله یانی تحصیل وسیله اوله وسیله به علوم اله و علوم ادیه و علوم عربیه دیرلر کبریا مقصود بالذات دکادر و ادب درس بالذات و ادب نفس بالواسطه اکامه و قودر و الفاظ عربیه و بحث ایدر بونک اقسامی مسموعات کتابارنده یازادوغی اوزره اون ایسکی اولسکی مشهوردر مقصود بالذات دخی موصوعاتی ایه بری برندن تمیز اولور موضوعی کلام الله ایه علم تفسیر و علم قرآن و فروعی ایه کلام رسول الله ایه

(۱) بعضی حقاقر من ادعا ایلدییی جمل و حاقندن ناشیدر (ب) اول اجلدن ملة نصرانیه دخی فلسفیان و اندیدیلر لکن اهل اسلام نهاقت ایه جواب

علم حدیث و فروعی ایه ایکسندن و انلره راجع آوردن مستبط اولوب صرف اعتقاد متعلق ایه علم کلام در نهایت متأخرین مباحث حکمیه بی بوعلمه خاطر ایلدیلر علامه سید الدین شرح مقاصده چوق مضیقندن انکله فرجه بولدقلمیون دیدشدر و اگر صرف اعتقاد اولوب علم متعانی ایه اصول و فروع و سایر اکامفرع رغیب و رهیب علملری در سابقا مذکور اولدوغی اوزره علوم عقابیه و علوم حکمیه بوعلملر تداخل ایلمشدر اول علملردن بی بهره اولان بوعلملره دخی تمام مرتبه و اوقف اولاماز

بوندن صکره خاقی الراسبنده شایع اولان انکار صائیه کلام صدر اسلامده صحابه کرام حضرت پیغمبر صلی الله تعالی علیه وسلم دن اخذ و روایت اندک لری کتاب و سننه تشبث ایدوب قواعد اسلامیه رسوخ و استحکام بوندن غیری علملره شعلی تجویز ایدیلر بلکه منع (ث) باینده عظیم شدتلم کوستر دیلر حتی حضرت عمر رضی الله عنه مضر و اسکندریه فتحیده نیجه یک جلد بولنان کتابلری باقدردی (۲) ز بر اویله اولمه خاقی کتاب الله و سنده رسول الله

(ث) بونعک برسیمی دخی اسلام ارض حجازده ظم و رواندی جزیره العرب سکاکن جمیع زمانده علمی اشعار ایل و ایام عرب ایدی (۱) اصول علوم بوا دیده مستعمل و اندوغن ابن خلدون مقدمه تفصیل اوزره بیان ایلمشدر مراد ایدن مطالعه ایلیمه

(۱) نجه اوز الله تعالی عسا خطر یال المصنف (۲) شواحر اق کتب منله می باخود بلانی کثره شیوعه بنا بره قنار بر چوق ذوات طر فندن حقه حقا المثلث انسه ده کذب صریح

فی ملکوت السموات والارض نمدیدی قولاغته
کر، یوب زمین و افلاکده نظر بقرکبی کوز ایل
بقمق صاندی (۴)

دولت علیه عثمانیه اوابانده سلطان سلمان
خان زمانه کلامه حکمه ایلله شریعت علملری
جمع ایلین محققار اشتهارده ابدی اوالفتح
سلطان محمدخان مدارس ثنائیه بنالیدوب
قانون اوزره شغل اولنه دیو و قفیه سند، قدوحاشیه
تجربید و شرح موافق درسلرین تعیین ایلمشیدو
صکره کلنلر بودرسلر فایده نیا قدر دیو قالدرب
هدایه اکمل درسلری اوقتمنی معقول
کورودی یالکرا اکا اقتضار نامعقول اولغا
نه فلسفیات قالدنی نه هدایه اکمل قالدی
بونکله رومده سوق عالمه کباب کابو اهل
انقراضه قریب اواغله بعض کنارده اکراد
دیارنده بریر قانون اوزره شغل ایدن طالبلرک
مستبدلری رومه کابو عظیم طفره ستار اولدی
انلری کورب عصر مزده بعض قوابیل حکمت
طالبی اولوب فقیر دخی ائنا مذاکره و مدارسده
استعداد اصحابی طالبلری سقراط افلاطونی
ترغیب اندیک کی حقایق اشیا عالمی تحصیلنه ترغیب
ایدوب پورسالده دخی وصیت وجهه سله نصیحت
ایچون بر قاج مواد ذکر و ابرار ایللم ناکه مطلق
عالم نامنه اولای مهما امکان تحصیله سعی ایلدر
البته بر محله لازم اولور علمک ضروری
اوللازم و انکار ایللمه لر زرا بریشی انکار
اول نسنه دن بعد و حرمانه سیدر (۵)

(۴) لله دره حیث اظهار الحق ا
(۵) اسلافک بو ملا و نصایح حکیمانه و وصایای
مرشدانه بی عدم جمع و اعتبار و حقایق اشیا
علملری، انکار و حقی بعض عالم و معام و متعلملری
اکفاده اصرار انکاری اختلاف حقیقه حرمانه
سبب اولدر ملاحظه یورالسونکله اور و یالدر

حفظندن قالدوب اثرله مشغول او اولوردی
وقوعه اسلامیه پور تبیه رسوخ واستحکام
پولزدی صدر اولده انلر اول مصالحتی کوردیلر
صدر ثانی و ثالثده تابعین و مجتهدین راو یلر
روایتن تدوین ایدوب اصول و فروع قاعده سی
اوزره اوله شریعه دن احکام الهیه بی استنباط
ایدوب یازوب چزدیلر

علوم اسلامیه تدوین اولوب برطر بقیله خلل
کلدن مصون و مضبوط قلند قدسن صکره اهل
اسلام اکا برلر (۳) کوردیلر که سلفک منعی
بو مصالحت ایچون ابدی محذور بر طرف قلوب
مصالحت بندی اهل اسلام حقایق اشیا
علمین ایلک مهمدر دیو بنیابه وال عیلس
عصر لرنده علوم و اوائل کتابلرین ترجمه
و ترمیم اندیلر فطوره سلیمه و عقول مستقیمه
اصحابی هر عصرده انلری اوقوب تحصیلدن
خال اولدیلر سمت تحریر و تحقیقده حکمت ایلله
شرایعت بنی جمع ایدوب محققلرک اثری هر
عصرده مشهور و معتبر اولوب رواج پولدی

علماء اسلامدن محققین امام غزالی و امام فخر
رازی و علامه عضدالدین و تپسای و قاضی
بیضاوی و علامه شیرازی و قطب رازی و علامه
سمه الدین نیشابوری و سید شریف جرجانی
و انلرک اتباعندن علامه جلال دوائی و شاکر کردلی
مقام تحقیقه و تدقیقه واصل اولوب یالک زرقنده
قالدیلر لکن نیجه خالی الذهن کده لر صدر
اولده برای مصالحت واقع اولان منیع روایتلر
کوروب حرج جامد کی تقلید محضه طوب کوب قالدی
اصلی تدبر و ملاحظه اتمدن رد و انکار ایلدی
فلسفه علملری دیو ذمه منیلا اولوب یری کوکی
بلنر جاهل ایکن عالم کجندی اولم نظر و
(۳) هر بر طائفه نلک اکبرلری و یالیکر بر تاویل
مراد ایلدیلدر

ماده اوله مفتی مهندس ایله غیر مهندس فتوایدن برکمه طولی عرضی عقی دورت ذراع بریش حفر اتسکه اخری سکر اقبجه به استیجار ایلایوب اول دخی طول و عرض و عقی ابکی ذراع بریش حفر ایلدی و دورت اقبجه استدی فتوی اندر دیار هندسه بلزم مفتی دورت اقبجه حق دردی مفتی مهندس حق براقچه در دیو فتوا و پردی حق رجحان بودر (۶)

ماده نایم قاضی مهندس ایله غیر مهندس حکمی در برکمه طولی عرضی یوز ذراع اولقی اوزره بر تریای اخره بیج ایلایوب تسلیم بخلده طول عرضی اللشکر ذراع ابکی ترلا و پردی ارالنده نزاع واقع اولوب بر قاضی به وارد یلرکه هندسه بلزم دی حتی بودر دیو حکم ایلدی صکره قاضی مهندس یولوب دکلندیلر نصف حق در ددی حتی دخی بودر یولرک اصانی بلحک مراد ایدن ریاضیات کورمکه هوس ایلیمه (۶)

ماده نایم علامه بیضاوی واقع قدرناه منازل ابی تغییرنده قرق بکری سکر مزان بیان اند کدنصکره یزل القمر کل لیله فی واحد منها لا یخطئه ولا یتعاصر عنه دیشدر اگر قرق هر منزله نزولی بروقنده اولایدی کلام مزبور صحیح اولوردی لکن اولیه دکلدر گاه اواسط ایلده بر منزلدن بر منزله انتقال ایدر گاه بر کیجه ده ابکی منزله حرکت ایدر وهر

اوزرینه سوق اولنه حق عسکرک مهماتی اوروپا قاپریقلر دن انتظار و محروم از ایچون اوروپا اطبا سندن استنصار ایتمک کلک فوقنده حرمان اولورمی ؟

(۶) شایان عریترکه - عدم مزده بدمیات حکم فی الان - بوکبی مسئله لردن جاهل و غافلار وقتیه فتوا و قضایا مستدلرینی مشغول ایدر لرش ا

منزل ایچون تقریباً اون اوج درجه حد معین وارد قرق سیری گاه اون بر درجه گاه اون بش درجه اولور بو خصوصک اصله و قوف مراد ایدن نجوم و فلکیات فسلر کور و بر ماده دخی سدا سکنر بین السدین ایقنده جبلا ارمنیه و آذربایجان دیمکله تبریز سسته اولقی اوزره یازیلشدیر بودخی واقعه مطابق دکلدر تحقیق اوزره بلحک استین جغرافیا فنن تبع ایلیمه (۷)

ماده رابعه بودر که ریاضیات در سیرینه شغل اثباتنده اوج مسئله خاطر خطور ایدوب مسائل فقهیه به ارجاع ایله شیخ الاسلام بهای افندیبن استفتا انشدم جواب صادر اوامعله شرحی متضمن بر رساله یازد قد نصکره اوج سوآلک برنه مکر جواب یازمشلر کندی خطی ایلر فتوی امینی شیخ زاده افندی ده طهور ایدوب خط فاحش اولوله رساله اخرنه بعینه نقل و اصلاح جواب دیو تدبیل و انمشیدی مراد ایدن رساله فی کوره مائل بودر که بری طالع الشمس من الغرب هیئت قاعده سه تطبیق اولورمی بری دخی البقی ای کوندر البقی ای کیجه اولدیفی برده بش وقت نماز کیجه فایز اورا و روج کیجه طویلوور بری دخی مکه دن غیری برده جهات ار بعینه قیله اولورمی (۸) امدی ارباب استعداد معقولات و ریاضیاتی بلحکه محکم سعی یتک کرک تاکه طریق نظردده طن و شک صاحبی وهام و اشک اولیمه (ج) تنبیه یوندن صکره معامودر که واقع اولوب برکد کدن صکره کایه اول نزاع و خلاف

(۷) ندر برده سدا سکنر ؟

(۸) قره چلی زاده نک عاجز قالدیجی سوآلاری بهای افندی کبی بر مفتی نظر بفدن استفتا -

نجهیل و تحجیل مقصدله دکلده - عیدر - (ج) اشک اسم تفصیل در ترکی ده حاره دپرلر

رفع اولنق ممکن و مبسر دگادر اگر بر صاحب سیف
 بر طرفی قهر و غلبه ایله اسکت ایدرسه دخی
 اولاز سوریلور کیدر
 امدی بورسالی بی تحریردن مقصود ارباب
 استعداد آزمایش و سمت استدلال و چندلن
 بر نمایش درو الا احوام کالام و ام التریک بحث وجدانه
 نه اعتبار
 بودخی معلوم اولاکه دور امدن برو خلق
 فرقه فرقه در هر بر فرقه ک بر دراو مذهبی
 و بر درلو مشرکی و ادر درک فریقی اخره اول
 مخالف کور بیور کل حزب بمالدهم فرحون
 مقتضاستجه جله بی کندی مسلکی بکنوب مسلک
 اخرون ترجیح ایدر نهایت کیمی عاقلدر
 بو اختلاف حکمتی تأمل و ملاحظه ایدوب
 نغنده پنجه مصالح بولور و کسه ک میلکنه
 و مشر به دخل و تعرض ایلمز اگر کندی
 دیاتی مقتضاستجه امر منکر ایسه قلندن انکار
 ایله کتفا ایدر کیمی دخی احق در اختلاف حکمتن
 بلمز جله خلقی بر مذهبده و بر مشر بده اولسون دیو
 محال تصور ایدر امر دینه بلا موجب نزاع
 و جنجال ممنوع ایکن دخل و تعرض قیدنه
 دوشوب قرارداد امور رفعه چالیشور ممکن
 اولاز بهوده زحمت چکر
 امدی کر کیدر که اهل بصیرت مقتضای
 حکمت تمدن واجتماع که لوازم بشریه دندر
 معلوم ایدوب اصنافی خلقتی تقسیمه زهر بر
 قسقم حال و شایسته واقف اولار بر شهر خلق
 اصنافه و هر صنف عرف و رسمه و قوفدن
 صکره بیون ربع مکون سکنان دخی اصناف
 و احوالسته علم احوال تخصیصنه سعی ایدر
 بعدا حصول سر حرکت تمدن ندر میجه مشکف
 اولوب کیدرک بیلور که بومقوله نزاع وجدال
 اربابی بیت عتکوبه دوشن ذباب کبی ضعیف

و بی تأیید

میزان اول حیات خضر علیه السلام در
 اول حیات موت نهید برل کرجه واضح
 و معلوم در لکن بومقوله التزام ایچون ذکر ایدام
 پس حیات ذی روحک نفس و حس و حرکتله
 اتصافی در ذی روح حیاته منصف اولدوغیچون
 حیوان دخی درلر بوصفته قائم اولان ذوات
 ماده اولفله اصل ماده عناصر ار بعه وار کاندن
 تألیف و ترکیب اولسوب هر بر یک کیفیتان
 اربعه می کسر و آنکسار فعل و انفعال ایله
 امتزاج بولوب مزاج حاصل اولدقدن صکره
 حیاته استعداد کلیجک فیاضد بخل یوق مبداء
 فیاض روح بخش اولور و بدن انکه حیات بولوب
 حس و حرکتله آغاز ایدر و جنس حیوان
 انواعک مزاجی مختلفدر اعدل امرجه
 حیوانات مزاج انسان اولسه کرککه عرض
 مزاج وسطنده در و هر نوع مزاجنه کبوره
 انسان و اعشاری اولور اکا عمر طبیسی درلر
 امتزاج اضداد و ترکیب دائمی و نق واحد اوزره
 قائلق ممکن اولسوب اشیا مختلفه الطبیاعک
 مزاجده اثر اختلاف ظهور البته لازم اولمسه
 اثر اختلاف اوج مرتبه دمه بولمشلر مرتبه اولیه
 زمان نمو ثابته به زمان و قوف مرتبه ثابته به
 سن انحطاط دیشلر مزاجدن حاصل اولان
 بدن قوتلری بومر تیلدره اختلاف و تفاوت
 اوزر در
 پس اصل مزاجده عده اولان کیفیت فاعله
 و کیفیت منفعله که حرارت غریزه و رطوبه غریزه
 اندن عبارتدر بومر تیه لره قوتدن ضعفه
 کیدوب مؤثر خارجدن قطع نظر حرارت غریزه
 رطوبه غریزه بی دایما فائز ایدم در رطوبه غریزه
 ایسه ماده حیات و روح حیوانی اندن عبارتدر
 غذا ایله بدل مایه تنل دن حاصل اولان حرارت

یوما و ماضی علیہ اہم کثیۃ فذهب الی شیخی
بعد صلوة الصبح فاقبض المؤمن الذکور فی
الطریق و معہ شخص اخر لا یعرفہ و کان الثلج
یزل علینا فسامعہ و مضیت ثم ذکر القصة
للشیخ فقال هذا بسبب ریاضتک ایما و کان
غدا فی تلك الايام غیر الیاباس ثم قال الشیخ قد لقیبت
انا بعض المونی فی سكة فوق سوق السمک بیروہ
انتمی

پس مشایخ اوائل سلوکارندہ ریاضات شاقہ ایہ
تدنس نفس خود کافی بر مرتبہ رام ایدر کہ
عالم اشباحدہ ارواحلہ سیر ایدرلر نیکہ عز یزمنوی
الہ رسالہ سندہ ذکر ایدر عز یزرنک احیائین
برکہ فوت اولوب بعد زمان زاویہ قبوسندہ
شخص مزبورہ راست کدوب سلام و بررلر
خاوتخانہ عز یزہ داخل اولوب فلان دہ
مرحومی کوردہ حضور کردن چقوب طشرہ
کندی دیو استکشاف اندکدہ اوغلر ریاضت ایہ
روحہ تقویت آتش سن الگ ایدر فقیردخی
ریاضتم زماندہ احیاناً چارشوبہ داخل اولدقجہ
اموائی احیادن زیلہ مشاہدہ ایدر مزبورلر
امدی حقیقت حال بودر صکرہ ناقلا ریاجمل
باتر و برسیبی ایہ امور روحانیہ فی امر خارجی
وامر حقیقی صورتندہ ابراز ایدر خلق اصافی
بلمز کر چک صائور ذکر اولشان روایہ
و حکایتلرک منشأ غلطی اولدر و بعض کاذب
مدعیلر انلرک روحانی ملاقات و معاملہ لرب
خارجہ دعوا ایدوب انکاه نیجہ غرض فاسدہ
ناقل اولدیلر

ابن حجرہ - عقلای اصحابہ دہ خضری
اصحابین یازدخی حیات چہ حافی سندہ دلالت
اتقیمی دنیاورسہ ابن حجر مصرعہ قاضی
و محدث اصحاب جاهدن بیوک کہہ ابدی
فقہ شافعی دہ تابعی و دیوان شہری واردر

ورطو بغریہ کرچہ اکا امداد ایدر لکن
سن انحطاط نمائندہ رطوبت بغریہ آرقالوب
امداد خارجی تلقی سنہ و قبولہ استعداد مرتبہ
سندن دوشتر دخی آخر اوالب حس و حرکت
و تنفس کیدر و حیوان اول حالہ موت صفی
ایہ متصف اولور حیات صفی کیدر

پس موت حیوانک مقتضای طبیعتی اولوب
امور ضرورہ بدن ایدوکی میرندہر جنس و نوعک
حکمی افرادہ عام و شامل اوالب برندہ تخلف
ایلمز مکرکہ وراہ طور طبیعتہ خارق عادہ برامر
ادعا اولنہ حضرت عیسی علیہ السلام کی
اول دعوائی اثبات نص قاطعہ محتاجدر خبر واحد
و ظنیات ایہ امور یقینہ مک خلاف ثابت اولمق
طریق جدلدن مسلمدر

پوندن صکرہ حیات خضردن مراد اگر
بشریدن انسالخ و روحانیاتہ التحلی ایہ
حضرت عیسی علیہ السلام کی انلرک شاندہ
وارد اولان اولہ انشالی ایہ بودہ و دخی ثابت
اولور لکن حضرت عیسی پوشا ہدہ نزول
ایندجہ نہ حالہ ایہ خضر دخی اول حال
اوزرہ اولور انلر ابناء جنسی ایہ جسمانی
صحبت و ملاقات اتمکی کی خضر دخی اتمک
لازم کاور صحبتی و ملاقاتی باشقہ بردہ وای
اخری دخی او اورکہ اولکی دعوائی نقض ایدر
یاواد طریلاتی سویلر بورواستارک اصلی
ندر دنلورسہ مشایخ کر امک عالم غیبندہ نیجہ
سیر و سلوکی و روحانیات ایہ معاملہ سی واردر کہ
انلر مرتبہ سندہ اولیاتہ میسر دکلدر نیکہ
اسکداری مجہود اقدسی رحمہ اللہ جامع الفضائل دہ
تحریر ایدر و بعض اہل السلوک اذا تصفی
یری المونی عیانا وعن بعض النقرآ انہ قال
کننت فی بدایہ سلوکی بیروہ و کان بحالتنا
رجل یؤذن بجامع مولانا الفتناری فبات المؤذن

جائز دکل دیدیلر

فاضل محقق علامه رومی قتال زاده علی
افندی مرحوم اخلاق علانی نام کتاب
عظیمه مستند، بوسیاقی تحریر و غنا بخشی تفصیل
اوزده تقریر ابدی طالب حق اولان اخوان
مؤمنین اول کتابی حرزجان ایدوب اوراد
واذکار پریشه اوقنی التزام ایلک کرک ناکه
دین ددنیا مهمی ندر یلوب موجبی ایله عل اوله
ز پر حکمت ایله شیرعت یقنی جمیع ایلمش
بر کتاب مبارکدر و مصنی دهر بر کلاردنر
کدک که حنجره انساندن صدور ایدن اصوات
ونغمات خصوصتده مذهب ائمه دین نیجه در
اکرمی و محبوب فسق و فجور ذکر کنی متضمن
ایان و اشعار ایله اولورسه استماعی مطلقا جائز
دکل و اگر ذکر الله و نعمت رسول الله و بعض
ترغیب و ترهیب متعلق اشعار ایله اولورسه اکثر
قدسه استماعی جائزدر بعضی فقها انده دخی
نیجه قبل و قال ایلدیلر لکن مالی ورع بارده
متنبی اولوربو حله قرآن عظیم الشان تلاوتدن
غیریده در قرآنده تفسی مخارج حروفه و ترتیل
و تجویده خلل و پریمکله مشروط و مفید اولوب
قاعده اصوله رعایت لحته مؤدی اولحق لازمدر
اول بر مخصوص تفسی اولورکله علم ادوار
اصلته و اعازن لم یغن فی القرآن حدیثدن مراد
بونوع تفسی در دیدیلر و ساز و سوزدن
دخی بعضی اله ضررینی کاهی برای مصلحت
تجویر ایلدیلر جزیده غزاقی تشجیع ایچون طبل
ونقاره کبی و سوز زفانده دف ایلاجل کبی
تاییه شرع شیریفده بوبده وارد اولان
منع بر حکمته مبنی دراصلی بودر که مطلق
نعمان سابقا ذکر اولستورغی اوزره نفوس
و ابدانده تأثیر ایدوب روح و نفسی تحریریکده
عظیم دخلی اولدوغنده حکما دیدیلر شول

سکر یوز الی ایکی ده وفات اتمشدر اکثر
مهارتی علم حدیث روایتده اولوب الی جلد
فدر اول ایلده عظیم کتابار تألیف اتمشدر
همدک شالی آثار و اخبارده بولدوغی مروای
یازمقدر حافظ مزبور فنک حکمن اجرا
و روایه حقنی فضا ایلمشدر

لکن درایه معقولانه اولور باشقه بر خالدر
مروایله اولاز ابن حجر که یازدوغی ظنیات
ایلده یقیناتدن اولان خصوصه معارضه جهلدر
خصمی الزام ایلمز و بوبده ابن جوزی
عجالة النظر نام بر مستقل کتاب یازب ابن
خیضر دخی رساله تحریر ایلمشدر برانلردن
نقل کلام جانبته مقید اولدق عاقله اشارت
کفایت ایدر

بحث ثانی تفسی بخیر در

تفسی فن موسیقی قاعده منجه نفمالله تردید
صوتیه دیرلر مطلق اصواتک نفوس و ابدانده
تأثیر مقرردر انکار اولمز صوت اگر ناموزون
و متکر اولورسه نفرت جهشدن تأثیر ایدر
و اگر موزون و مطبوع اولورسه رغبت و اقبال
ایلده تأثیر ایدر نفوس و ارواح اندن متأثر اولدوغنک
ابدانده اثری اولور و صاحبی اول تأثر ادرک
ایدوب یلور مکر علاحه محتاج فاسد المزاج اوله
اصوات موزونه دخی متعلق بحث اولاق ایچون
اوج قدسه بولینور بری حنجره طیور دن صادر
اولور بری دخی حنجره انساندن چقار
بری دخی ساز و سوزدن برائی ضرب و نغزله
صدور ایدر سائر ملل و ادیان اصحابی جملاهی
استعمال ایلدیلر بمله اسلامیه اهل شرع شیریف
طیور دن صادر اولان نفسمانی استماع مطلقا
جائزدر دیوب حنجره انساندن صدور ایدنی
بعض شروط و قیود ایله تجویر ایلدیلر ضرب
و نغزله استعمال اولان الثری استماع اصلا

باسد کلریدن فالوب چالندیلر چاغردیلر توبه
میدانی چه کو بدنی ووده انت حسی انت کافی
یاودوددوچوایلروردیلرواکیل وجهه فحواسنه
فریقنک قولی وفیل وجهه دن خالی اولدی لکن
بوده وار زمانده فیصل بولدی. عاقل اولان بومقوله
نزاع قدیمک فصلی آمیزند اولوب حساقت ایلر
والسلام

بحث نالک رقص ودرده در

رقص دیوانته مطلق حرکات موزونه به درلر
آلات موسیقاریه ناک اصوات و نقرات موزونه
استماعدن نیجه نفسه تأثیر حاصل اولور سه حرکات
موزونه رؤیتسندن دخی تأثیر حاصل اولور
نهایت طریق مختلفدر بری سمع و بری بصر
بولندن تأثیر ایلر لکن بون تأثیرده وزن حرکته
لازمدر ناموزون حرکات تأثیرده چندان دخلی یوقدر
ورقصک تأثیرنی خصوصسند سوز یوق
ورؤیتی خصوصسند کلام آغنی ده کچن تفصیل
کبدر

بولندن صکره بعض صوفیلرک ذکر و توحید
اشناسنده حرکتته کامل علماء ظاهر حرکت
دور به به دخی رقص اسمنی اطلاق ایدوب حرمت
فتوالو ویردیلر و مستحلی کافر در بدیلر صوفیلر
دخی اولار رقص تعریفی اکاسادق ذکلی دیو بحث
ایلوب حرکته دور به برای مصلحت رقصندن
غیری برنوع حرکتدر تسلیم اولندوغنی تقدیرده
مصلحت ضمه نده اول دخلی لایا بر در دیو رقص
حبشه و دور حضرت علی رض ایله احتیاج ایدوب
مسائل اجتهادیه به بر طرفن طوطن اکفشار
اولندساز و فتوالرک اصلی اکثر طری سلطنت
جانبنی جایه ایچوند زبر اسلفده صوفیلر دن
نیجه سم کورلشدر خصوصاً شاه اردو لئی
صوفیلی طرفندن طم ورائشدر اکاشا تشدید
و تقلید اولوب کثیر مریدو باعث جمعیت اولاجق

کسه ناک که روحی نفسته غالب تصفیه وریاضتله
نفس امارتی قهر ایلوب مملکت بدنه زمام
حکومتی سلطان روح اله ویره نذات والجان
موسیقاریه استماعی انک روحنی روحانیات
جانبته تحریک ایدوب تاله ویدا اول اوصافیه
انصاف و تشبیه شوق و برر اول اجلسدن
ارسطو ارنونی ایچاذ ایدوب شاییلر و اثر ایلر
تعلیم و نصیحت اشاسنده چالدر ایدی اما
شوق کسه ناک نفسی روخته غالب اولوب بدنه
نفس اماره حکمتی اجرا ایله نذات استماعی
انک نفسی نوازیات و همیه جانبته بر مرتبه
تحریک ایدر که درد مند انسان کاهی بزیست
عاشقانه استماعی ایله درکات هوا و هوسنه اوچار
کبدر خبری اولار

امدی غتاماده سنده نفع ایله ضرر جمع اولدی
اخص خواصنه نافع لکن عامیه ضرر معنوی سی
غالب و واقع اولغله شریعت شریفه اصولنده
برماده ده خطر ایله ایاچه جمع اولسه خطر جانبی
ترجیح اولتیق قاعده واصلدر اول اصله بناء
خواص انتفاعنه نظر اولتمه یو عامیه سی ضرردن
صیانت مصلحتی ایچون منع بیورولدی عوامه
لازم اولان حکم شرع شریفه اتباع در
اما بعض مشایخ کبار حکمای متاخرین ملکنه
کبدر و انارک شرطی اوزره تصفیه بولنده روحی
نفسته غالب سواک طالبرنی تشو بقرده و ژرد دیو
کیمی نای و کیمی دبلک و قدوم استعمال ایلدی
واکثری سماع تشبیه ایله اصول قاعده سی اوزره
نعمانی دیکای بونلرک یو طرز و طوری حکیمانه
دوشوب باب معالجه اوده سینه استعمال
قیلندن اولدی زبر اکثر اصالصوفی حکمه اشراق
اوزره مبنی و اصطلاحی اندن ما خودر لکن هر
عصرده تشبیه لری و خصوصه انلر طمینه طاشن
اتوب دخل و تعرضدن خالی اولدیلر انلر دخی

مساكر مينه برقه دار فسور لك مصلحتي
ملاحظه اولنشدرديدار

پونده مصلحت ندرديناره بوله جواب وردباركه
سالك ذكر و توحيد انسانده حركت اياه حركت
حرارت اقتضاياندر اول حالده بدنن پروت
كبديوب حرارته روح حيواني بدنه ياباور ارواح و
قوايه انسانيه كايوب جنسي اولان روح انساني
دخي اكاهلاقه جنسي ايله متحرك اوور ذكر
ونعمات استماعي دخي اكاهدادايديوب روحانيات
طرقه حركته برمرته شوق و حاله كاوركاول
حالده نيجه بي بهوش اووب صحو عالندن
كجور بدني برده قايوب روح كندني جنسي
جانيته پروايدز اوچر وواحوال ذوق اووب
من ايدق لم يعرف قيلندندرسكون ايله ولدوغندن
حركته تيز وجوده كاورك وسالك بو طريقيه منزل
الوب ارزمانده مطلبه نائل اوور و حركه ايدان ايله
ارواح وقوي حركته كاديكي نيجه انكار اولتور كه
مبدئي طالب اولتور كن بيله بالطبع حركت
ايدوب صالغر زيربانشي تحريكدن دماغ نوما
حرارته اعتدال پيدا ايدوب قوت فكر په زياده لكته
سبب اولور بومعا بعض كتب حكيميه ده
مستوردرد

اماصوفياك اسان حال ايله جواني بودر كه
اكثر طائفه خاوتيه اين طريقي مرید جمعي
اوزنه بنا ايدوب نكه قوروب نكاهه كيرلك شرطي
اولان هوي وهامي آله جمعت و مدار معاش وركن
اشعاش قايوب صورت اوغري ياري شلفك غرض
صحيح اولان امر سماع و حركه اضطرابيه -
سني كه اهله مباح اولسه كركدر دانه دام
يوزر پروايدز اجتماع قايوب اوله نه ايله بام
مقوله بي عوام او شوب نكه به نذور و صدقات
كاورك ديرل و بويابه حركه دور به لك عظيم دخلي
وتائيري واردردو دونه دن دوغزل ايلم لك
له پايده احسان بدنام

كيمي مذهبي و كيمي شاهد كيمي مرید و كيمي
زاهد يارد اصلي فصلي بوقا كاذب ايله شيعه لر بن
اوچورب تنبيه انكلك لاجل الاكل بريره كاوب ذكر
و توحيد ديهرك هاي وهو في التفساد ايدن ايله
مرید حقيقي وسالك صادق پينده اثباته واقع
اولوب اما الختام فانها كخي امهم فحواسنه
خلفك سلف ايله ذي وصورت اشتراك من تشبه
قوما فمومهم قاعده سنجه حسن ظن قضيه سن
انجاب ايدوب انكلك ايد بعيدين پروندار معاش
والت جمعيت وركن اشعاش قايوب هكاهه
كيرلك دامني بوزمه كه اقدام المنيوب انحق
علماء ظاهر اوزرل به لازم اولن دخل و تعرضي
يديوب نيجه رساله يازديار انكلك دخي انكلك بدن
قايوب بزم كازمن و امر معاشير نكه و مرید جمعي
ايله دره نه ايله برطر بق عرف واييني ابطال اولنق
نيجه قابل نيجه يوزيلدن پروايدز كلك كير بسم و
آين ارامزده امر قراردادده اولشد ريدعت ايله ده
اجرا ايدرز ديو كنديلك مدار معاشي اولان امرني
حاجت ايدوب مجرد دخل و تعرضه ترك اتمديار
انكلك دونه دن دوغديكي كي بعض ارباب تفصيل
دخي بهوده دخل و تعرضدن دوغوب ايكي
طائفه لك كشاكشي دور و تسليه مؤدي اولدي
هيچ برعه صرده سلسله تراعه انفعام و انقطاع
كايوب اوزادي كندني عاقل اولان نه دخل
و تعرض مرضنه اميلا اوور نه انكلك دام و حيل
ايله عمل ايدر بلكه سالك حقيقي اوليان بدعيار
حقنه شاعرل پوشه ريني او قور و ديكر
صوفي بوله من كيمكه ديسي مرضع
بيچاره او حشرله كيرداني مرفع
رشدك ايدون شيخ شيه تحت نشينه
كرسيده او تور وضع و قايوله مرابع
ركني صوبن صوفي لك وضع و قايوله
هر ييري كوزك نه و قورنه موضع

اچله آكر ياك ب توقع سونور
 قنچ اولدى بزه ديو كال متوقع
 ياقن كچن سورل يوغن لعة آتش
 اولمايه بولارك كبي احوال مله
 مقدارى رفيع اوانى الجنى كوزدرل
 كندول ينك اولمچون قدر مرفع
 افراط تصنطرى شول حنده دزركم
 خرقه لى وتاج لرى بيله مصنع
 پراشده كه بوخله هزاران ضررا ولسه
 ايلرلى اتى كندولره اولسه كرافع
 جمع اولون اذكلى رفصيله سماعك
 حلسه وار اشكال ولى حرمى مجمع
 باشلورن اچوب شمله لين بيره اورل
 جمع اولون برنجيه كل كاغسى اصلع
 حق حق ديدوكى صوفى ريكيله ايسه كر
 وق وق ديدكى يكدور اخلاصيله صفدع
 اوزنه سوزى قطع كلام ايله برادر
 كم طوبى نيجه قطعه برنجى برمقطع
 بحث رابع اصله ورضيه ده در
 اصله ورضيه انباء كرامدن برى ذكر
 اولدوقده صلى الله عليه وسلم يا صلوات الله
 عليه ديمك ويا خود اللهم صل على محمد ديمك
 واصحاب كرام ذكر اولدوقده رضى الله عنه
 ديمكدر
 ائمة دين رضوان الله عليهم بخارى اوزره
 عرده بركره صلوة على النبي فرض باقيسى
 مستحب اولمى مرويد هر ذكر عقيدته وجوب
 روايتى دى - ويولر هر حال اختلاف در
 كاسك ماده نزاع اولان خطبه ده مؤذنلر
 صلى الله عليه ورضى الله عنه دو چاغرشه ليدر
 كرجه اصل اذا قلت اصاحبك انصت فقد
 انصت فحواصنجه سكوت وانصت واجيدر
 بوجوبده اتفاق اولوب وجوب اصله

اختلاف اولمغه ترجيح اولمقى متردد انا عرف
 ناس مرجوحى ترجيح اوزره بنا اولوب ائم
 وجرم ايسمه التزام وعادت اذغشلدرد فراغت
 انزل هر امر كه عامه اراييده عرف وعادت
 اولوب اكثرى اختيار ايله وبلانكبر صغير وكبير
 اكا سألوف اولمغه قرار داده قلنه بدعت
 ومعتصت ايسه اتى منع هيسته اولان يهوده
 زحمت چكوب من لم يعرف عرف اهل زمانه
 فهو جاهل فحواصلى اوزره جهل وجماعت
 اظهار نندن غيرى نسته بى شنج اولماز بحث تفغيرده
 دى زياده تعمق اولورسه لساله قيل وقال
 سيف ستاله حرب وقتاله مؤدى اولوب سلقده
 كچن تعصب جنكلى كبي احوال ظهور ايدر
 زير اخلاق عرفه مخالف سوزى حق مى اولسه
 هولته قبول ايلمك برامى جيلى در وضع
 اولدوقجه حرص زياده اولور البته منى لازم
 اولدوغى تقديرجه دى ققولا ققولا لاله
 يتذكر او بخشى فحواصيله عل لازمدر كه رفق
 ولين الله امر دعوتك بر نموده طهور واييله
 پس بواصل امور تعديده استقصا وندقيق
 اولانمى بخلق صؤرت حقنده اولان عبادت
 اوزره قيوب حكام ووعاظ ابقا مامكان على مامكان
 ايلوب ارايزده عرفه منى برى بكر قصور
 وكسوره حق كر كدر مكر كه قولوكه عبادتى
 كما هو حقه كتابلر يازدوغى اوزره بيدر امام
 غزالى امثالى كبار عمرزده حقه برارايكى ركعت
 نماز قلامادق ديو عجزه اعتراف ايدوب
 سبحانك ما عبدناك حق عبادتك ديديلر
 جناب بارى پاكتر يسي دكل بهانه تكريسى در
 در ياي رحمتى وسعت اوزره اولوب احسان ولطفه
 نهايه وكرمنه حد غايه يوقدر قوله دى لازم
 اولان قادر اولدوغى قدر امر شريفنه امثالده
 بولوب مقرب قولارى كبي اضرع ونياز ايندوب

پادشاهها بدرگاه تو پناه آورده ام
در حرم حضرتت روی سپاه آورده ام
چار چیز آورده ام کدر کنج تو نیست
نیستی و معصیت عجز و کتاه آورده ام
دیو عجز و نقصانته معرفت او اقدر نیست
چرمته اعتراف این مکن • یکدر اذن که اوله
طاعت بین دیشلر

کاسدک بعضی واعظانرا مشاهده نموده خلع
صلوة علی النبی تکلیف ایدوب بمضایرتنزل
اول خصوص دخی چندان موضوع بحث
اولی مرتبه دکل عاده بنی بر حالدر مناشی
مشایخ پندیده سارودار اولان اختلاف و تفاو در که
بو اختلاف ضمننده نتیجه مصلحت کورلر
تکم تفصیلی کاجیکدر

بحث خامس دخان بجی در

اقتضا حسبی الیه بر زمان خلق جهان
ایجادکاری دخان بخشیده بر رساله تسوید ایدوب
بیاضه چقا رمش ایدم حالا بو مقامه اول رساله
مائی یاز بلوب مستوده الفا اولندی لیکن ائده
رعایت اولان ترتیب تکلی بر طرف قلوب بورسانه
طرزی اوزره واردات اساوینده یازلدی

قبل البیحت دخانک ظهورینه سبب اولدی
بر تعابیده اتی بیان ایدلم تعابیم سال
تاریخ هجرت سکر یوزی کجوب طقوز یوزه
قریب اولدقدیه اسپانیا کلمری بکی دنیای بلوب
پورتقال وانگلوس دخی محیط غریب دن محیط
شرقی به کجه که کناری کردن بر اطله (ح) که
کتاب اطلسه کینه یا یازبان کناره قریر
وارد قلند سینه خاندیه بر طبیب بدنه رطوبت
هوادر یادن مزاجده استعداده حسبی الیه امراض

(ح) بعضی اهل وقوف جزیره مزبور
اسمی طبقه اوله ورق دخان دخی طبقه سجه
اولدی درلر لیکن حقیقی ماموم دکاندر

بلغمه عارض او اوب علاج بالند قانوی اوزره
حار یابن اشیا به حالیه بقیدائسانده سفینه سی
اطله به واروب کورر که بر نوع ورق نیا راستنه ام
ایدوب حار الایحه اوله قلب و دماغه تاثیر ایچون
اوله کی بر آنله امکه باشلر و تنفع اوله ورق
مزبور دن وافر الوب ائده اقامت زماننده
استعمال ایدر کی خلقی دخی کوروب نافع
دوادر دیو مزبور طبیبه تقلید الیه وافر الوب بو کازلر
وبری برندن کورر که ایچمکه باشلرل سفینه
انکلیسه کلوب فرانسه سار دایر الیه یا بلوب
خلق اصلی بلندن بهوده ایچیلور ملاحظه سیه
استعمال ایدر کی چونی مبتلا اولوب سارمکیفات
قیلندن قلندیلر و شرفه غریب عامر معنی اولی حق
منعدن قالدی

اوائل ظهور که یت اون حدودی در یوانه
کلجه بعضی واعظان بر رسولیوب نتیجه علما
دخی کیمی حرمت و کیمی کراهت دعوا ایدوب
رساله یازدیلر ابتلا اربابی دخی ابخته ذاهب
اولوب جوابلر و پردیلر و صکره دار الباطنه
یعنی شهر قسطنطنیه به جراهم بیخی ابراهیم افندی
بو باید عظیم مختلر و سلطان محمد جامع بنده
مخصوص عقد مجاس عامه وعظ و نصیحت
و فزوی صورتلر بن دیواره باشد در معله وافر اهتمام
ودقت ایدوب بهوده زحمتلر چکمشیدی اول
سولد کجه خلق دخی زاده ایچوب مصر اولدیلر
کور دیکه اولماز فراغت ایلدی

همه سلطان مرادخان رابع و اخر عصر نه
سدیاب ساوی ایچون قهوه خانه لری قیاد بعض
حربی و قوی سبی الیه دخانه یساع اثمشیدی خلق
منوع اولیچ غیبه نه نه اهی امر هما بونه مخالفت
کنایه الیه ایچملری مو اخذه اقتضا ایلدی کیدر
انلرک منع باند دخی و خلق الزام حریم
لمساع فجو اسجه ایچمکه حریم ورغنی

احتمال نانی بود خان عندالعمل مستحسن و پدر
 قبیح میدر ابتلا اربابی استعمالند قطع
 انظر اذا خلی وطبه عقل ... ایم یونک قبیح حکم
 ایدر حسن و قبح یا عقلی او یا بشری اوله ایکی
 مذهب کوره بله زیراعقل استحسانک شرطی
 انده مفقوده در واستقباحتک شرطی انده
 موجود در اما شرط مفقوده نک بعضی ثابت
 اولسه اول زمان مستحسن اولور الحلا و
 ایچون استعمال کبی و حکام بحال عام
 و و یوانرنده استعمال اعدایی و مساجد و معابد
 استعمال اولنمده قبح عقلی اثری در
 احتمال ثالث نفع و ضرری در ضرر زمان سنده
 شبهه یوق نهایت مبتلا به حوائج اصلیه دن اولور
 ضرر نه نظر ایلمز ضرر بدنی دخی مقرر کرا
 عموم اوزره دخان جوهر هوایی مکرر قلعه
 طبا مضر در نهایت استعماله ما نوس اولانه عادت
 طبیعت نایبه اولور اول چمتدن ضرر دخی دفع ایدر
 و ابتلا شوقی الیه طبیعتک استعماله اقبال
 کیفیت در بهینه الوده هوایی اشتیاق
 حینده قلبیه تأثیر نه مانع اولور اول
 اجلدن بعضی مریض ارزو ابتدایی مضر عیای
 ایسه چندان ضرر افز بلکه بعضیسته دوا واقع
 اولور زیر طبیعت شوق و ارزو بله بر قوت کلوب
 مرضی دفع ایدر بوقوله ادورک برده تأثیر و تائیری
 طبیعتک اقبائنه و اعراضه موقوف در اما برکسه
 دخانی استعمال اعدیکندن غیر ضرری اولدوغنه
 جازم و اندن بالطبع مشغول اولسه اکا استنشاق
 زیاده مضر در تأثیر ایدر بعده جوهر هوا فساد
 مضرتدن غیر استعمال ایند خالی دکل یامرطوب
 المزاج و یاخود بایس المزاج اوله ایکی حاله مزاج
 دخی یا صحت اوله یا ندرج اوله مرطوب المزاج
 صحیح او اولسه استعمال دخان اکا مناسب
 و موافق در اما کثاری بهر حال یوست افنضا

ز یاده اولوب اول چرمه نیجه یک ادم دیار عده
 کوندر ادی ... بنسداد سفر نه کس بدرکن کاه
 بر مغز الیه و جوه عسکردن اون بش یکرمی ادی
 شرب دخان بهمتی الیه طوب و خنور هما یونده
 اشد سیاستله قتل ایدر کن کیمی یکنده کیمی
 جبنده قصه چپو قلی اوله طنبوب فرصت
 یولده بهه انجاردی استانبولده او جاقاره کیروب
 ایق یولارنده ایچنک نهایتی یوغندی یو مرتبه
 متع اناسنده ایچمزدن ایچر یوغندی انار و قاتندن
 صکره کاه منع و کاه رخست الیه سورنبوب
 بهشایی افندی خلته قوی و بر مکله خلق عالم
 ارانسته مجددا اشتیاق و روح یاشیدی طرف
 سلطنت علیه دن اربابنه برزگوشمال کوسر مکله
 فی الجملة اشائی قودی حالا کیر و جهل ربع
 مسکونده انجلمده در
 اشته دخانک سرگذشتی بونوال اوزره
 اولدی یوندن صکره یونک اوصاف و احواله
 کلام اول اوصاف و احوال بر نیجه احتمالدن
 خانی دکابر اجمال اوزره اثری ذکر ایدلم
 احتمال اول که خلق منعه ممنوع اولوب
 یوندن فراغت ایلمکدر بواختمال بر طرف
 قلمق کرکدر زیر عادت طبیعت نایبه در ابتلا
 اربابی بوجه فراغت ایلمز اثره اول تکلیفی
 اتمک کرک مانع نه مصلحت ایچوندر دیر لسه
 حکام طهر عوایدن خصای اکت اتمه دیو
 کبار وصیت ایلدیلر اکا بنا ظاهرده منع و تأدیب
 انلک وظیفه سیندر کندی اورز لیه لازم اولانی
 ادا ایدر خلقة دخی لازم اولان بوقوله اشیایه
 مثلا اولدونی تقدیرده یولارده حکامه قرشو
 اظهار الیه ترک ادب اتمه اما هر کس خانه سنده
 نه اثار لسه اشر حکام اول زمان دخل و تعرض
 ایدر سه التزام ملا یازم آتش اولور ع محتسب
 وادرون خانه چه کار

ایسر و اگر منحرف اولوب انحراف دخی رطوبت
جهتندن او اور سه استعمال دخان اکادوا واقع
او اور اما یابس المزاجه من جمیع الوجود مناسب
دکادر بیوسن ارتروب اعضا ریسه رطوبتن
قورودور کیدر بعض خلق طوزلو بلغه نافه در
دیودعوا الذکری نفع و هو مومک اصلی فصلی یوق
لاقی و کذافی قبیلندن برسوزدر طب قانونی
دائرة سه اوغراماز

احتمال رابع بدعت اولسی در شرعاً بدعت
اولدوغی مسلم زیر ایتیلده ظهوراندی و بدعة حسنه
قبیلندن قلمغه دخی بحال یوق عقلاً بدعت
اولدوغی دخی مقرر ز پرادور امدن بری عقلاً دن
کورواش و ایشیدلش دکادر حضرت عز زمانده
ظهور ایدوب و قد ریک ادم قتل اولندی دیدکاری
اصلی یوق اهل تعصب سوزی در

احتمال خامس کراهتی در عقلاً و شرعاً
کراهتده سوز یوق جهور قنده بودعوا به تسلیم
وارد و کراهت مرتبه سه و ارمه کثرة استعمال
شرطدر (خ) ز بر ادخال کندی رایحه سی و به اغنک
رایحه سی نفننده کر به دکادر بلکه اصلاً حجه
دخالک یلدهنده نوعاً صدودن خارج دکادر
رایحه سی استعمال اولور اما چوقه استعمال ایدنه نک
اغزنده برید رایحه (د) پیدا اولور که ایچمین کسه انک
تفسنی استعمال ایلر رایحه غیر اکانت عود
و عنبر کاور فی الجملة اغزده رایحه کر به اثری
ایجاب ایدن چیک صوغان و صاره سی و پراسه
اکانده کراهت اولدوغی کی دخالک کثرة استعمالی
غزده و بورنده رایحه ایجاب ایدیکی جهتندن مکروه

(خ) مثلاً یوزا ایچمک سکر مرتبه سه ابریمجه
حرام اولدوغی کبی

(د) اوله چوبنی ایچندن چقان زفر رایحه سی
دخی بددر بریره اصابه ایلر زبانه مهید باقی
قالور

اولور ایکسینده دخی علة ذای مسلم در حیض ده
جامع حرمتنه ثلوث ایلر اذای علة اولوب حرمة
لواطه دخی اکافیس ایلر اثبات اولندوغی کبی علة
کراهت ایکسینی جامع اولور نهایت تفریه اولوق
کرک و مبتلا اولنر بوراچه نک کراهتی تسلیم
تمدکاری نفیس امر دن خارجدر اعتبار اولنماز
زیرا انلر بری ریشک اغزی قو قوتندن استکراه
ایلمک جائزدر بوجهل دن مراد نفس امری
بیاندر والا ابتلا از بایسته دخیل و تعرض ملحوظ
اولوب انلری تغییر زعی فی معنی التزام مالا یلزم
قبیلندن ایدوبی مسلمدر

احتمال سادس که حرمتی در عین حسنه
قیه اولان حکم مخصوصده اجتهاد جائز اولوق
اصول فقه کتابلر ده مسطور اولوب استجماع
شرائط نظره ایدله دن استنباط ولومین وجه
تمکن ایلده اولی بودر که حرمتی ایلر اقبا
اولنمیب اصول شرعندن براصله ارجاع ایلر
خساق هر بار کسب اوزار و حرامه اصراردن
ضایات ایچون اباحه سستی ترجیح اولنه

احتمال سابع که اباحه در ظهور دخان قریب
العهد اولنه کتب فقهیه ده صریحاً مروی
و مذکور دکادر ایلر اولوجق انبیا ده اصل
اباحه اولوق قاعده سه کوره مباح و حلالدر برل
سابقاً مشایخ اسلام برای مصلحت کراهت و بعض
کنار فقهای دخی حرمته فتوی و ردیلر صکره
مرحوم بهائی افندی کندینک ابتلا سندن قطع
نظیر خلق خالنه اوفقی ندر اکانت ایدوب اباحه
اصلیه تمکی ایلر حلتیه فتوی و بری زرا
ادب فتوی مجتهد ملا فتنه رواشته افتاددر
روایه بولنه یق براصله ارجاع لازم کلسور
کثرة استعمال اکا عارض اولان احوال (د)

(د) چوق مباح وارددر که ادنی عارضه ایلر
کراهیه و حرمت مرتبه سی یولور

انی مقام اباحه ده فـ ومازسه ده هـ له حرمت و یا کراهت ایله افتاب بخدو رکور بنو رعارضه سته اعتبار اوانمحق لازم کلدی اول بخدور ندر دنیلورسه خلقي حرام و یا مکروه استعمالنده اصرار و بالی بخدو رویدر پس حل ایله افتاده بیلایه شفقت و جهوری و بالدن صیانت مصلحتی واردر انکجهون اباحه ترجیح اولندی زیر اچونکه اکثر اهل اسلام بو کامیلا اوایوب بیر حال ایچمی التزام ایلدیلر بروجله منع و ترک قابل اولوب یئون دیزاده برلندی اول مقوله امرده مبالغ شری نه ایسه حاکم و مفتی اکانتضاً حکم وافتا ایلک کرک تا که تفصیل لازم کله زیر حرمت و کراهت ایله حکم اولان امرده اصرار مباحدر دیو قنوی و بریلوب حکم لاحق اولان امرده اصرار کچی دکادر اولکی محض و بالدر ثانی ده و بال یوقدر و حاکم دخی اهلون شرین اختیاری کچی بر اصل شرعی یار جاعله حکم ایچیک اثم اولاز بلکه بر مؤنی و بالدن تخایص ایچون مثاب و مأجور اولور

برانی افندی مرحوم طبع سلیم و ذهن مستقیم صاحبی کسه ایدی اگر قانون اوزره شغل ایوب کیفه مبتلا اولسه روده بر کلنردن اولوردی لکن برقی تمام کورمهش دکلیدی نهایت ملاک استخراجه مالک اولوب قوه طبیعه ایله هر یزده اظهار مهارت ایدردی و عرف ناسه واقف دقبه شنانس و عارف ایدی بو یاده خلقک حاله بقوب مرحمت ایلندی الله رحمت ایله عبدالرحیم افندیبن صکره انک مثلی مفتی کلدی

تنبیه نبی واحد هم مباح هم مکروه هم حرام اولورمی تناقص دکلیدر دنیلورسه تقابریجه و اعتبار ایله اولور تناقض نبوتک شرطی واردر منطق کتابلرنده مذکوردر مثلاً بقولوا

اکلی حلال ایکن بعد الذبوع حرام اولور زیر ا مضردر

بو نند صکره حکام اسلامه اولی اولان بودر که ممالک محروسه دن هر پرده ورق دخان ایچون اگر مقاطعه بقلوب امینار نصب ایلدر و قبه باشنه بار مشر غروش فیری نه فاعله شحلی واردر و هر شهرده بر مخصوص مسکانه بیع اولوب صو قاقلرده یا بلدن منع اولنه و سنوی بیگ یوک اقیجه قدر محصول الله و السلام

تتمه مرحوم سلطان مرادک منعی و شدنی زماننده خلقک نتیجه می اوله الله ایچمه که اقدام انیوب ورق دو کوب پورته چکمه که دفع ارزو ایدر ردی لکن صکره اول حاقبتدن فراغت اتدیلر زیرا بی پروا ایچیلور اولدی بو مرتبه د نصکره بعض اهل ورع کدیرو تورع ایدوب کندی ایچمز و ایچنه دخل ایلمز و کیمنک دخی مشربنه موافق دکلدی نهایت کیمنی حاقبت ایدوب انک ایچون ایچمز راقم الحروف کچی یشت طاعت بودن خاک بو اودن صبر یلینه

عقلاک کونشینه اولدی خایل کریم ایله دیو دخل اندکجه مبتلا جواب و یروب ع لذت و طعمی دخانک شهله شکرده یوق دیو ایچر بالکندن قالماز اولی بودر که بو یاده کسبه دخل و تمرض اولمیه و السلام

بحث سادس قنوه ده در

بو یاده دخی سلفده نتیجه زراع واقع اولشیدی اصلی عن دیارندن ظمور ایلوب دخان کی عاله منتشر اولدی بعض مشایخ عن طباغاری مسکن ایدوب فقرای ایله بر نوع شیر عشی قلب و یون دیدکاری حیوانی دو کوب برلری کیمنی دخی قاوروب صوبن ایچمردی ریاضت و سلوک موافق و کسر نه و نه مناسب ایلدر بیس غذا اولمقه اهل عن بری برندن کوروب مشایخ

یوندن صکره قهوه نك وضعتہ کاملہ قهوه
 كندیسى باردیاس ایدو كنده شهبه یوقدر داود
 انطساكى تذكره ده حار یاس دبدبكي مسلم
 دكادر نهایت صوبله قیناب شرقی التندقه
 پروت زائل اولماز بلكه دخی زیاده اولور
 زیرا صودخی باردردر آنكی چون عطشی دفع
 ایدر و بر عضوه دوكله یاقز زبرا لك حرارتی
 حراره غریبه در تاثیر ایلمز لكین پیوسته
 بمقدار فتور كالور مثلا كندی اوچنجهی
 درجه ده یاس ایكن ایكنجهی درجه ده بارد
 رطب الله مخرج اولدقه پیوستك درد جسمی
 كیدر آنكی درجه ده یاس كالور و پیوسته
 نومی منع ایدر مزاجه كوره مطلقه اداری
 واردر امزجه یاده اصحابه خصوصاً سودای
 مزاجه چوقاقی مناسب ذكر بلكه مخالفدر كك
 استعمالی سمر و سوس سودای پی سب اولور
 ایچادبكي تقدیرده سكر الله ایچله لكین مرطوب
 الزاجه خصوصاً نسوانه غایت موافقدر انار افر
 قهوه لری چوق چوق ایچمك كرك سودای
 اولمق شرطیله كك انار ضرر افر

(بحث سابع برش وافیون وسار مكیفات
 استعمالنددر)

ارباب ابتلا یوسوزلنه بلاد دیرسه دخی
 چونكه صدد نفس امریانه در یو بایده كلام
 حق وقول فصل بودر كه انسان حالته اوفی
 و شانه البی اولان اصل خلقت اوزره قالسوب
 فطره سلحه بی تغییر ایلمك كرك افیون كرك
 برش وسار مكیفات مداوا قیلندن اولوب برعه
 و مرض استعمالی ایجاب اتمكجه غدا دن
 دوا به عدول ایلمه لر ز براطیعی اسكیدر اقتضا
 تدبكي تقریرده دخی غذا الله معامله تقدم اولوب
 اول امر دن دوا به مداوه قانون علاجه موافق
 دكادر قنده قالدی كه ایجاب واقف ایدر بر حال

وصوفیون وغیره استعمال ایلدیلر طقوز یوزالمی
 حدودنده كیلر الله رومه كلكده عظیم انكار
 اولوب حرمتنه فتوال ویرلدی یاق اولدوغندن
 غیری دور وجهه ایچله بی فقهیه تشبه در
 دبدیلر ابو السه و اقدی مرحوم دن نقل ایدر
 كه كترین كیلری دلرب قهوه و كترین در یاه
 غرق آدردی لكین یومتلر و شدتلر مفید اولوب
 و یریلن فتوال و سولتن سوزلر خلقك قولاغنه
 كیمیدی آجیاب برر قهوه خانه ل عظیم
 شوق و رغبتله برره كالوب ایچدیلر خصوصاً كيف
 اربابی كیلر بی تقوه ایدر حیات بخش بر حاله
 اولمه بر فتجائی اوغورنه جان و یرم قتلنده
 جائز اولدی انار زماندن صكره كلان مفتیلر
 چو زنی الله افتا ایدوب بیستان زاده بر مفصل
 و منظوم نفوی و ردی قهوه خانه لره كامع و كام
 رخصت الله بر قاجسته سوردی بیک نار یخزنده
 صكره انكار اولكسندن قالوب هر یرده رایگان
 ایچاپ هر صوفاق باشند بر قهوه خانه آچلدی
 قصه خوانلر چكیلر الله خلق ایشدن كوچدن
 قالوب كارو كسی معطل اولدوغندن غیری
 پادشاه دن كدایه وارنجی خلق بری برین كسوب
 میچككه اكاذری مرحوم سلطان مراد خان
 بیک قرق ایکی اواخزنده یومعنایه واقف اولوب
 خلقه شفقت و نصیحت یوزدن عوما ممالك
 بحر وسه واقع قهوه خانه ل یوزیلوب من بعد
 ایچلمبه دیو فرمان ایلدیلر اول زماندن یرو
 دارالسلطنة قهوه خانه لری قلب نادان كپی
 و بران در كسیر و اچیلور امیددی الله بر زمان
 اصحابی یوزموب قیامتله ایدی صكره اكثری
 یوزیلوب غیری دكان یابلدی لكین استانبول دن
 غیری شهر وقصبلده كالاول اچیلوب ایچیلور
 سابقا ذكر اولدوغی اوزره بمقوله امور منع
 مؤید قبول ایلمز

یو غیکن مجرد کینی وارد دیو بو مقوله شیر ایلله
انس و الفت اولوب بر قاج کره تاوالله طبیعتنه
عادت قلنه صکره فراغ بکن اولیه اخر عمره دک
گدری چکلوب سن و سال زیاده اولدو کجه
بل بو کلوب هیئت و قیافت کلیه اداوار نده بر بر
بو ز بلن صورتیه دونه کیف باشد کجه برانده
کیرو کجوب قوی و هوس کلوب و قوف
و شعور کیده نه اولی نه دیری نه او پورنه و باقی
مذبذب اوله حسن اختیاری ایلله بو مقامه ابرنار
کندوبه عظیم غدر اندکسند نه به می وارد
بوند نصکره اگر میسر اولوب بر طر بقاله کیده
یاورسه عظیم فرصت و غنیمتدر فوت الیمک
کرک اگر میسر اولنا زسه دفعه کسمک مهلکدر
نه چاره است حال ایدر و شرعا ترک نه مساغ بو قدر
و بعد ایستلا کف اربابه دخل و تعرض حاجت
و خطا ایدر نهایت روز نهوز ابتلا دامنه روشمیلری
غفلتدن ایضا کلوب کف اربابک ع ای نجسانی
سورمش بقلاقی بلاقن کلامی فجو اسنجه یارانه
تکلیف و ابرامی قولاعه کیرمک مصلحتی ایچون
تنبیه و نصیحتد راعط اخلاک نموده فان ابی فجرة

بجست ثامن ابوی رسول الله صلی الله علیه

وسلم بیاننده

بو بحث دخی معر که ارا اولدوله یازلدی

تنبيه اوله بعض خالی الذهن بنوا بو مقوله
بحث حاشا شان شریف نبوی به نقص و از ذرا
ایجاب و اقتضای ایدر زعی ایلله مطلقا جائز دکل صاحب
نااهل حقنده وارد اولان منعلری اهله ایراد
و بو مغلظه ایلله دیاب مطا رحه ایماک مراد ایدر
خبری یوقی که علم و جواب و سوال و قانون اوزره
هر بادن قبل و قالدر جناب باری تک ذات و صفات
وافه الله بیلنه نیجه هولناک بحثار وارد که بو مقوله
ایحاث انلرن یاننده مضحک اولور علامه سعد الدین
نقازانی شرح عقایدده لوکان فیهم ما الهیة

الا لله لفسدتا نظم کر می تو حیداری به دلیل
اولوب برهان تمام ایلله نهوت و لایکن بودلیل
دلیل اقناعی در توحیده دایل قطعی اولما زده کله
عصر تک بک فن عالمی باشنه اوشوب آفتار ایلدیلر
انک طرفندن محفلردخی نیجه ایحاث الزامیه ایلله
اسکات ایلدیلر هر عصرده ارباب قتال سیف
و شان ایلله محارب ایلدکاری کچی ارباب بحث و نظر
دخی قلم و لسان ایلله جدال و محاوره دن خان اولزلر
ایچق بو مقوله امورده بحث جائز دکل ظن ایابن
ضمیم و احسب بحثه قارشمق کرک والا حایه
محاورده انکد کوب قبل وقال ابی یامال ایدر

بوند نصکره مقصوده شروع ایدلم اوله
حضرت فخر عالم صلی الله علیه وسلم تاریخ
اسکندری تک سکر یوز سکسن برخی سنه سنه و ناریخ
میلاد عیسی علیه السلام بشوز غش سکر نبی
یلنده دنیا به کلوب پدرلی عبدالله بن عبدالمطلب
مکه دن کاربان ایلله غزه به کدوب دونوشده
مدینه منوره ده برروایتده مکه ایلله مدینه اراستنده
ابوا ده وفات ایدی عری یکرمی بش یاخود او توز
سال ایدی و فائنده اقوال وارد اکثر مؤرخین
قنده حضرت دخی طوغمش ایدی اول سنه
دنیاه کادی بعضا را یکی ایدن یکرمی سکرابه وار نیجه
بر قچ قول نقل و روایت ایدر نه باقی ایکی باشنده
اولار والده لری آمنه بنت وهب بن عبد
مناف در زوجی عبدالله دن صکره قلوب ولادت
حضرت ک دور دخی یاخود التاجی سنه سنه اوده
وفات ایلدی و بونلرک زمانی زمان جاهلیه
و عالم فترت ایدی حضرت رسول اکرم صلی الله
علیه وسلم قرق یاشنده مبعوث اولدیلر زمان
دعوت ایلله انلرک وفاتی اراستنده اقل مرتبه او توز
یلدن ارتق اولدوغی تو ارا تله ثبوت بولدی
بوند نصکره ارباب جدلک بو خصوصه اندکاری

بحث مائلی بر قاج سوال و جوابده ذکر ایدلم

کمی مرود اولدوغنده شبهه یوقدر

سؤال امام اعظم حضرتلری فقه اکبرده
ووالدارسول الله صلی الله علیه وسلم ماناعلی الکفر
دیدی

جواب شیخ به الدین زاده بمشدر که بومسئله
عقائد دینییه درج اولدوغنک سیبی بعض کسهل
کفر حکمی بی اوی بن حقنده نقله افراط اندیلر
بوافراط قواعد اسلامیه دن ظاهرا خروج
اولدوغدن اوتوری انلر حقنده افراط واصل
اسلامیه حقنده تقریباتیلری رد ایچون اصول
دیندن قلوب فقه اکبرده درج ایلدی امام
فخر رازی تفسیر کبیره ذکر اندیکی اوزره
سلفده روافض عترده عصمه دعوی ایدکارلندن
بوافراط دخی انلردن صادر اولمشیدی صکره

اهل سنتدن نیجهل تقلید اندیلر

سؤال کفر حکمی ندر

جواب کفر ایله ایمان ایکی امر باطنی در
اکا الله دن غیریی کسه مطلع اولماز الامارات
ظاهره ایله یلنور امارات ایسه کاه مدلولاندن
تخلف ایدر مثلا منافق اماراتله ظاهرده مؤمن
حکم اولنور اول ایلندن رکسه نک وفاتنده کفرنه
وایمانیه قطع وجزمه بحال یوقدر مکر حقنده
نص وارد اولمش اوله زیرانجهسه مؤمن سوء
خاتمهیه مبتلا اولور کیدر و نیجه کافره حسن
خاتمه نصیب اولور کفر و ایمان حقیقی بومقوله
قلیده مستور اولاندر لکن حکم شرعهده امارات
وظاهر حال اعتبار اولنور برکه وفات ائدکده
ظاهر حال ایمان ایسه احکام ایمان اجرا اولنور
واکا مؤمن حکمی دیلور و اگر ظاهر حال
کذره دلالت ایدر سه احکام کفر اجرا اولنور
وکافر حکمی دیلور پس کفر ایله ایمان
حقیقیان و حکمیان اولوب رالنده تلازم یوقدر
اوی بن حقنده حکمی ایله حکم مقرر لکن

حقیقی به موجب یقین نص کر کدر نص ایسه
وارد اولماشدر پس انلر حکمی منزله مستنده
قالورلر بوسباق شیخ به الدین زاده نکدر اما
شیخ علی مقدسی که علامه مصر و فرید
عصر در رساله سنده ایدر ماکان لثنی والذین
امنوا ان یستغفروا للاحمر کین اینک سبب نزولنده
مفسرلر ایکی وجه ذکر اندیلر بری بو که بوایه
اوی بن حقنده نازل اوله مفسرین و محدثین
جمع کثیر ابن عباس دن روایتله نقل ایدکارلری
نوتار مرتبه سنه ایروب اول ایلندن امام فخر
رازی و متأخرین محققلارندن غیریلر بوجهی
تقدیم اندیلر بمضی ایچق سبب نزولده بوی
یازدی وجه ثانی بو که اوطالب حقنده نازل
اوله علامه جار الله وغیری بوجهی رد ایلدیلر
لکن شیخ عبدالقاهر جرجانی که شیخ عربیه در
تقاندن نقل ایله روایات مختلفه ثابته اولسه بکن
اولدوچه البتہ ینهم جامع اولمش لازمدر ایه
کریمه بر شخص حقنده نزول ایلدی ایسنده
اجماله معنایی عامدر عبرت عموم لفظه در
خصوص سبیه کلک پس لفظ مشرکین واولی
القریبی عامدر ایه ایه عمه وغیری به شامل اولور
دیو توجیه و جمع ایلدی شیخ علی مقدسی
ایچا و ایمان اوی بن حقنده روایت اولان حدیثک
صدیقی زعم ایلنه بوایتک عدم صدق لازم کاور
زیرا نسخ انشا و احکام خصایصندندر اخبارده
جائز دکادر دیو سبب نزول حکمی ایله حدیث
احیانک عدم صدقده حکم ایلدی صاحب ملتقی
وغیری دخی بومسئله کندیلر

سؤال بو یابده مخالفة ایدلر نیچون ایدلر
جواب امام قرطبی تذکرده نقل اوقوال ایلنوب
بعض محدثلر که تحقیق و جمع و توفیق سمیه
تقدیلری بوجیدی سیوطی کبی مجر در نقل اولان
روایتلر ظاهرین یازدیلر انلر رساله لری تحقیقندن

خال نقل وقلیده. بنی اولدی کیمی دخی افراط و تمصب اربانیدن اولوب یازدوغی رناله یی بقمیدی و سولدیکی سوزی قولاغی اشتیوب طریق نظردن خارج وست صوابدن دور مقابلته ایراد ایلدی و اهیل قنند. حیر اعتبار و اعتدال ددن دور و هجو را اولدی بیجه می دخی حسن ظنه و رعایه اده بیه برابکی واهی سوزل نقل ایلوب تحقیق مراد اتمدی کمال باشازاده اقتدی کبی چله سنک ملاحظه سنه کوره اثری و هوددن خال اولدی.

سوال بوبلده اولی ولایق نهدر

جواب خواص و علمادین خلایق اصلی یلیوب تحقیقه قادر اولانلر اولی ولایق نهدر ییلورل و نتیجه استرله اوله دیوب مقتضای حاله کوره حرکت ایدرل اما صوام مؤمنیه لازم اولان بودرکه یوبلیدن دم اورمبوب سوز سولیمسیر و حسن ظن اوزره اولوب واهی روایتله کوره اوین مؤمن اولقی اومور دیلر ترک ادب ایدوب کافر اسمن اطلاق اتمیه لر زبرا حاشا بوسوله اهانت قصد اولورسه عظیم خطادر اتمه خایله دن ابن قدیمه مقنع نام کتایند. قرینه خارجه به مقارن اولورسه سب نی حکمن و یروب قتل اولور دیشدر امدنی انلره اولی بودرکه یو بختدن اساک و تحاشی ایدرل لکن سوزنر عامه در خواصه دکل

بحث ناسع ایمان فرعون بحیثی در

فرعون لفظی مصرملکی ملوکه اطلاق اولور لقبدر سلفده هرمصر بادشاهنه فرعون دیرلردی حضرت موسی علیه السلام زمانده پادشاه اولان ظلمه که اهل اسلام مؤرخلری ولید تسمیه ایدرلر فرعون موسی دیمکه سارندن ممتاز اولور فراغه دن اوچی پروایتده بدیسی ظلم و جبار اولوب انلرک بیوکی و آخری فرعون

موسی ایدی قصه سی سیر و توار بخرده مشهور و مشهور دور بنی اسرائیله جور و ستم اوزره اولمله ملة یهود اراسنده ششقا ایله شهرت بولمیدی ملة اسلامیه ده دخی کذلک دعوی الوهیه و جبروت ایله مشهور او اوب مقام ذم و عتو و فسادده لازم کله. فرعون کبیرر دیمکه ضرب مثل ایدرلر و چله نقایسیر و توار بخرده کفر و ضلال اوزره یازیلوب جهور اول طرفه ذهاب اولشیدی شیخ محی الدین ابن عربی حضرت تبری کندی کشفی و وجدانی اوزره فصوص نم کتایند. فص موسوی ده فرصوک ایمانی و نجاتی یازب دعوا سنه نظم کریمه دلایل کترب قال فرعون امثاله لاله الا الذی امنته به بنوا اسرائیل وانا من المسلمین فرعونک ایمانه نص صریحدر و حاله غرق خاله احتضار کبی دکادر که ایمان یس اوله سکره الان وقد عصبت قبل وکت من المفسدین ایمانی اول زمانه تأخیر اندو که نوع اعتبار عدم قبوله دلائی یو قدر یقدم قومه یوم القیمه فاوردم النار عدم ایمان اقتضا اتمن الیوم تنجینک بیدک لکنون لمن خلفک ایه نجاتیه نص در یو کون بدنگه بزسکا نجات و پرورز ساهله الفا یمکله و روحه دخی آخرنده نجات و پرورز تا کیم سنک خلفکنده اولان قومه سن نیم قدر تمه ایت عظیمه اولاسن و برکسه رحمتدن تاملید اولیه دیو سوق کلام اندکدن نص کره و الا امر فیه الی الله اسا استقر فی نفوس عامه الخلق من شقاه و مالهم نص فی ذلک یستندون الیه دیمندر شارح فصوص ایدر شیخ وارث کامل محمدی در ورئه کاملین نصوصی حقیقت حاله اطلاعین سکره استدلال صورتنده ایراد ایدرلر ارباب نظر و استدلال ایسه نصوص و دلائل ایله تحصیل علم ایدرلر و مدعای اوزره نصوص ایراد ایدرلر پس ایراد نصوص و استدلال صورت واحد:

اولفه وارث کامل مجتهد ومستدل ظن ایدرل اول
اجلدن شارحك كيمي شيخ مأمور ومعذور در
شرح الميوب بعض علما بوخل ديس در
برهودی ادخال انشدرد پو افتارل ایدرل وبالجله
اکثر خلق پو باده شیخه دخل و تعرض قیدنه
دوشوب موروز نور کبی باشنه اوشدیلر لکن شیخ
دیدیک کبی قطع و یقین افاده ایدر برنسته
بولامادیلر الحق بین الام مشهور اولان شقایه بناء
یازب جز دیرلر شیخ فصوصده کندی کشفی
مقتضاسنی یازب طریق نظر واستدلال محقق لریدن
فاضل علامه جلال دوائی دخی پو باده مستقل
رساله یازب قواعد اصول اوزره نصوصدن
استدلال الیه شیخک مدعاسنی اثبات الیادی
کیمی رد و کیمی قبول ایدوب بوزمانه کلنجه
سوریدی

نتیجه بحث بودر که بونک کبی دعوالده طریق
نظر بطریق تصفیه اراسی اول فرق اولانق
کر کدر طریق نظر ادله عقابیه و نقلیه باده استدلاله
مینی در طریق تصفیه ریاضه و سلوک الیه کشف
و شهوده مینی در ایکسینک دخی باشقه
اصطلاحلری وارد و بمخشک اصلی بر طریق
قاعدیه سی و اصطلاحی اوزره بناء اولوب سوال
وجوابده طریق اخر قاعدیه سی و اصطلاحی
طرفته نظر و التفات اولنمعق کرک تاکه
خلط مسائل و تشویش دلال لازم کلبه . جله
بونک امثالی بمخلرده مبدازاع وجدال و منشأ
قبل و قال بوماده در نظر واستدلال اصحابی
کندی قانو ناری اوزره طریق تصفیه اربابه دخل
و اعتراض ایدرل انلرک طریق ایسه طریق
نظر واستدلال دکل کشف و وجدانه مینی
و اصطلاحلری حکمة انراقدن مأخوذ باشقه
اصطلاح کشف و وجدان شرعادل اولوب
طریق نظرده بر دعوای اثبات الیلمزه کندیلرینه

حجت اولور اولی اللهک کشف الهامی
کندوبه حجت اولق طریق نظرده بیله مسلمدر
موجبی الیه عمل ایدر امدی طریق تصفیه قواعدی
اوزره سوق اولتان دلیل و دعوایه نظر قاعده سیله
اعتراض اولنمازا و انورسه کر و اول طریق قاعده سیله
و اصطلاحیله اولنق کر کدر پو باده معترضلر جله
طریق نظر واستدلال الیه اعتراض ایدرل انکب چون
وارد و سهوع اولاز مع هذا بوماده نصوص
دعوی شیخی اثبات ایدر نکه جلال طریق
نظر قاعدیه سی اوزره استدلال الیلمشور پو مینل
معلوم اولدقدنصکره برکبه پو باده نزاع ایدرسه
احق دکامیدر کویاکه حق تعالی تک رجحتی
خلقدن منم و در یغ ایدر فرعونک ایماندن اکانه
ضرر و کفر لریدن نه فائده حاصل اولور هله پو دیرلر
پو دعوای اتسه ل انتقام ایچون وجهی وارد و ز را
انلرک ابوا و اجدادی فرعوندن چوق ستم کورمشدر
اما غیری ملقا صحا فی انله تابع اولنک وجهی ندر
امدی طلبه علوم و قوالنه اولی پو در که پو باده فرعونیه
مؤمن دیمزلرده دینلره خصوصاً شیخه دخل
و تعرضده او ابهلر خدا و سطنن چقمه یل

بحث عاشر شیخ محی الدین ابن عربی شائنده واقع
اولان اختلافی بحثی در

پو بحثی دورت کله الیه ادا ایدر

کله اولی شیخک ترجمه سی یعنی تاریخی در
شیخ مزبور محی الدین محمد بن علی بن محمد بن
عربی الطافی الحسینی الاندلسی الرسی المالکی در
اندلسده اقی ذکر کناننده مر سیه نام شهرده بشور
الشمس رمضانک بکری دینی کوننده دنیایه کلوب
دمشق شامده صالحیه نام ناحیه ده التوز او توزسکر
ربیع الاخر ینک بکری ایکنجی کوفی وفات ایدی
سینی بخش سکر بیل اولور مغرب دیارلرین کرزوب
تحصیل علوم و تکمیل منطق و فقهوم ایدوب سلوک
و مجاهده الیه مراتب عالییه نائل اولدی بعده

حاجازه کلوب حرمین ده نیجه مدت اقامتدن صکره شامه واروب وفات ایدنجیه انده قالدی عصرینده اکثر تالیف وقوة قدسیه ايله مشهور اولوب شیخ اکبر لقی ايله اشتهار بولمیشیدی التوز قدر کتاب ورسائل تالافته موفقی اولوب کشف وشهودی مقتضاسه بایسته وحده وجود مطلق مسلکین اختصار ایدوب فصوص وفوحات امثالی کتابارنده وارداتی اول سالک اصطلاحی اوزره قلمه کزدی وعلیوم غریبه دن علم به حروفده جعفر بکر ومفتاح جعفری تالیف وعثر بر ایدوب انکله اهل عصری اوزره تفوق وتفرّد اتمیشیدی مشایخ کباردن شیخ صدرالدین قنوی کی افراد کلوب کندودن تلمذ ایلدیلر واکثر آثارنده جمال سمعی جلال اوزره راجح و غالب اولفته صکره کلانلر قبل و قالسه مؤلّی اولوب شائسته خلق اختلافه ووشیدیلر

کلمه نایسه شیخی رد ایدنرده در شیخ انتقالند نصکره طریق تصفیه اصحابیندن بعضلر طریق نظر اصحابک اکثری شیخک وحده وجود اصله بناطریق تصفیه اصطلاحی اوزره یازدی کتابلر طریق نظر کوزی ايله باقوب انکار ایلدیلر و انکارلری بیوجه دکل ایدی ز بر طریق نظر قانونسه کوره منکر کور ونوردی اول جلدن بونلر کیمی قبول ایلدیوب انکار ايله آکنفا اندی رد ايله مقید اولمیدی کیمی دخی انکارده مایلته واصرار ایدوب ردل یازدی وعظیم محامل وهجوملر ايله شیخی افکار ایلدی حتی بفرقه متعطلبری شیخ اکبری شیخ اکفهر محریف اندیلر لکن بحث سانشده ذکر اولدوغنی اوزره نزاع وجدال اصل فاسد اوزره بنا اولمائه عندالتحقیق انلرک محامی یا افکاهی صریح باب و طین ذیاب مغزله سند کور وندی اهل انصاف اعتبار زلفات اقویوب

دکلمه دیلر انجیق یعنی یسردن فرق انمز کسه لر انلرک یا فیراسنه الدایوب اوزرلر بته لازم دکل ایکن سوظن ايله نیجه و بالره کردیلر البادی اظم فحواسنجه باعث اولانلر دخی زیاده وبالیدن غیری نسبه کوره دیلر انجیق کیمی طریق قانونی اوزره مخالف کورب انکار خفیف ايله قناعت ایدیلر فشک وطیه سنی ادا ایللیوب و باله کرمدی بلکه

مثاب اولدی

کلمه نایسه شیخی قبول ایدنلرده در طریق تصفیه اربابک اکثری وطریق نظر اربابندن بفرقه که شیخ کلامک منشای واصلی ندر ایلدیلر باخود ظاهر حالته نظر ايله حسن ظن ایدوب اصلانکار ایلدیلر ووجه سوزلر بن حسن قبول ايله قبول ایلدیلر حتی بفرقه دن کیمی شیخ طایم الاولیا و وارث خلافة محمدیه در دیدی طعن وتشنیع اربانه ردل یازوب تسفیه ایلدی ایکی طرف دخی افراط وتقریطدن خالی اولدیلر اما وحده وجود مسئله سنده شیخدن صکره کان اکثر مشایخ صوفیه شیخه تابع اولدیلر نظر وتصفیه طریقیتی یعنی جمع ایدنلردن محقق سامی مولانا جامی بومثله بی بر رساله ده مفصل ومشروح تحریر و بیان ایلمشدر مراد ایدیلر اکامطالعه ایدیلر

کلمه رابعه شیخ حقیقده توقف ایدنلرده در ذکر اولتآن انکی طریق اصحابندن بفرقه شیخ شائسته توقف ایدوب کتابلر بنه باقدیلر رد وقبول ايله مقید اولوب کتاکش ورطه سته اوغرمادن توقف کنارنده طوره قی کدر سلامت انده در دیدیلر و بونلر اصابت ایللیوب منسیر کورمیدیلر نیشنده صدر الدین قنوی حضرت لری وصیت نامه سندن استفاد اولان دخی بود ز بر ایلر یزدن صکره شیخک بوزم کتابلر یزدن هر کس استفاده نه هوس ایلیمه ز بر اکثر ناسندن اول

طوغوب التمشین دور بندہ وفات ائمہ در جمہور علماء شیعہ غرض سابقہ بناء مزبور حقتہ ابنی تجویز ایلدیلر بعض اہل سنت علمائی دخی بزید فاسق و کافر در کفر نہ بعض شعری دلالت ایلدیلر دیوانلرہ تابع اولامی فقہا شافعیہ دن بشپوز دور بندہ وفات ایدن ابوالحسن علی بن محمد کبھراہی و متاخر یسندن سہ الدین تفتازانی کھی اما اکثر اہل سنت تجویز اتمدیلر امام غزالی عدم جواز نہ مفصل فتویٰ و پروب منع ایلدی کافرہ و شیطانہ بلہ کہہ لدن ائمہ اولی در دیدی و امام سراج الدین علی بن عثمان اوئی دخی اصول دیندہ نظم ایلدیکی بقول العبد قصدہ مستندہ وایمان بزید بعد موت دیدی بوندن فکر خلق اراستندہ فزعون کھی سو ظن و تشکا ملاحظہ سی رسوخ و ولوب برکندی قالدی و مقام شتم و ذمہ بزید لفظی ضرب مثل و مستعمل اولوب غرض اصلی دن قطع نظر بمجرد تقلید محضہ لالجب علی ولا لبض معاویہ اکثر خلق لعن ایدر اولدیلر نہ امام غزالی سوزی قولاتلر یہ کیردی نہ بقول العبد تبیین اشتدیلر حتی برزہ ایم مقولہ سی اشخاص معاویہ بلہ لعن ایدوب مافی کیمدیلر انلرہ بویلدہ نزاع فی معنی در زیر اصلی باطل تعصبہ یا خود جہلہ تقلیدہ مبنی در نہایت طالع حد اوسط اولان فی غرض اہل سنت علمائی مسلکئی اختیار ایدوب امام غزالی فتواستبلہ عامل اولور و بیک یسلدن بروکدن معنایہ قاریشوب یہودہ حماقت ایام مزبور فتویٰ وفیات ابن خلکاندہ حرف عیندہ کبھراہی ترجمہ سندہ مہ طور در

بحث ثانی عشر بدعت یحییٰ در

بدعت اولدر کہ امور دینیہ دن و بیہودہ دن صدر ثانی دہ یادخی مسکرہ ظهور ایلیہ حضرت

پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم و اصحاب کرام زماندہ اولوب سنۃ قولہ و فعلیہ و تقریر یہ دن بری الہ اکاشارت اولمہ و حقتہ انار دخی بولمہ بودہ قولہ نہ ایکی قسمدر بر نہ بدعت حائتہ در پرل اول زمانلرہ اولوب مسکرہ اقتضا سی الہ ائمہ دین تجویز اتمدکاری در منارہل بنائی و تالیف کتب کھی بر قہمی دخی بدعتہ سنبہ در اعتقاد یاندہ اہل سنتدن غیری فرق خالہ عقائدی کھی علمایندہ خالق کندی زعزعجہ عبادتلر اختراع اتمیک کھی بونلرک ہر بریک احکامی کتب شرعیہ مفصل و مشروح یازمشدر بزانی زیان صد دندہ دکاز انجیق اتی ذکر ایدر کہ بوجہ بدعتلر بن الناس عرف و عادتہ مبنی در بدعت ہر فوک اراستندہ برکوب قرار دادہ اولدند نصکرہ امر بالعرف نہی عن المنکر در دیو خلقی منع ایدوب ایدن دوندنک اروزوندہ اواق اعظم حماقت و جہلدر خلق مالموف و معتاد اولدوب معنای اکر سنت واکر بدعت ترک اتمزل مکر بر صاحب سیف جلہ سن قتل عام ایلیہ مثلا اعتقادہ اولان بدعتلر ایچون سنی یادناہلر نیچہ جنگلر و قتاللر اتمدیلر اولدی علمایندہ اولان بدعتلر حقتہ دخی ہر عصرہ متشرع و متقی حاکملر و واعظلر نیچہ ییلار نصب نفوس ایلوب خلقی بر بدعتدن دوندورہ مدبار ابدی خلقی عادتن ترک ایلدن ہر نہ ایدہ الی ماشا اللہ سور یلور کیدر انجیق حکامہ اہل اسلام نظامی حیایہ و شرائط و ارکان اسلامی جمہور یسندہ محافظہ لازمدر و اعظما دخی عموم اوزرہ خلقی سنۃ ترغیب و بدعتدن تحذیر بایندہ رفقہ و عطف و نصیحت الہ اکثفا ایدچک اوزر نہ لازم اولان وظایرہ فی ادا اعمش اولور لوط و متقی خلقہ قائلر کوچلہ ہاوندہ متقی اولان و بالجملہ بویلدہ تعمیق و تدقیق مفید

دکدر زیرا صدر اولسد نصکره کن عصرلده هر عصرک خاقی حالی سته تطبیق و تدقیق اتسلر قی بعد بولور (ز) انصاف ایدوب هر کس نفسی بوقلمسته سته اتباعله اصلا مناسبت بولاماز اکثر ازمایند صادر اولان افعال واقوال بروجله بدعتدن سالم دکدر امیدی کمال کرم حضرت شفیع امتدن متوقعدر که بوضیف بیچاره امتک کثرت بدعة جرایمه باقیوب مؤمن و موحد اولدولری خصلتی باعث شفاعت و سبب مغفرت قله والا کمال مرتبه سته رعایت و اتساع تکلیف اولتور سه حال مشکدر الله تعالی غنايت الله

بحث ثالث عشر زیارة قبور بحثی در

ایم سالقه مقابریا رسته زیاده اهتمام و رعایت ایدرلری بر روایتده عبادت اصنامک مبدائی و منشائی بو ایلدی اسلام ظهورنده بر زمان حضرت فخر عالم صلی الله علیه وسلم بو محذور ایچون مطلق زیارت قبور دن منع اتمش ایلدی صکره کیه و تجویز ایدوب کنت نبیکم عن زیارة القبور الا فروروها بیسور دیر پس زیارة قبور و مویاه دعا مشروع اولدی نهایت صدد استمدادده در بو خصوصده علما اسلام اختلافی ایدیلر بعض منایح اذ انحریم فی الامور فاستعینوا من اهل القبر و دو استعانت و استمدادی تجویز ایللیدی و دیدی که روحک بدنه تعلقی جمعتدن قبله دخی علاقه سی اکس دکدر کبار قبورنده اثر روحانیت وارد سائر برده اولان توجه و دعایان اوله برده روحانیت ایله توسل اولدی در کورانی که مشایخ نقشبندیه کباردن بعضی بهضنک قبرنه ملازمت و روحانیتدن اخذ ز تلقی مزینقت اتمشدر اما اکثر اهل شرع استمداد (ز) بو مخالفت زمان و مکان اختلافدن لازم کاور اصلی عقلا واجتماع قاعده سته راجع او اور

و استعانت تجویزی عوامه ارحاء عنان اولور سافنده اصنامه عبادت بومعاندن ظهور و نشأت ایلدی اولانیما و اولیا ارواحی ایله توسل ایلدیلر کیده رک صورتلرن یابوب هؤلاء شفعاؤنا عند الله دیو طاییدیلر عبده قبولدخی بومعنا ایچون قبرلده معتکف اولوب عبادت ایدرلر دیو مطلقا استمدادی منع ایدیلر و بومعنا شرکدر کورنلری که حضرت ابراهیم نار نموده القا اولور کن چیریل امین کاوب حاجتک وارمیدر دیدکده اما لیک فلا دیو جواب و یردی ربکدن سوال ایله دییجک علمه بحال حسی عن سوال دیکله عرض احتیاج و دعا یله ایللیدی اندی بو خصوص خلقه توحید قاعده سی تعلیم اولدی کرکدر که خلقی حقدن غیری دن استمداد و توسل ایللملر و ابغوا الیه الوسیلة ده وسیله دفر مراد طاعات و اعمال صالحاندر دیدیلر حتی بوزمه دن ابن تیمیه افراط ایدوب حضرت رسول اکرم قبر شریفی یله زیارتدن منع ایللیدی حضرت عمرک استسقاءه قبرنی ایله توسل اتمیوب حضرت عباسی کوندروب انارله توسل ایدکاری احیا ایله توسل اولی اولدوغنه دلیلدر دیدی بو بایده و بر قاج خصوصده من پوزک افراطی باعث اولوب مصر و شامده علما باشنه او شوب نیچه بحثلر و مصر بادشاهی حضورنده دعوالر ایلدیلر خلق ایکی فرقه او ابوب طریف دن نیچه رسالهلر یازدیلر ابن کثیر و ابن قیم انک شاکردری ایدی تالیفلرنده بو بحثلردن اتساع ایدیلر مخالفتلری ابن تیمیه فی اکفار ایدوب بالآخره حبسه قودیلر یدییوز یکر می سکرده حبسه و ثات اندی پس بحث زیارة متنازع فیه او ابوب ایکی فرقه یه محاکمه لازم کلدی

محاکمه ده دحداسط اختیار اولوب دنیاور که ارواحک ابدانه و قبوره تعاقی دقایقنی بیابوب شاکر

آهنگب حرکه کاوب ظلمت کبر و کین بصر
 بصیرت پروردگار سمت اعتدال واضح ایکن
 گور من لوب افراط عارفه کبر کنیدی زعنه
 کانه بر مقبول انش ایند درد مندک خبری
 یوق که ورع بارد پندار یله آهز یره مستحق اولوب
 مبنویس خلق و مردود حق اولوق جرئه استمداد
 پیدا ایدر هی الله اول کجه نمازی اوده
 قلنک اوله ایدر وضع ناهوار ایلنک نلازم
 کلور عمر کده چله نمازی جماعتله می قلنک
 یاخود مسجده سائر اهل اسلام الله اول نمازی
 قلنک بر مکرره ارتکابی الله کافر می اولور سن
 مکر سائر اقوال و افعال کده کراعتدن سلامتی
 واردن بلکه احوالکی انصافله شرعه تطبیق
 ایلنک چوغنی مخالف پولور سن سنک شیخ
 رفاضی زاده افندی احیاء علوم دینی اوقود
 یوزدین انحق کدومزک ماهیتی و عجز فی
 بلسکی استفاده ایدرز دیر وقصور و کسوره
 اعترافله انصاف ایدر دی سن یله زعم و بتکار
 ضاحی اواق ندن
 زانندی واعظ اقتدایره لازمدر که اول نماز
 زمانده یومحاکه فی نقل ایدر و عطار شک
 وظیفه می بودر افراط و تفریط نقلی الله خاقه
 دغدغه و روبر امت می داراسته تفرقه دوشور می
 تدقیق و تعاطیل بری دکلدر عبادت صور رتده
 اولان عادتلی منع اقمسک اول درز بر احر صه
 و امیراه باعث اولور بلکه ترغیب اینده لخلق
 کالی کلور سائر فرائض و واجبات کبی کیده رک
 ترک ایدر دی کور من یمن که فی نماز اول
 کجه لده مسجده طولار زیر اتمح حصافاده
 ایلنمدر

بحث سادس عشر مضافه یحیی دن

مضافه ال کور من یمن ایلنمدر اصلده بیست
 و ملائکه و من ایدر سادس عشر اکرام بری بیست

ملاق اولدوچه مضافه ایدوب غفر الله لنا
 ولکم دیرلری و یو باید نتیجه احادیث شریفه
 روایت اولنمدر مراد ایدن امام نووی اذکار نده
 کوره بالکر بر فصل مضافه حدیث در صکره
 صکره ملائکه مضافه اولنمدر اولوب نماز لدن
 صکره اکثر رومده چجه نماز لدن صکره ایدر اولدیلر
 یو خصوص دخی عادت و بعضی فقهی بر بدعت اولنله
 بعضی واعظ لرو یلوب رافضیلر عادت کی در دیو
 خلقی منع ایلنک استفتا اولننده رافضیلر عادت کی
 اولان اوقات چجه دتصکره ایدر کبری مضافه در
 چجه دن صکره اولان مخصوص صدر دیو قوی و بر دیو
 زرا اقرار داده بدعتلده مهم افکن توجیه و صلاحه
 حیل اولی در یونده دخی بر زقیل وقال اولنمدر
 لکن اول مرتبه افراط و تفریط واقع اولوب
 خلقک برازی فارغ اولدی لکن اکثر عوام پندده
 خصوصاً عیدلده امر واجب بقامتداجا اولور
 یو باید دخی اعتدال بودر که چجه کونبری
 جامعه کشی کنیدی اول شروع اتمه اگر یا نده
 او توران شروع ایدر سه نه چاره مضافه ایلر
 زرا اتمدیکی تقدیرده اول ادم یا خجیل یا منکسر
 اولور البته هر حال بر افعال کلور اول جین ده
 بر بدعتی اشلنک بر مشنک خاطری کسردن
 اهورندر یو دقیقه دن صکره عادت نه باشد اول شروع
 ایلده دخی عاصی و مجرم اولوق قدر نسته یوق
 لایاس در عیدلده ایسه ملاقات زمانه در سنندر
 لکن عیده تخصص عرف و عادت اولنله اولری
 سنت دکلدر چله احوال سنت اوله جق دکلر یا

بحث سادس عشر مضافه یحیی دن

سلام بخند اکثوب یاخود یا بنی الله الی الله
 اشارت ایلنله دخی بدعتلر ذراع اولور سائر
 و الی و ایلنک صحتلدر هر یک بر کبری بیلا
 اولدوشدن غیری اصل اسلام است اشلنک دخی
 می اتمده کور سادس عشر اکرام عرف و عادت

اولشدر کرچه صدر اسلامه چله نك تحفی سلام
ایدی لکن صکره ملوک اسلامیه دولتری ظهور
ایدوب هر دو نك بر کونه عرف و عادت اولوب
هر نسته صحابه زمانده کی قالمق اطوار
دوات و نیاین دیار و عادت اقتضا ایدی انلر
اراسته سنت اولان امورک اکثری اونودولوب
هر بری ابرار و رعایت عادتلرینه مغایر اولغله انجق
روایت کتابلرنده اسمی و رسمی قالدی کیدرک
فرائض و واجباتده بله سابعه اولتور اولدی سلفده
کجن ملل وادیان دخی چله بو یلدر عاده الله
بونک اوزرینه جاری اوله کاشدر هیچ بر یتمک
امتی اولندن اخر نه دک چله سنتی رعایتله اجرا
ایده مدبر عالم کون و فسادده بر حال برقرار
دکدر پس حضرت رسول اکرم صلی الله علیه
وسلم زمان سعادترنده و ادا حنین تحبیه
فجوا با حنین منبها آوردوها مقتضاسنجیه
بر اولغنجق حضور شریفلرینه داخل اواسه
السلام علیکم دیر ایدی انلر دخی و علیکم السلام
ورحمة الله و برکاته دیو در سلام ایدر لدی
خلفا راشدین عصرلرنده سایر اصحاب
کرام و اهل اسلام بو متوال اوزره سلامشردی
صکره بنی امیه و آل عباس دولترنده بعض عادتلر
ظهور ایدی هر قومک اراسته بر نوع تحبیه تابع اولوب
برلشدی قالدی جالا دولت عثمانیه ده عادت
مثلا بادشاهلر حضورنده سلام برینه برادرلر
اکا بر دین و دوات حضورنده خصوصاً علما
رکوع و انجما ایدرلر سایر اراذل نس کیمی
صبح اخیر کیمی عشق اوله دیو استلشیر
و نتیجه می دخی سنت اوزره سلام و پرور
امدی بو عادتلر سنه مخالفدر فراغت ایلک دیو
بونلره نزاع و جدال حاقندر ز بر دفعه الله ذکر
اولدی که رفو مک عرفی آفیدر مشکادر بو اصل
نسته لوده خلقی کندی حالته قویوب امر دین

و دنیا به ضرری عام و نفسانی محل معشاری
کورلر اولامولک حضورنده و غیر ی برده بر
او بملکه بعض ققرا اکا بری تحبیه ایدر و بعض
ورع خشک اصحابی کافر اولدک بری و باله
قودک دیو عظیم انفعال کو سبب فقیری
حجاب انسته باقار نه کفر دن خبری وار نه
و بالدن ز براموجب کفر اولان سجده اعضا
سبعه اوزرینه اوچ کره سبحان الله دیجک قدر
مخلوقه عبادت بنی ایه اولان سجده در سجده
تحبیه ام خالفه عصرلرنده مشروع ایدی
اسلامده منسوخ اولدی ظاهر بودر که بر اوین
کجه عبادت قصدی ایه بدی عضوی اوزرینه
اولقدر زمان طوروب سجده ایلر کفر
و وبال ندن لازم کاور ال انک او یوب رکوع
و انجما و سایر الفاظ ایه سلام و تحبیه انجق سنه
مخالفتی وارد اول دخی عرف و عادت ترک
اولمق عذری ایه معذور ز بر بر کیم بولر
چکسنه وارپ سلام و برینه استخفافه جل
اولمق اولرنده عادتلر انکجنون عرف و عادت
و رسوم ادبه رعایت ایدر کذلک طایلر استاذ
حضور نه وارد قده رکوع و انجما ایلمز سه ده
سکوت ایلله ز بر اخی زماننا سلام ساوا و اقرایه
رتبه سنی اشعار اندکندن غیر کبار و صغار
بیننده جاری اولان عادت ادبه رعایت اتمش
اولور و بوندن اساذنک خاطرنه بر کاور امدی
امر بالمعروف نهی عن المنکر ایدر انقیدلر بو دقائقی
بلمک کرک خلقی مأثوف اولدوغی معنادن
دوندر مکه عبث بره سعی ایدوب تضییع اوقات
اتممک کرک ز بر ا بر دمه سویامک ایه قطع
معدرت حاصل اوور و تاثیر ایلمز سه دخی
زیاده می کوزه لکدر مفید اواز

بحث سابع عشر امر بالمعروف
نهی عن المنکر بحثی در

اهل اسلام علمای اختلاف ادب و بعضی مطلق واجب و کیمی مطلق واجب دکلر دیدی اما حق بودر که مأمور به و منهی عنه تابع اوله واجب و حرامده واجب و مکروه و مندوبده مندوب اوله (س) امام سیف الدین امدی اباکار افکارده و جو بنه بدی قید ذکر ادب علامه عضدالدین موافقه و سید شریف جرجانی شرحنده انری ایراد و ایکدستی شرط اولقی اوزر سوق ایلدیلر قید اول بودر که آمر و مأمور مکلف و خطابه اهل اوله

قید ثانی آمر مأمور به معروف و منهی عنه متکرا و لدوغنی بیله کندی عامل و عادل اولقی لازم دکل مثلا فاسق مجلس فیسقه کندی ایچرکن غیر باره ایچمک ده زی کندی ایچمک واجب ایچمک دیمک دخی واجب بواجبی رکدن او بواجبی دخی ترک لازم کز واجب ترکی واجب اخر فعلانی منافی دکلدر نهایت ایکینی دخی بریه کترسه عدالت یولور تأثیر زیاده اولور بو خصوص دخی سایر شروط و قیود یرنده اولدوغنی تقدیرده واجب اولور

قید ثالث بودر که مأمور به واجب و منهی عنه حرام اوله والا امر و منهی واجب اولماز تنکده کر اولندی

قید رابع بودر که وجوبی قطعی اوله وجوب صلو و تحريم خرقی اگر مسائل اجتهادی دن یعنی مختلف فیه اولان مالدن اولور سه امر و منهی واجب اولماز

قید خامس کندی غیر آمر و نهایی اولیه

(س) اما امام غزالی اجساد دخی تفصیل ادب تنک کتمه شد ر مالی کیرو بو اجماله راجعه در

اولور سه واجب کفایه در هر ناحیه ده برکه یولو نه کفایه ایدر اما برکه بر منکر کور سه سایر شروط و قیود یرنده اوله آخر وارد اوله دیو ترک ایماز زیر اچا ترک غیر کسه اکامطاع اولیه

قید ثالث و شرط اول بودر که امر بالعرف و نهی عن المنکر اولدوغنی تقدیرده مأمورک حصول و منهی نک زوالی رجا اوله یعنی خلق اصرار اتمک و فتنه به باعث اولمق طرفی غالب و راجح اوله ایله اواز سه واجب اولماز انجی شمار اسلامیه اظهار ایچون ر اصغر جد السز برکه ایدر سه فتنه اولمق شرط بلا مستحیدر

قید سابع و شرط ثانی بودر که بحث و تجسس اولیه تفتیش و تفحص سزاوه زی را تجسس اظهار فاحشه به سعی و حرام در حق تعالی کتاب کریمده و لا تجسسوا و الذین محبوب ان تشع الفاحشة فی الذین امنوا لهم عذاب الیم بیوردی و حضرت رسول اکرم صلی الله علیه وسلم حدیثده من تبع عورة اخیه شیخ الله عورده و بر حدیثده دخی من ابتلی بشی من هذه القاذورات فلیسترها یستر الله تعالی فان من ابدي لنافعته اقنا علیه حدادله بیوردی و داب شریفاری منکراتی عدم تجسس و ستر ایله امر و اطف و کرم ایله معامله ایدی اشاعه فاحشه به تعرض بیور زردی و منکر اظهار کر به کوروب ستر ایلاک و پر زردی فاحشه به متعلق امور دعوا سنده ستری مشرامل و عسی ایله تعلل بیور زردی

ایشنه امر بالعرف و نهی عن المنکر واجب اولسه بو قدر شروط و قیود وارد یونلرک بری بواغنه واجب اولماز استجاب مقامده قالور فتنه احتمالنده بلکه ترک لازم اولور قلبندن انکار کفایت ایدر پس امر

بالعرف نمی عن التکر ایدوز دیتلک مدعای
 وسوزلی بوجه عرض اولدقد، نه شکل ایش
 بیلنور حضرتک امنی ایله مماله سی لطف
 وکرم یوزندن ایکن آخر زمانده کان مدعیلر
 کندی حضرتیه اندیکی مخالفت عیبی کورموب
 جزئی بهانه ایله امتک کیمن اکفار وکیمن
 تضلیل و تفسیق ایدوب الہدن قورقز پیغمبردن
 اوتامز خلئی تمصب درده دوشوروب نفرقه به
 سبب اولور عوام شرط و قیدوی بلرلر نسته ده
 امر بالعرف ونی عند التکر واجبدر صانوب
 بری بری ایله نزاع ولیع ایدوب کور طاشلاشر
 کبی اندکای ناگل جدال کاهی قتاله مودی
 اولور اهل اسلامک بری بری ایله جنگ وجدال
 اکثر بوخصوصه منی در

بحث نامن عشر ملة بحقی در

معلوم اوله که ملة و دین و شریعت معنای
 یکننده اعتبار ایله یغایرت و فرق واراینده
 ما لی اولو التزم انبیادن بر پیغمبرک انچه کتدیکی
 مقاله واجع اولور فلان پیغمبرک ملتی و شریعتی
 و دینی درلر جهه انبیا اصل توحیده متفقلور
 اصولده اختلاف یوق اختلاف فروعه در
 پس دین اسلام و ملة اسلامیه اصولده و اکثر
 فروعه دین و ملة ابراهیم علیه السلامه موافق
 اولمقله انده اضافله مشهور اولدی عصر مرده
 اکابر علما دن بعضی افاضل امت محمدی دن
 و کسه ملة ابراهیم دنیم دیک جائزیدر دیووال
 اولدقد جائز کاند دیو جواب و بررب بره فصل
 و بر مختصر رساله یازب کتب اصول و تفسیردن
 نقل واستدلال ایله تحقیق بحث اندکدن صکره
 بعضی مشایخ دخی رساله یازب زعمجه رد ایلدی
 فقیر دخی بو مقامده اوج مقاله ایدو ایدوب اولکی ده
 باحث فاضل کلامی عالی ایکنجه ده ششیخ
 عجیب سنوژلنک ششیخه سنکی ذکر دن صکره

لور چمنچی مقاله ده بحاکمه ایلدی
 مقاله اولی فاضل من بور رساله مستنده
 بو وجهله تحریر و دعوی ایدر که کتب اصولده
 شریع من قبلنا ده اوج وجه وارور بری مقدم
 کان نینک شریعتی ایله عل بره لازم اوله اول
 نینک شریعتی اولوق اوزره مکر فیض ثابت
 اوله بری دخی مقدم کان نینک شریعتی ایله
 عل بره لازم اولیه مکر فاضله دلیلی اوله اوچمنچی
 بو که مقدم کان نینک شریعتی ایله عل بره
 لازم اوله لکن بزم نبی مرک شریعتی اولوق اوزره
 مقدم کان نینک شریعتی اولوق اوزره دکل
 بو شرطله که الله تعالی بانخود پیغمبر علیه السلام
 اول نبی نک شریعتی اولدوغن بیان ایله بیان
 دخی علی وجه الانکار اولسیه فیخر الاسلام
 پڑدوی اصولده بزم باتمزه صحیح و شریف
 مختار بودر عشر و بالجملة کتب اصولده
 قرار و برین مذهب بر اولوب اثباتی چون وجهه
 استدلال بسط اولتمشددر جمله وجوه در بری
 حضرت علیه السلام بحاس شریعتدن کچن
 امور وارندر اهم سالفه کتیا بری و شریعتی
 حضرتیه و تابعه علی طریق الارث انتقال ایلوب
 نسخ اولتمیمان ماده لرده بزم پیغمبرک شریعتی
 و ملتی اولوق اوزره عمل اولنور مثلا شریعت
 و ملت علی طریق الارث انتقال ایدنجه میراث
 مقسوم مورث ایچون ثابت اولوب انک مانکه
 اضافت اولنور کن واره انتقال ایلدکده واره
 مضای اولور مورثه مضای اولنور و میراثک
 انده علاقه سی قالار اندی بو شریعت حضرت
 ابراهیم ملتی در یعنی اکا مضای ایدی حق
 اولدوغی حالده باقی قالدی و حضرت محمد
 علیه السلامه انتقال ایلوب الله اولدی
 حضرت ابراهیمک علاقه سی قالدی بو وجه
 شارح پڑدوی صاحب الکشف و تفریط صلی

اندىن اخذ ايله مستقل اولغه دلالت وارد و بمشدر
بعض كتب اصولده بواننده مراد مله ايله
عملى انجامد و روحى مبتدا ايله بزم پيشميرمنك شريعتى
اولسوق اوزره اتباع طريقى ايله دكل ديوتاغير
سعدى افتدى كلامك مالى در
فائده و اباه علامه سعادالدين فهديم
اقتده نصيرى حاشيه سنده ملتى حضرت ابراهيمه
مضاف قلمدن مراد حضرت ابراهيم اعظم
و ملتى حقه اولوب دليل و معنى به موافقه اولدوغنه
تاثيره در والا حضرت ابراهيم ملتنه انك ملتى
اولدوغى حليدن دكل و بمشدر و علامه عصام
بو محله قاضى حاشيه سنده بر معنى دخی ذكر
ايديوب دبر كه ملت ابراهيمه اضافى بابا لر نه
مقلد اولان مشركيه تعريض ايجوند مراد
بو له و دكمدر كه اقتدا انبياء كر كدر بو خسه
ابا جاهلنه دكل حال بو كه انبياء اقتدا دند
تقليدى ترك ايديوب عقل و سعادتن تحقيق طلب
ايلمك

فائده خامسه يهود و نصارى و مشركين
عربك اصول و فرعه مله ابراهيمه مخالفترى و ارايكن
يله اعظم مفاخرلى حضرت ابراهيمه اتساب
و دينى ايله تدبىر دعواسيدر پس بوملته اتباع ايله
مراد اولور كن حضرت ابراهيم ملتنه اتباعه
امر ايله تعبير انارك بو دعوى سني ايله امرده
امثال لر نه اقرب اولدوغى چون اوله ياخود انار
رئيس و وحدين اولوب ملتى بوملتنك اصلى
واساى اولدوغى چون اوله ياخود بوملتنك برمه
مختصره دكلدر او نه دين برى سوريله كلش مله
ما اوفيه در اختلاف عصر سني ايله ابكى مله
ييشده مخالف كور و عورسه حقيقتده مخالفت
يوق اول احكامك هر برى عصر نه كوره
حق اولدوغى جهندن حكمتى متضمن در
فائده سادسه مله ابراهيمه اتباعه امر ايله

تعبيردن مراد اديان باطله دن مائله و حق اوزره
نامه خرج وضيق اوليان مله اسلامه اتباعه
ترغيب اوله نيكه و ما جل الله عليكم فى الدين
من خرج مله ايكم ابراهيم تفسيرنده بعضى الله
تعالى ديتكرى وسعت اوزره قلدى حضرت
ابراهيم ملتى وسعت اوزره قلدى كى
ديشدر حنيف كه اديان باطله دن مائل و حق
اوزره ثابت ديكدر حضرت ابراهيم اسلام
غالبه دن وانارك دينى سهل اولوب خرج وضيق
اولدوغى كى دين اسلام دخی اديان باطله دن مائل
و حق اوزره ثابت و سهولت اوزره در خرج
وضيق اوزره دكلدر دو ترغيب وارد
فائده سابيه بودر كه امام راقب مله استعمال
اولماز الاجله شرايعده استعمال اولور بمشدر
بو له اولنجه مله ابراهيمه اتباع ايله امر ظاهرى
اوزره دكلدر زيرا بزم ملتى ملت ابراهيمه
هر برده او مالكن اصول و شده و اكثر فرعه
ياخود قدر مشتركده او يد و غيچون مله ابراهيم
ايله تعبير اولندى

فائده ثامنه دين و ملت و شريعت معارفى در
بركلى محمد افتدى زواجه تابع اولوب رساله سنده
دين و ملت برادر حضرت محمدك حق تعالى دن
اعتقاد متعلق كتر ديكى شيلدر شريعت اعماله
متعلق كتر ديكى شيلدر ديدى ايله اوليجق
مله ابراهيمه نزدك جاز اولور زيرا اعتقاد
متعلق انبياءه انبيا متفقدر دنيورسه بوجهور
مسلكى دكلدر امام راقب مله امالت الكتاب دن
ماخوذدر امتنه معناسنه الله تعالى ك
عباديجون انبياءى لسانى اوزره مشروعه
قلدوغى اشياك اسعبدر ديدنه انك كيدر نهايت
مله الهك دعوى و ازال كتنى اعتبارى ايله در
دين عبادك الله تعالى دعوتنه اجابى و طاعنى
اعتبارى ايله در ديديكندن فهم اولور كه او دخی

بالذات برو الاعتبار معاير اوله قاضی دخی تتبع ملتهم تفسیرنده بومعنائی ذکر ایدر وسایر مفسرین و محشیل ایدر ملة و دین و شریعت بالذات بودر که جمعی الله تعالی ک انبیایی لسانی اوزره مشروعه قلدوغی اشیادن عبارتند بعضی امیرانه کوره جمعی وضع الهی دن عبارتند بالا اعتبار معاير در که ملت تسمیه سی مبعوث اولان فی امتنه املا تمک اعتباری الیه در دین تسمیه سی الله تعالی انکه مدان یعنی اطاعت و اقتداء اولندوغی اعتبار الله در شریعت تسمیه سی الله تعالی ک زلال رحمته منعطفش اولنله انک مورد اوله سی اعتبار الیه در بویه اولی حق عقاید و اعماله شمول اقتضا ایدر وایت سابقه دین و ملت خرج اولمغله بموصوفی اولنجه اعماله شامل اولور زیرا حقانده خرج تصور اولنماز رفته اکبره دخی وال دین اسم واقع علی الاعان والاسلام والشرایع کلها دیو ذکر اولور پس عقاید و اعماله شامل اولی حق سوال وارد اولماز رساله اخریه و ترجمه بوسؤال رفته اطناب اولنمشدر برانتری طی المذک

مقاله نامه شیخ مجیب رساله سنک مالی در مجیب مزبور ضعف تألیف و ترکیب اله بر عرفی رساله یازب ظهرنده کسویا که شیخ الاسلامه خطبا بر قاج سطر تسوید الیملش مالی افراطه رد و افترا و افوله الفانی واجب کسورادی بعده رساله تک اولندن اخریه تک عبارات مشتمله الیه ملة و دین خصوصنده وارد اولان آیات کریمه و اخبار و آثاره ظاهری اوزره معنای و پرور کندی و همچنین استدلال الیوب اهل تفسیر و علماء اصول بوسوزنه اعتبار و التفات الی محبوب و باحث دعوائی ندر و نتیجه استدلال ایامشدر رد و منع قبول ایدرمی بلمیوب عظیم جسارت ایامش تکرله و ادیب سنده یازدوغی خلطیاتدن

بری بو که ملک ابراهیمه اضافتی قطع ایدن اول حضرتیه اهانت و جفا ایلدی بعضی علما بوساله کنارنه رد بازوب دیمش که اصل ملة حضرت ابراهیم کدر دیمکله اضافت ثابت اولور قطع دعوائی کذب و افتراء نه ثابت مزبور شیخک بوجوابی تحریر ایدن کسه صکره ابراد اندیکی اوج ماده به جواب یازماش شیخک مجیب ایدر نتیجه رساله اوج قولدر بری بودر که اندر بر ملة ابراهیمه دخول ملة محمدن خروج و کفر در ایکجی بو که محمد ع م ملة ابراهیمه تابع اولسه اللهک رسولی اولیوب ابراهیمک رسولی اولسق لازم کسور محمد ع م ملة ابراهیمه تابع اولسدی دین کافر اولیوب اوجنچی بو که ملتی ابراهیمه اضافه جازر دکلد رزیرا ابراهیم علیه السلام ملتندن منقطع اولدی و محمد علیه الصلوة والسلام وارث اولدی بوی رساله تک نتیجه سی بواجب متغایه راجع و هر برینی حاشا الیه انکار الیوب اوجنچی ده دیمشدر که ملتی میرانه قیاس مع الفارق قدرزیرا ابراهیم ملتی ملة محمد اولسق لازم کسور عالم اولدوغی تقدیرده ز براعلمایورنه انبیا در موروثی ایه ملتیری در موروث منه پیغمبردر انره اضافت موروث بعدالارث جازر اولمازسه ملة ملة محمد اولسق لازم کسور و الا قیاس باطل اولسور دیو نتیجه استدلال الیملشدر اولما اوج نتیجه دیدیکنک ایکی اولکیمی محض اقتدار رساله عبارتیری اول نتیجه فی اتباع الیملز اوجنچی ده قیاس مع الفارق دیو ذکر اندیکی دعوا عن اصل فاسد و کندیتک قیاسی مع الفارقدر زیرا پیغمبرده دعوا استقلال دعوا سیدر علماده اول یوق اتباعه تسلیم واردر و پیغمبرک ملة وارث اولسی ثم اوزننا الکتاب الذین اصطفینا موجب نتیجه اولیوب علمانک انبیایه وارث اولسی

کمی دکادر و بالجمله شیخ مجیب بحث و نظر
 همه سندن فی نصیب اوافه بوباید بازیش بر رساله
 بولونوب قله بضاعه اصحابی ای بر امر معنده
 قیاس اعمه لردو بر مقدار کفاره تصدی اولندی
 مقاله ناله ملة محشره محاکمه مقاله سیدر
 معلوم اوله که امر نیوندن قطع نظر طبع بشرده
 ریاسته و تقدرو استقلاله بالاطیع میل قوتوب برای
 مصلحت حکمت تدین مختضاستجه انسان الک
 اوزر به خلق اولتمش بر امر جبل در قضا
 صبیان لعابنده به ریاسته میل ابتدکاری
 مقرر در انکار اولتماز پس بوخصوص مسلم
 اولده قدسکمره اسلافی بشرک جاه و ربه سسته
 کوره ریاسته تقدرو استقلال اولور ربه و منزله
 رفعتده اولدقجه پایه به اعتبار ارتوب اقران
 و امثاله اتباعدن عار کلمکه باشلر و زیاده اولور
 بو معنی بالکثر امر دنیاده دکادر ریاست دینه
 و دنیویه عام و شاملدر مثلاً امر دنیاده
 پادشاهلرک استقلال دعوائی اچسون قتال
 هر عصرده جنک وجدال آسک دکادر امر
 دین دخی ایکی شیخ کامل و سالک واصل
 بر عصرده بری ربه اتباعدن نحاشی ایدرلر
 نکه مولانا بعد الفقور ملاجی مناقیده یازمشدر
 و بر پایه ده ایکی عالم تشافس و نزاع اوزره اوله
 کامشدر چون بوخصوص بر امر جبل در امور
 بشریه ایسه انیا حقته جائز ایدن اولوب انلرک
 ربه بی مراتب انسانییه فوقده اولدی ایسه
 لازم کادی که اول زمره جلیله اراسته دخی پایه لره
 کوره بو اعتبار رعایت اوله خصوصاً اولوالعزم ایکی
 پیغمبر که ایکی صاحب قران پادشاه عظیم الشان
 ربه بی انلره نسبت دون و بستدر ارالنده تابع
 و متبوع اولق (ش) نه مرتبه در قیاسه

ملاحظه اوله خاصه بزم پیغمبرین فخر عالم
 خاتم النبیین افضل انبیادور درو کندیلری
 انبیا سالفه فضایلندن یوردقباری احادیث
 شریفه الیه هر برینک حقارین رعایت و قضادن
 صکره لوکان موسی حیا لمسومه الانبیا
 یوروب ربه لری کمال استقلال اوزره اولدوغش
 اشعار و اعتبار ایلدیلر امنه لازم اولان
 بو اعتباری دخی زیاده حفظ و رعایت ایلدیلر
 کمر چه انبیا سالفه امتلری کندی پیغمبر لری
 سار انیا اوزده تفضیل و تقدیم ایلدیکلین
 اولنور لکن اهل اسلام پیسنده مذهب حقیق
 بود که حضرت محمد صلی الله علیه و سلم سار
 اولوالعزم انبیادن افضل اوله و رسالتی کمال
 استقلالده اولوب بر پیغمبر تابع اولبه بو محنده
 دعوی و مقصود بودر بو ممتلای محافظه و امان
 اچون اهل تفسیر و علما اصول ظاهرندن اتباع
 فهم اولتان نصومی تاویل و توجیه ایدوب مة
 اسلامکه اصلنده ملة ابراهیم ایدی اول ملة
 اتباعدن حضرت ابراهیمه اتباع لازم کلمز دیو
 برلشدردیلر مولانا باحث رساله سنده انلرک
 دلائلن و کلامن نقل ایلدی اداب بحث قاعده سی
 اوزره ناقل زدا اولتماز انحق تصحیح نقل طلب
 اولنور و شیخ مجیبک استدلال وردی بحث
 و نظر قاعده سی اوزره دکل خطباتدر بوبلده اکا
 اعتبار اولتماز امامله اسلام ملة ابراهیمک عینی
 اولدوغی تقدیرده دخی ایکی اولوالعزم نه پیسنده
 مقابرت واردور اتحاد بو قدر مع ذلک عینی دکل
 زیرافروعه بری برنه مخالف برلری چوققدر
 اکا بنا یعنی نسبتده مقابرتدن او توری برکه
 بن ابراهیم علیه السلام مانندم محمد صلی
 الله علیه و سلم مانندن دکلر دیسه حال بالودر
 موسی عصرینده انبیا وجوده رضا و یرمیوب
 دعا ایدی روحلر بن قبض ایتدردی

(ش) اول اجلدن بر زمانده و بر مکانه ایکی
 اولوالعزم اولماز حتی روایت ایدرلر که حضرت

اما يالكوز ملة ابراهيم ديمك خلق
اراستنده شايخ وراسخ برسوزدر عرف وعادت
اولشدر سكرن رساله يازلسه وطرف سلطنتدن
منع اولدسه قابل دكلدر كبرو سو يزلر واني
سو ييلنر ذكر اديكمز خطايي فاحش اولان
شوق اخيري خطره كترمز اوله اوليجق
سوزلرين صلاحه حل ايديوب اصل اعتباريله
ملة ابراهيمدزدك استرل ديوتوجيه لازم اولور
يوق بوسوز خطاسدر اصلن ييلن خواص
سو يلبوب عوام سويلدسن ديكده خرج ايله
تكلف واردر وكسه اعتبار ايديوب ديكلمز
يهوده خافي دغدغه بدوشوروب قيل وقال
ايدرمكه ناهت اولور حقيقت حال بودر لكن
اصلنده يازيلن مباحث و دلائل برنده چله سي
علمي واصولي و فقهبي اولدوغني اهله ملامددر
بو مقامده كلام انجنامه ايروب ملة بمحي تمام اولدي

(بحث نهم عشر رشوة بمحي در)

متاخرين دن فاضل فقه ابن نجيم مصري
بو مجتهد بزررساله يازب تحقيق مرام ايلدي
بو عصرده رشوتك اشهار و رواجي اوامله بز اول
رساله يني بو مقامده اجمال اوزره ترجمه ايلديك
امدي رشوة (ص) اصطلاحده كسبر ايله
بر شخص حاكمه وغيره حكم يلمرادي تحصيل
ايچون و يرديني شي در ارتشا لغه ديرل امام
ابو نصر بغدادي شرح قدور يده رشوة معاونت
ايچون و يرلندر هسديه بو شرط بو قدر ديوب
رشوة ايله هديه اراسن فرق ايلدي رشوة ايسه
كتاب وسنت ايله حرامدر كتاب ولا تاكوا
اموالكم بينكم بالباطل و تدوا بها الالحكام
لنا كلاوا فريقامن اموال الناس بالاثم و اتم
تهامون ايتردر سنت ايسه بو يابده وارد اولان

(ص) تعريفانده الرشوة ما يعطى لابطال
الحق و اثبات الباطل ديمشدر

حديثلدر اعناقده على الراشي والارشي حديثي
لن الله الراشي والمرشي والرايش الذي يمضي
بينه ماحديني كبي بورشوتك دني اقدامي واردر
امام قاضي خان فتاواستنده و سار كتاب قضاده
فقهها دورت قسم اوزره ذكر ايلديلر
قسم اول جائينه حرام اولاندر مثلا برقاضي
رشوت و ربوب منصب ايله قاضي اولماز
و يرديني ايچون حرام ارتكاب اتمش اولور
الان دني حرامدر

قسم ثاني حكم اتمك ايچون ارتشا قاضي در
مثلا برقاضي به دعوا سي قضا ايچون رشوة يرسه
و يرمك المني حرامدر كرك حق ايله قضا اوله

كرك بغير حق اوله قضايي نافذ اولماز
قسم ثالث المني حرام و يرمك جائز اولان
رشوتدر مثلا بر كسه نفسنه يا خود ماله عائد
ضرر خوفي و دفتي ايچون و يرسه بوقوله رشوة
و يرمك حرام ككل الانه حرامدر كذالك برظام
النده اولان ماله طمع ايلسه بعض مالن و ربوب
باقيسن تخليص ايلسه اتم اولماز

قسم رابع سلطان يابنده مصلحت (ض)

كسورمك ايچون و يرلن رشوتدر اول دني
و يرمك جائز المني حرامدر الان دني و بالدين
قوت تلمق استرسه اراونده بركون صباحدن
اختشامه ديك مصلحته اجاره عقدن ايدرلر (ط)

بو عقد مشروع و صحيحدر صكره مستأجر
استرسه اول غلله اتي استعمال ايدر استرسه
اتم و بو حيله شرعيه به اول زمانده حاجت
اولور كه ابتدا مصلحت كورمك ايچون رشوة
و يريله اما اول رشوة اكليب مصلحت كورلد كند
نصكره و يرسه اتمه اخلاق ايلديلر بعضاير
بو صورتده دني حلال اولماز بعضاير حلال اولور

(ض) مصلحت يادفع ضرر ياجب نفع اوله

(ط) مدت بيان ايلمه صحيح اولماز

مصلحت کور رل وخلق انکه ضبط ابد لر دی
حالا دخی اکاکوره حرکت اولحق کرک سکر.
ندامت فائده و برمن حبله شریعه الملک دعل
سوز اولاز چوق خصوص وارد کر صورت
شرعه قومق قابلر لکن تخنده نیجه فئاد
اواغله معقول کور رل

بحث عشرین ابوالسعود افندی ایله برکلی
محمد افندی محیی دخی ابوالسعود افندی سکر یوز
طهران الی ده تولد ایدوب طریق محمد طه قانون
اوزره قطع مراتب ابدلرک طقوز یوز الی ایکی
شعبانده محی الدین افندی بر بن شیخ الاسلام
اولوب طقوز یوز سکن ایکی جدای اولوی سنک
بشچی کونی وفات ایدنجیه کامل اوتوز ییل
فتوی و پردلر دوله عثمانیه ده سلطان
سلیمان خان طول عر ایله منفرد اولدوغی کبی
مولانای مرقوم دخی امتداد زمان منصب
ور یاسة ایله تفرد ایشیدی دوله علیه ده کال
باشازاده افندی ایله یوز لرا کر قوانینی شرع شریعه
تطبیق ایدوب مراتب و مناصب خطایرین
باصلاح ایله اسور دوله کابینگی نظام
و بر مشلردر .

برکلی محمد افندی بالکسری ده برعلی افندی
مدرسک اوغلی در تحصیل علمدن سکر استانبوله
کاب قاضی عسکر عبدالرحمن افندی دن ملازم
اولوب ادر نه ده قسمت عسکر به ضبط ایشیدی
بعده هر شد طریق برامی و شیخ عبدالرحمن
قرمانی خدمتده بر زمان تصفیة باطنه مشغول
اولوب محصول قسمتدن الدقاری بلغی اصحابه
تقسیم ایچون ادر نه به وارپ دفتر موجب
توزیع و استحال ایدوب شیخ مرز بورشارتی
ایله افاده فتون نافعه به مشغول اولوب نقل
حدیث و تفسیر ایله احراز رضای پیراعلی ایدی
خواجہ پادشاه مولانا عطاءالله شان فضائل

دیدنی معجیب دخی بودر زیرا احسانه مجازاة
اولور قاضی خان کلایمی بونده تمام اولندی
خلاصه و بر از به مفهومی دخی بودر هدایه
شارحی ابن همام فتح قدیده تفسیر اسلوب ایدوب
قسم اول تقلید فضا و اماره رشوده در قسم ثانی
قاضی نک حکم ایچون ارتشاسیدر ایکلمنده
دخی جائیه حرآمدلر قسم ثالث سلطان فتنده
دفع ضرر یا جلب نفع ایچون و بر یلندر قسم
رابع نفسه و ماله ضرر خسوف دفع ایچون
و بر یلندر یوانکی قسمده و بر مک جائز المکی
حرآمدلر دیو اجمال المشرر رساله خلاصه سی
بو مقامه منتهی اولدی

بوندن سکره مانحن فیه کلام رشو الله مطلق
حرفی عوام ناس اراستده شایع اولوب بمقوله
رشو عظام ایدوکن بلعز یکن پر سوز در سیر بلرلر
و بلندر دخی نزاع نه لازم اوله در دیو اوغور لیتجه
الورل و ورلر و دنیاده غرامتی کور عیدکی
پرده هیچ برکبه تردد اقبوب قبول ایدر امین
دخی وزع و تقواستدن دکل هضم مشکدر دیو
ل ان خلقدن دورقار زیرا برلند بجه معادر
حظی وارد درلر

امدی چونکه یونک حقیقت حالی بومنوال اوزره در
خصوصا فی زماننا ارشادن تحاشی یوقدر اولی
بودر که قسم ثالث و رابع ده ابن نجیم قاضی
خاندن نقل اندیکی اجاره عقدی ایله معامله
ایدوب و بالندن قور رله لر فی زماننا هل دیوانک
فضادن غیری خصوصلر ده الوب و بر دیکی اول
قبیلندلر نهایت ابطال حق و اثبات باطل
شصوصنه اقدام ایله انظاره خلال کلک خوفی
واردر

سلفده حکام اسلام و پادشاه انام اول
مخدوری دفع دولته زوال موجب منعی ایچون
مطامع رشوت قبوسن محکم قیایوب قانون اوزره

حکایات مشربنه موافق اولمده تالیفلریده
انکار ایدوب عرف احوال ناسه وقوف
ایچون توارنج دخی کورمیوب مشرع ومتی
اولمغله ذکر اولان خصوصلرده وضو فیلک
رقص ودورنده ودرهم مضروبک اختلال
اجایچون معاملات ناس فسادنده مقتضای
مشربن طریقت محمدیه نام کتابنده یازب
عرف وعادته اعتبار ایدوب سبب سارم ده
دیشدرکه
وصینسز یاخود موته اضافسز وقف تقود
ابطال ایچون بورساله در زیر لومنده مفتی
زمانغز ابوالسعود رساله یازب چوق برنده سنو
ایلمکله وجه مردودی بیان لازم کلدی تاکه
اکا واقف اولانلر اعتماد ایدوب ثواب استرکن
آتم اولیلر وحکام اکا مغرور اولوب احکامده
النجا اتمیلر زرا اعتماد صالح دکلدر و یوم
تئاده انلره عذر اوللا زرا اصول وفروعه
بخالف ومعقول ومنقوله مناقض درین اتی ناس
ایچون فتنه وهر قدرتی اولانه تفسیری واجب ومنکر
کوردم لکن ظن ایلمک که اکا کسمه تصدی
ایابه بلجهلدن یاجیندن اوتوری بس بکافلم
الله والله خلقی بومنکردن نهی لازم اولدی
تاکه کتمانیه مرتب اولان ائمه والجامدن خذ
اتمش اولام دیورده باشلار
امدی بومه مده فاضل مزبور کلانخی نقلدن
مراد ابوالسعود افندی کبی کسمه قرشو
طوبوب نه مرتبه تحامل ایلدیکی معلوم اونقدر
لکن بوقدر نزاع وجدالدن صکره تکلیفی عرف
وعادته بخالف اولمده اصلا مفید اوایوب خالقله
باشه چقامدی صکره مرحونک شاکر دلی
واتبای اکثر کندی مسلکته ساولک اندیلر برقاج
مادهده افراط ونفراط اوزره کدیلر
بحث حادی عشرین سواشی افندی وقاضی

نشانه اعتنا ایدوب عقد اخسونه بنا برکی ده
بنا اندیک مدرسه تدریسن بونلر تقویض ایلوب
اول سبیدن برکیلی اولاشیدی اطرافدن طلبه
کلوب وجهه الامال ارباب استمداد وکال اولمغه
کاه وعظ وکاه درسه محارس وامر بالعرف
ونهی عن التکر اتمکله سنت سید انانی احیایه
حریم ایکن معقور بوزسکن برجادی الاولی -
سند انتقال ایلدی سنی الی بش ساه ایرمیدی
اواخر عمرنده استابوله کلوب وزیر اعظم محمد
باشالله ملاقات ایدوب دفع مظالم باندیه سوزی
مسموع اولشیدی نیجه کتب ورسائل تالیف
ایدوب تلاوة قران عظیم ومباشرت تعلیم و بالجمله
عبادات مقابله سنده اجرکی تحریم باندیه ووقف
منقول ودرهم جائز اولحق خصوصنده سبب
سارم نام برساله یازب علما فحول ایلر بسط
ادله منقول ومعقول اتمشدر
مشاهیر قضاتدن بلال زاده محمد افندی
ابوالسعود افندی طرفندن برکیلی افندی رساله -
سنی رد ایلوب ذکر اولان امورده مباحثه
ومحاوره لری وبارفتیک مشاجره لری طبقات صدریه
وجلاله رتبه سنه ابرمیدی
ابوالسعود افندی مرحوم فتنه احداثدن
ایاومتاخرین علمایه افتدا ایلوب خلاقه افنا
اتمکله بلال زاده فرصت بواب مرحومک
احتساب باجاری اولان مدعای خالف تعریف
مضمونی اوزره تعیین وظهور ایچون رایاه
حل ایدوب تفصیل مشبع الله تشنیع اتمشدر
بومقامه کانهج نقایق ذیلدن نقل اولندی
بوندنصره فقیر ایدر برکیلی افندی عوام
شرعیه ده مدقق ومحقق کسمه اولوب بعض
مشایخن مسموع اولدوغی اوزره معقولاندن
فن منطقی اتقان اوزره تفصیل ایدوب شطر
صمری اکا صغیر ایلر شیدی لکن سائر

زاده افندی محیی در

اولا شیخ عبدالمجید بن شیخ محرم بن زبلی که
سواخی افندی دیکله معروف ابندی مشایخ
خاوتیه دن سواخی شمس افندی خلیفه سی
اولوب استانیوله کلوب کندوپه نسبتله مشهور
زاویه ده شیخ اولوب سلطان احمد خان جامع
جدید بنا ایلدکده وعظمی بونزه و پریشندی
بیک فرق طقوز چادی الاخره سنده وفات ابندی
سنی بمحمدن متجاوز بر پرورش ضمیر ابندی
بعض تورکی رساله‌ری وارد و شیخی مخلصی
ایله کلام منظوم در ابندی وعظمندن اول
خوش الحاله سوره فاتحه اوقوب مستعینه
صفا بخش اولور ابندی احبابی نیجه کراماتی
نقل ایدرلر -

اما قاضی زاده افندی بلی کسربلی طغای
مصطفی افندی نام بر قاضی ک اوغلی شیخ محمد
افندی در بیانده بر کلی محمد افندی شاگردند
تحصیل مقدمات فنون ایلدکن صکره استانیوله
کلوب طووسون زاده مدرسی ایکن معید اولدقد
نصکره اختیار سمت مشیخت ایدوب پر زمانه
ترجمان تکه‌نی شیخی عمر افندی خدمتده
تصفیه به اشتغال اوزره ایکن سمت
آهوی مشربنه موافق کوریموت طریق نظره
سلوک ابندی نیجه زمان مراد پادشا جامتده
درس دیوب بر کلی زاده فضل الله افندی برینه
سلطان سلیم واعظی اولدی و خانه‌سی قریبه
مسیحده تدزیس عامه مداوم اولوب وعظ
درس ایله اشتهار بولمشیدی بیک فرق بش
سالی خلایده اباصوفیه وعظمی ایکن وفات
ابندی سنی خمسیندن متجاوز بر مشهور
هر زبندی

بواکی شیخ زمانده بری برلی ایله ضد
کامل اووب اختلاف مبرح حبیبی ایله ازارلده

جرب بوس قائم ابندی یازدغز میاحک اکفیده
قاضی زاده افندی برطریق طوب سواخی افندی
طرف اخره ذاهب اولسوب افراط و تفریط
مسکنه کیدرلر و ابکی شیخ ابایی بری برلی
ایله نزاع وجدال ایدرلدی نیجه بیلار بونوال
اوزره ابکی شیخ اراسته قیل وقال سورونوب
بهیوه جدال دن ایکی قوسک اراسته عظیم
بغض وعداوت دوشدی اکثر شیخلر ابکی فرقه
اولوب برطریق طوبدیلر ایچارنده عاقل اولان
بومنا تعصبدن ناشی برقوری غوغادر امت
محمدودین قرینداشلر یز نه سواکیدن براتمز وار
نه قاضی زاده دن حجت مزوارانلر ایکی ماضل (ظ)
شیخ ابندی بری برنه مخالفله اشتهار بولوب
پادشا معلومی اولدیلر و بوپانه ایله مصلحت
کسورب دنیادن کام الدیلر حقاقت ایدوب
یز انلرک دعواسن سوره کسکندن بونده برنه
ضرردن غیری نسنه حاصل اولاز دیوار شیدیلر
اما حقاقت اربایی اصرار ایدوب ابکی طرفدن
انلرکی اشتهار امیدی ایله بعضی دعوایه پاشدیلر
کرسیرلده بری بزرگ طعنه طعنی اتاراق لسانله
مجاوره سیف و ستاله بخار به به مودی اولفه
قریب اولیجق طرف ساطنندن بعضلرین
نفی ایله کوشمال اقتضا ایدوب تأدیب لازم
کالدی سلطان اسلام و مسلمین بوقوله ورع
بارد و تعصب اصحابی کاسا من کان قهر

(ظ) بو محنده مدمام ابکی فاضل برنه فرقه
ثالثه دن نقل طریقله ابکی فلاش یازلشدی
سباق سیاق فهمندن عاجزله کران کلمه کله
فاضله تبدیل اولندی ناقل کفر کافر اولماز
خلق انلر حقده اوج فرقه اولوب ابکی فرقه
متعصبیلری بری بیک شیدیلر نه ملحد دیولر
هیچ برندن اولسان فلاش دیو حسن تعصیب
ایدرلر نهایت بفاضل دیلم

و تأدیب الملک و اجابت دند ز بر اسفاده بوقوله
تعصب چنانکدن چوق فساد را اولشد

کرک خلوق و کرک قاضی زاده لوحاقت اربابین
صورت صلاحین کور و دکنه وجود و بر لبوب
بر طرف غلبه سی جائز کوریه نظام عالم جلّه
خلق حدندن تجاوز اعمکله میسر در رحمة الله
امراء عرف قدره و لم یجد طوره

خاتمه

تجدید نعمت و بر قاجار وصیته در
تجدید نعمت بود که بهر ساله نیک محوری
مصطفی بن عبدالله الشیرنجی خلیفه که
علمای بنده کاتب چلبی دیگه مشهور در بلده
قدس غنیمتده نوال ادب والدی عسکر بدین
اولفله قانون او زده اول زمریه کجوب طالع
و کوکب منسوبی حکمی ایلله اوقومقی یازمق
صفتنه میل ایلدی بیک اوتوز ایکی تار یخنده
اناطولی محاسبه بی قلمه شاگرد اولوب اوتوز
اویجه ترجان سفرته کندی اوتوز بش دهنداد
سفرن سفرلیوب یاش مقاله ده بشاگرد اولدی
فن کتباته و حساب و بیافته متعلق مشکل عد
اندکری بنی مقلند کور و نوردی اوتوزالتی
داوتوزیدی ده ارض زوم محاصره سنده بولوب
اوتوز سکرده عسکر اسلام ایلله استانبوله کلدی سابق
الذکر قاضی زاده افندیکن اشهاری زمان اواغله
برکون کجور کن سلطان محمد خان جامنده
وعظنه او غرادی مرحوم منظم الکلام اولوب
مؤرر و زسویلو و اشدن البند و عظمی دیگر
ایدی اکثر سوزی خانی عالم شریف تحصیلنه
ترغیبه ملق و جهلندن بجه سعی ایچون تهریص
اولوب اول حینده کویا که زمام خاطری الله الوب
وشغل و تحصیل سخته جذب ادب کو توردی
کندی والد مرحوم وصیتی دخی بو خصوص
اواغله اول کور بدین مقدمات علوم ایلدی تکرار

اعاده به شروع ایلوب از زمانه اغراب و ترکیب
ملک سینه مالک اولدی و شیخ مزبورک
در سخا سینه واروب خسرو پاشا سفره کیدنجه
وعظمی و درستی دیکلدی

اوتوز طقوزده همدان و بغداد سفری سفرلیوب
فرق برده کبر و استانبوله کاوب شیخ مزبور در سینه
ملازمت ایلدی مرحوم در سینه تفسیر و احیاء
علوم و شرح موافق و درر و طریق اوفوردی
اکثر درسی قشربجه بسط ایلدی زیر امداد ولات
سستی ایلله اشناق ایلوب تفسیرده اول فخر
متعلق محل کالدکه «قاضی بواراده فلسفیک
ایدر» ایلدی بیت

کلام فلسفه قلمه دکری

اکاصراف کس باشا کرمی

مصرع منطقی اولور ایسه غم دکل

دیو بولرک اثنالی سوزلی «المر عدو لاجهل»
فجواسنجه ضرب مثل ایلردی خلق عالم ایلله
بر قاجار مسئله ده کشا کشی سبب اولوب وافر کتب
کور میشدی اکثر کندی دعواسنه موافق مسائل
خاطربه الوب استحضار ایدر و یخنده سولردی
«فهم الناصر الجواب الحاضر» فجواسنجه خصصی
الزام بایند ماهر اولوب ورقص و دور خصوصنده
اسکی دعوائی تجدید ادب جهو رخاویه و مولویه
و مقبره که بیلری کندویه دشمن اولدی «نخه
دینلر و درک چلانریش طوقلی دده بش بوقاضی
دده» دیوهر و عظمی طمن و طنزدن خال دکل
ایدی «اوزه طرفدن دیوایی افندی و اسماعیل دده
«منکر ایللای و طریق ملحدوز ندیقدر» دیو اطاله
لسان ایدر لدی بر زمانه «ابو بن و تصلیه
و ترشیه و رغاب و قدر نمازلی زاعفری و زینور
نیجه قبل و قال و بحث و جداله و دیو ایلدی
کندی طریقت و عارف کسه اواغله بوقوله سال
خلاصه بی بایند احقان ادب «خالف عرف»

ووفیات کتابلرین تیغ خوش کاور ایدی .
 قرق بدیده کیه و افرابدن برمالدارناجر وفات
 ومالندن برقاچ بولک افچه اتقل ایدوب صدفی
 عزیت و خلوص طوبت برکتیه فتح باب
 وسهولت اسباب میسر اوالدی . قیسر الهی ایل
 تحصیل فتون سمنی مسخر او اوب میل طیبی به
 انتظام امر معاش امداد انجمنکین ازمزنده چوقی صافه
 ومنزل الندی . مبلغ میراکل اوج بولک قدرینی
 کتابه ووروب وافتد . بله تجدید منزل و تکیه
 لوازم تاهل ایدوب وفضله سنی سرمایه معاش
 ومدار اسباب انعام قلوب قرق سکرده سلطان
 مراد خان فتح بغداد روانه اولدقد . عزیت
 سناقه اوزره سگردن قعص نظر اولنوب شغل
 عنبر یله قالدش ایدی
 اول زمانده فضل واحاطه ایله مشهور امرج
 مصطفی افندی قضادن فارغ اولوب طریق
 تدربسه هوس انجکه دین دیکه باشلامش ایدی .
 تفسیر بیضاوی اولندن . ربی استماعه حاضر اولوب
 معقولات و متغولات سائر کورد بکم ودرسلرینه
 حاضر اولدیم . علمادن زیاده کثرت معلومات
 واحاطه صاحبی بولوب مرحومی استاذ افتاد
 ایندم . انلردخی فقیری سائر طلبه کی کورمیزوب
 کمال توجه اوزره ایدی . اراده انس والفت
 حاصل اولوب نتیجه بیار استقاده وصحیت
 اوانمش ایدی .
 قرق طغسوزده اباصوفیه درس عامی کرد .
 عبدالله افندی الی نه . سلیمانیه درس عامی کچی
 محمد افندی مرحوم درباری استماع اولندی .
 عبدالله افندی علوم عقلیه و نقلیه اهل ایدی
 محمد افندی عرییده تدقیق و تحقیق صاحبی
 او اوب معقولات و افرا دقه د بزم بیلدیکم . دکل
 یاور وار ایسه . سولون . دیوانصافی ایدردی
 قاضی زاده کچی بیلمدکی ذم ورد انجری .

مفهومه نه پادشاهلر معلومی اولش وجهه تفوق
 انجکه مضامینی کورمشیدی . سائر ارباب حفاقت
 بوجهی جد قیاس ایدوب تقلید ایله مذهب تعصب
 درویش دوتوب قوری غوغایه مبتلا اولدیلر .
 الان قاضی زاده بین الناس بو خصوصلده
 افراطله مشهور و مذموم قوم اولدینی بیاه محتاج
 دیکلر . فقیر بوندن اقدم نیجه من جداعتدال
 سمتنه ارشاد ایلدوب اول قیددن خلاص ایچون
 حالا بو مختصری دخی قلمه کیردم .
 بیک فرق اوچده وزیر اعظم محمد پاشا سردار
 او اوب عسکر حلب قشلاسه کیمکله حج شریف
 ینته تکرار سفره چیه بولجیدن . حجازه سفر میسر
 اولدی . ادا حج وز یارندن صکره اردوی هم آون
 دیار بکرده ایکن کاب اول قش شهرده بعض علما
 ایله صحبت واستفاده اقبال و رغبت اولندی
 فرق درنده مرحوم سلطان مراد خان ایل
 روان سفرین سفر لوب قرق بشده دو بول درونی
 صدقه نیت و بوجهه تصحیح توجه و عزیمت
 اولندی که اون ییل قدر زمان اوقات سفر و حرکت
 کجوب نیجه جنکله روقه ل کور بولوب حج وغرا
 مصلحتی تمام اولدی .
 «رحمتنا من الجهاد الاصفه والجهاد الاکبر»
 فحواسی اوزره من بعد از طلبه تمهیه نفس نفس
 توطن و علم شریف تحصیلنه بقیه عمر عزیز تعین
 اولنوب رزق مقدر اسباب علمه خرج و صرف
 اولنوب مقرر قلندی . بو نیتله استابوله کلدکده
 حبلده اقامت اناسنده صحافی د کاشک کتابری
 کور یاوب الهام الهی ایله اسمی کتب تحریرینه
 شروع اولندی . استابوله کابو علی طریق الارث
 بر ازال مال انتقال ایلدکده میراث مالی کتابه و بولوب
 حرص عظیم ایله اشتغال شروع اولندی .
 قرق التیره اول کستانلری مطالع میسر
 او اوب میل طیبی . بیلله توار یخ وطبقات

يك الی ده سہرائی احمد حیدر شا کردی
ولی افسندی کاوب منطق و معانی و بیان فنی
انکا مذاکرہ اولندی.

الی بردہ کتب توارینک یازدینشی بوز الی قدر
دولت ملوکی «فذلک» نام بردفترده تلخیص
اولنوب شیخ الاسلام مرحوم یحیی افسندی
«برنسخہ منی طرف - اطاعتہ ارسال ایچون بیاض
ایلیک» دبدی، تنقید اولندی.

الی ایکبدہ واعظ ولی افسندی مرحومدن
اتصال سند مصلحتی ایچون نخبہ والقیہ درسہ
شروع اولنوب ایکی سنہده اصول حدیث فنی
تمام کورلدی. مرحوم مزبور دخی مصرہده
شیخ ابراہیم لغانی مرحومدن اخذائش ایدی.
انک سندی الیہ حضرت رسول اکرم صلی اللہ
علیہ وسلمہ بوفقیہک سندی متصل اولدی.
پوئشادہ شیخ زادہ الیہ تفسیر قاضی مزوج صدر
الشریعہ مک قرہ کمال طرزندہ یازلغفلہ
باشلانیدیندہ کوندہ برر صلیفہ یاز بلور ایدی.

الی اوج والی دوت سنہ لری دخی درسارہ
مداومت وشفللہ کچدی. اؤن سنہ قدر زمان
کیچہ وکوندز اشتغال ایدوب بیحد کتب
کورمک واکثرفنونی تنج اتمک میسر اولدی.
کاهی بر کتاب کو رمک شوق دوشوب غروب
شمسدن طلوعہ دک شمعہ یاتاردی کلال و ملال
کلن ایدی. اون سنہ یه قریب زمانہ طلبہ کاوب
استفسادہ ایدر اولدیلار. اولامقدمات فنون
درس لرین اوقودیلار.

مرحوم یحیی افسندی «درس دریمسکز وحاشیہ
مطالعہ ایدریمسکز» در ایدی. فقیر دخی «درس
اوقورلر لکن حاشیہ التزائی نادر اولور» در ایدم.
زیرا اداب فقیر ہر کتبخہ جانب وحدتدن دخول
واجاطہ کایات الیہ ضبط اصول ایدی. جزئیاتہ
تنقید وچربزہ ستنہ الفہات تصبیع اوقات اواق

اوزرہ قرار و برلش ایدی. یک فذلہ قناعتہ عاوممت
رضا و برمدی.

یک الی بشدہ کریدسفری ظمور ایلدی. اول
تقریر کرہ زمین ودر یاوقرہ رسومنہ سلفدہ
اولان میل طیبی حسی الیہ اقبال اولنوب
«خاری» رسمی نیچسہ اولور واول وادی دہ
یاز بلوب چیریلن رسائل نذر بالتمام کورلدی.

پوئشادہ سلوک اولنان طریق مقتضاسنجہ
مقابلہ باش خلیفہ سیلہ نزاع واقع اولوب سلفدہ
یکرمی سنہ خدمتہ خلیفہ لکہ نوبت اولہ کلشدن.
بحسب الطریق بڑہ نوبت یوقمیدر؟ دینلکدہ
قید حیات دعوائسہ یایشخ «فی امان اللہ» دو
عزلت ستنہ کبد ایدی. یوخصوص تحصیلہ
موافق دوشوب شغل جانبین تائید ایلدی. اوج
سنہ قدر زمان عزلت وازوادہ تحریر
وامادہ مشغول اووب بوزمانہ کلنجہ اعرج
افسندی مرحومدن اصولدہ نصفہ دک شرح
عقد وشرح اشکال تأسیس وشرح چغنی
وعروض اندلسی اوقیوب زیج الوغ بکدن
دستور تقویم استخراجی کوروب سابقا تفسیر و
توضیح واصفہائی وقاضی میر واداب بحث
وفناری وشرح تہذیب وشمسہ درس لرینی
استماع ایلشدن اول اراقلدہ طالب صرف
مقدمائی ومنطقدہ فناری وشرح شمسہ وجامی
ومختصر وفرائض وملتی ودر در سرلرینی
اوقیوب کیم اتمام ایتدی قاضی میر وشرح
مقاصد اور عامہ سنی اوقودیلار.

پوئشادہ مزاجہ انحرافی کاوب اصلاح مزاج
وعلاج ایچون عام طبعہ اشتغال اولندی اسباب
روحانیہ الیہ مداوات ایچون علم حروف و احکا
وخواص کتابلری کور یابوب مزاجہ اعتدال
کلدی.

الی ایدی حدودندہ اق حصار ی احمد روی

اوغلی مولانا محمد که قوایل همه مردن ابدی ،
 فقیر خانه قرینه ، ساکن اولوب ریاضیات
 دربارینه مداومت ابدی . هندسه شرح
 اشکال و حسابده علی قوشچی محمدیه سنی
 اوقیوب زچیدن دستور تقویم استخراجی
 قاعدیه سنی کوردی . فک مشکلائی نظرنده
 بدیهی درجه سنده ابدی . طالب مزبور
 رجاسیه اول زمان محمدیه نصفه وارنجه برشرح
 مزروج یازمشدم . فرط دکامهک اولدینی
 آند ولد قنیه مشاهده اولسوب ایکسی
 دخی وفات ابتدیل . شرح مزبور حال اوزده
 قلوب یاشنه ذهن توجه ابدی . مزبور دن
 صکره بش اون طالب محمدیه درسی اوقیوب
 شرحی تشکیل رجا ابتدیل . استعدادلی
 اول مرتبه اولامنه شوق و همه شورکلی .
 عزت و انقطاع زمانای انهایه قریب اولوب
 سابقا یز بلان قذلکهک فخری مقامده اولان
 « تقویم السورخ » ترکی وفارسی ملمع
 و مجدول برطرز مرغوبده یز بلوب ایکی ایده
 اعامه ابریمیک الی سکر اواخرنده شیخ
 الاسلام عبدالرحیم افندی وز برافظم قوجه
 محمد پاشایه کوندروب « یوگ چوق مرتبه
 استحقاقی واردر . نهایت دنیا خصوصندون
 همتدر منصب وجاه استمر طریقده مصلحتی
 نهاییه اصلا تردد اولسوب کورله . « دو
 قبیله ایلشدی . زیور ارحومیک درسته
 حاضر اولوب بعض مضاجبت علمیه ادب
 رساله و رمش ایدم . تمام مرتبه قدری
 یابوب کاهی دعوت و توارنجه متعلق امورده
 مشورت ایدردی . توارنجه مراجعت باینده
 فقیر ایه آکیفا اشدی .
 پاشای مزبوره فقیرک طرف خلافتده اولان
 اشقا یازل مال و خلاف انما ایه رد باینده چوق

عقار و سفیراتشیلر مخالفته قادر اولسوب
 ایکجی خلیفه لکه رؤس وردی . علمک
 و توجیهک برکتی انارک مالنه غالب کادی . چوق
 کنجیوب اولمخدولر بر باد اولدیلر . کفافی
 و معاش باینده مدار اولمخله یومقدار ایه آکفا
 اولوب دخی زیاده سنی طلب حکمته موافق
 اولامخله فراغت و بمرتبه ایه قناعت اولن
 کورلدی .
 الی طقوزده التمش ده علوم غریبه کتابرینه
 مطالعه اولوب طلبه طب و ریاضیات و حکمت
 درسلرینی اوقورلدی . نجومیه سی فصل
 واسطر لایه دیت رساله لرین و چمنی شرحه
 قاضی زاده روی درسی و فتحیه علی قوشچی
 درسی دفعاته اوقودیلر .
 التمش برده التمش ایکده « بلم الوصول الی
 طبقات الفحول » نام طبقاتک اولجلدی
 حرف تابه وارنجه یاض اولندی . کتاب مزبوره
 اولین و آخرین کساری توارنخی یازلشد
 التمش اوچده محاضرات ماده لرین حروف
 اوزده ترمیمده « بحقه الاختیار فی الحکم والامثال
 والاشعار » نامیه حرف جیمه وارنجه یاض اولندی .
 واسامی کتب یوزمانه کلنجه کور بلوب مطالعه
 اولان توارنخ و طبقات کتابلردن محاربه نقلدن
 غیری بشخصه الدن کچن کتاب خاهلرک نیجه
 یک جلد کتابی و یکری سندن بری صحافدر
 اقدوب کتیردیکی کتب جله برلرینه یز باوب
 مسوده و عات علوم کتابرینه مسطور اولان
 اوچبوزدن زیاده فن دخی حروف ترتیبیه
 محله نقل اولندی . نیجه مباحث و مسائل غریبه
 یازلدی که انکه جسه علوم و کتبه علم اجمالی
 حاصل اوله و یوکا « کشف الظنون عن اسامی
 الکتاب و الفنون » نامی قونوب سابقا سوده سین
 کورن علم یاضی رجا ابتدیلرینه « حرف

حایه وارنجه بجلد اول بیاض و علما عصره
عرض اولمشدی. پسندونجی بن ایندیلر.
سابقا جغرافیاده «جهان نما» نام بر کتاب
جمعه شروع اولتمشدی. ممالک کفار کتب
اسلامیه ده یازامده فرنگی «اطلس ماجور»
رسملری انوب ترجمه سی مراد اولندی. سابقا
فرانسه راهلرندن اسلامه کان شیخ محمد
اخلامی لاتین دیلنده ماهر اولده «اطلس منور»
بر یحیی منهده ترجمه اولنوب اسمنه «لوام النور»
دیلدی بئمه «جهان نما» بیاضنه شروع اولندی.
فرنگی تاریخ دخی ترجمه اولنوب ملوک کفار
مارینی دز «زوق السلطنة» نام قسط طینیه
فرنگی دخی ترجمه اولنوب و فذلکه تک مفصل
سنة اولزه ترجمه سی جسته جسته یاز یاوب بهایی
افغانی ترجمه شیخ الاسلام ایکن اوج مسئله
تخریصه استغنا اولنوب جواب صادر اولامده
بر رساله ده شرح اولندی. و دولک نظامی
خصوصنده «دستور العمل» نام بر رساله یازادی.
التشیش دژنده و بشده قانون نامه و مفتیلر
خطندن مسائل فرنگیه فی مفصل فتوالری نقل
و جمعی متضمن «درج الرحیم بالسن والجم»
یاز یاوب کتاب خانه ده بولنان اوج پوز جلد قدر
مجموعه لذن فهرسه چکیلن درت بیک قدر رساله
قولدینی انتخاب مصلحتنه شروع و اواندی.
وایکی قطعه ده نیجه مجموعه مالی یازادی. و بر
قطعه ده توارنج و طبقات نوادری و اطوائف
بنکارستان غفاری کی جمع اولنوب اختصار
اولزه یازادی.
بیک التمش التیده و شما احوال انکساری
باعث اولوب قیود انلک دریا جنکری و سفرلری
و بعضی ترسانه و دریا احوال «نخبة الکبار» ده
یاز یاوب بیک التمش بدی صفرنده و بر رساله
تخریر اولندی. «وزمانه کلنجه هفتده برایکی

کون امر معاش خصوصیه چون قلمه وار یاوب
باقی اوقای مذاکره و مطالعه و تخریریه صرف
ایلمن نعمتی میسر اولدی. امیدور که بوندن صکره
بقیه عمر یو حاله کجه.

بیشره

یورساله بی تخریریه شروع ایتاشنده بیک
التمش بدی محرم یکری دردنجی کجه سی
لیله احدده حضرت فخر عالم صلی الله علیه و سلم
روایده یو فقره کورندیلر بر صحراده او باب غرا
هیئنده دامن درمیان ایدوب قلیج قوشا غشلا.
اعوان و انصار اطرافنده بهمدیده ایدی. حضور
شریف لرنده طوروب بعضی مسائل علوم استفاده
ایدوب افاده بیوروردی. انجمنی خاطر نشان
یو اولدی که انترقام قمبر جلوس ایله قیام یئنده
اشای استفاده ده مبارک رکبه لرین تقبیل ایلنوب
«یارسول الله یوننده کره براسم تلقین بیورورک
مشغول اولام» دیمک بیورورک «یاغفر الله
مشغول اول» دیوروزی صوت اعلا ایله سو یلدیلر
بر مرتبه که سامعه انکه طولوب او یانینجی
اثری باقی ایدی.

یوروزیاده نیجه معنایه اشارت بیوروردیلر.
اولا اهل غرا هیئنده دامن درمیان مقلد سیف
کورغملری کفار خا کسار غلبه صورین کوسروب
بعض اطرافه مسئول اولامه جهاد امچون
تدارک اشعار ایتدیلر. قمبر دخی سلف غزواتی
تخریر اولزه اولامه اول تصویر ضمیمه جا بکیر
اولمشدی و بیغمه براسمه اشتغال ایله امرک تاویل
و توجیهی بودر که بوندن مقدم «دستور العمل»
اخرنده تمهیه طریقه بر معنایه اشارت اولتمشدی.
یو ایتاده اقتضا حسیله اکامه لقی امور تصویر
و زایدی. بولفظده اکا اشارت حاصل اولوب
مطابق کادی و ضمیمه بر معنایه دخی صریحا
تاییه بیورادی.

ایراد و مساوت و قادر اولدقاری مزاجیه خیر
هو اخلافه بذل همت ایدلر . و اهل اسلامک
اختلافه رضا و یرسوب ارالنده اولان نزاعی
رفق و لطفله دفع ایدوب احکام الهیه اجراننده
وامر غرا و جمادده تهاون کوستریلر .
وصیت نامه . واعظ اقدیلرله لایق و صیندر .
بومقامده وعظ و نصیحت ادا بندن بزقاجی بیان
صحننده بوفصیتی درج ایدر . ناکه استماع ایدلر
بیایوب ادا به رعایت ایدلر و وعظ دیگیلر
ادب اول . وعظنده شهر خاتمسک عرفه
وعادته و اصطلاحنه مخالف سوزلر اولیه .

بزرا باعث قیل و قال و اختلافلر .
ادب نامی بودر که اهل اسلام اولسیده اختلاف
وار ایسه رفق و حسن تعمیر و نصیح دلدیر ایه
تألیف قلوبه و نفرت و اغراضی دفعه متعلق
وعظله اولنه . برجانی طوبوب اوته بلر فیه عتاب
امیر سوزلر ایه شجاعت اولنمه کلا عیدلر
از دیادینه سیدلر .

ادب ناک بودر که عوم اوزر و اوامر . انتثال
و نواهندن اجتناب و فرائض و واجباتی ادا به
ترغیب و وعده و وعید ذکر به ترهیب باینده افراط
و تفریط ایجاب اقتضاسنه کوره حکیمانده اوه .
خلق امن و یاسه دوشمه لر . بن الخوف والرجا
کیدلر . خوف جانبی غالب اولورسه اولسون .
ادب رابع بودر که زمان و مکان مقتضاسی نه
ایسه ادا اولنه . فضائل ایلم و شهر و عمل بوم
و ایلمه وارد اولان اخبار و آثار نقل و عوامه
ترجه و تالیم اولنه . موضوع حدیثن غیر
احادیث ضمیمه نقلنده بآس بوقدر حقیقه
اخبار و آثار وارد اولان و افاضل و عباداته ترغیب
اولوب عادتیه منی اولان نمازلر و عبادتله ذکر
اولنمه . بلکه اول بایده کاغده قورلرسه دخی
سکونت وانه .

تنبیه بودر که سابقاً بعض علوم شرعیه درس لرله
تقدیر اولنوردی . اصول فقه و فروع او قنوب
بعض مشایخ تقدیر و حدیث مذاکره ایدردی .
و بویقلنده کلان طالبلر باضیات و معقولات
درس لرای و قنوب مشروعات قالمشدی . اول
درس لر دوام و شغل مشربده اشتغال وسیله سیدلر .
مقصوده وصول طریقتده برسمه توسل ایه یعنی
سن اسم الله . طالب ایسک اول مطلبه وصول
بزم توسط من ایه او اور زبیرا سن ملی سین یغمبرک
ایله توسله اشتغال ایه دیگله تنبیه یوردیلر . زبیرا
او چمانه جناسین لازمدر . بر قناده منزل
التماز . معقولات و مشروعات جناسین
مشابه سنده در . بوندن سکره مشروعات درس لرله
تقدیر عزیمت اولندی . الله تعالی حضرتلری
موفق ایلله .

بوندن اقدام بر دفعه دخی بیگ التمش بر عمر منک
در دخی اربعا کجه سنده تشریف میسیر
اولمشدی . مدت عمرده ایکی دفعه واقع اولدی .
الله العبد والماله .

بومقامده محدث نعمت تمام اولدی . من
بعد و سایر ذکر بیه شروع ایدلم .
وصیت اولی . اولادشاه انام ایدله الله تعالی
و ابد دوانه الی یوم القیام حضرتلرینه لایق
وصیت بودر که فرائض و واجباتی ادا ایدلر
و عقاید اسلامییه بیله جک قدر علمله . دین
باینده اگر نفا ایدوب کندولرین « علم حال » ی
اولان « خزینه » و « عسکر » و « ریایا » احوال
و دقایقن بلکه سعی ایدلر . اجداد عظامی کبی
تواریج کوروب کچن دولتلر احوالندن قصه دین
حصه الال و عرف نامه مطلع اولوب هر عصر
مقتضاسی نیجه ایسه لطف و قهر ایه دولت علیه
قانون قدیمی اجرا ایدلر . بار و کلاهی دولت
و اعیان سلطنت دخی بو بایده ول نعمتلرینه

ادب خامس بودر که عوام فهمندن خارج اولان مباحث دقیقه دن یا خود تصوف اصطلاحنه منی جبروت و لاهوت عالین دم اورلیوب اکثر مخاطبک حال و ثانی اولیان سوزر سو بلنمه بلکه واضح و فہمی آسان اولان نصیحتلر و تمثیلر سو یلنہ . امام راغب اصفہانی «ذریعہ» ده «تفصیل نشین» ده و عطف عوام ایچوندر خواص ایچون دکدر «دبشدر» ایمدی «کلموا الناس علی قدر عقولہم» فحولینجہ سنہ رعایتدن چیقلمہ . زیرا اکثر متعمدہ فہمہ لیاقت اولماقلہ نفس ناطقہ مجهول معلوم ایدنک جاننہ اقبال ایلیموب اعراض ایدر انک اعراضی روح حیوانیک داخلہ توجنہ سب اولوب نوم حادث اولور . اول اجلندر کہ اکثر خلقی وعظ و خطبہ مجلسندہ او یوزر زیر خطبہ هر یدر فہم ایتدیکی تقدیرده فعنا الہ چندان اشنائی یوقدر .

ادب سادس بودر کہ وعظہ مناسب نوادر و حکایات و لطائف و آیات کاهی ایراد اولنہ اما بشرط آنکہ علمامدہ نلک مثالی اولہ .

ادب سابع بورساہده یازیلان و سائر جزئیات امور نقلہ تکثیر مستمعین و اشتہار مصلحتی ایچون طمع و هوس اولنمہ عوم اوزرہ حلال و حرام و صلوات و صیامہ متعلق و عقیایداجہ الی و اصول و ارکان اسلامی تعلیمہ متعلق نافع سوزر سو بلنہ لطافت تقریر و حسن تمیز صاحبی اولائی دیکبرلر واعظلدہ علم یو غیبہ باری اداب وعظندن چیقلمہ خلقلہالم و بریمہ .

وصیت ثانیہ سائر عوام مسامحہ لایق اولان بودر کہ اللہ تعالی و پیغمبر حق دیدیکندن صکرہ یوسوزلک اوزریتہ طوروب بیش وقت نمازن قیلوب رمضان اوروجن طو توب غنی ایسہ زکوٰۃ و یرہ وحدہ وارہ یلان سو یلمہ . کہہ نلک عرضده

ورائتہ تعرض ایلیمہ . طوغر یاق اوزرہ اولہ . یونلردن غیري کندی معاش و کار و کسپی نہ ایسہ اتی کورہ . وعظ دیکر ایسہ هفته ده برجمہ کونی کفایت ایدر . آکلادیقی مرتبہ الہ قناعت ایدوب «فلان واعظ یو کون شویله بدی» فلان مسئلہ شویله ایش یولہ ایش «دبواوزریتہ لازم اولیان سوزری سو یلمہ و جاہل ایکن علم بختن ایلیمہ .

وصیت رابعہ . یوقیردن استفادہ ایدن طالبلرہ خصوصاً و سائر طلبہ یو عوما لایق اولان وصیندر . یومقامدہ فقیردخی فاضل محقق «قاضی میر» جام کسپی نما» اخیزیدہ یازیدی وصیت کئی توصیه ایدوب دیرنگہ اولاقوالیدن اولان ذوات تحصیل مقدمات ایدکن صکرہ عتائد اسلامیہ یو کورہ مسائل منی ضبط ایلیمہ بعدہ خارده قانون اوزرہ شغل الیوب هر کشفہ وحدت جانندن باشلہ . و برخی اتقان اوزرہ تمام ایتدین فن اخرہ افعال ایلیمہ و کندی کسپی ومعنائی حق ندو کوزوب اکا موافق فائری تحصیل و تکمیل ایلیمہ . آکر وقت و حال مناسب

اولور سہ سائرین کورہ . و تحصیل تمام اولدین بعض مرائب و وظائف علمیه یو هوس ایلیمہ زیرا قضاء و فتوا و وعظ و امامت و خطابت و کتابت - قانون اوزرہ - ششقلہ مامدر . انارک و طیفہ سنہ اشتغال لازم کلور . بعدالتحصیل دخی نظریاتک و حشیلری نسیانہ سیندر . زیرا اول خصوصلرہ اشتغال بر فک جزئیاتلہ اشتغالدر اول دخی قانون و ترتیب اوزرہ دکل . مدعی

و مدعتینک مرادی اوزرہ در . اول اچلادن فاضل روم بروسلہ «خواجہ زاده» مرحوم «سیدشریف بالواسطہ استادمدر» چلہ تحصیل انارک آتارنددر . طریق نظردہ سید وسعدالدین آتالفرندن غیري بر کتابہ استفادہ

مقصودیه باقدم . بن دخی سیدرتبه واصل
اولوردم اگر برقاچ مانع اولسه ایدی اولانلر
صحیح المزاج ایدی بن علیم . وانلر عرک
اولندن اخیرتبه دک درس عمریری ایله قانون
اوزره شغل ایلدیلر . بنم زمان شغلته متاسب
اجتیه تداخل ایلدی . قضا و قنوا به مبتلا
اولوب شغلدن قائم دیدکلی شقایق حاشیه سنه
مستوردر .

امدی طالب صادق صحیحجه تحصیل مراد
ایدرسه لایق بودرکه اول قضاوه اوغراپه .
امر معانی برغیری بودن تدارک ایلله . عقاید
اهل سنتی بحکم ضبط ایلوب کتاب و سنت و اجاع
امت حصته کبره . قران وحدیثی فقها
اولولیا کلامی میزان اتحاد ایلله . بعده حکما
کتابلری و متکلمین سوزلری و صوفیون کلامی
تمج ایلوب « خداصفا دعما کدر » فحوا سنجه
هر برندن فکر و نظر صحیحله مفید اولای قبول
ایلوب مستفید اوله . هیچ برینرد و انکار
اجتوب تمصب دردیه دوشمیه . نیتکم
مقدمه ده غیبه اولندی .

بو مقامده دخی کلام یونکله انجامة ابروب
رساه تمام اولدی .

حق سبحانه و تعالی چله مزه حسن خاتمه میسر
ایلله و طریق برهان و رضای رحماندن ایرمیه
« بقضه و کرمه » آمین .

مجموعه

کاتب چلبی حرمک ایشورساله سی ۱۸۸۱
صحیفه تک ۲ مجلی سنو سنیک ۲۶ مجلی
سطری نیاینده . واقع (اولوب) کله سنه
دکین مؤلفک خط دستیه یازلش و هر نصله
اشاقبسی ضایع اولش برنسخه دن تصحیح
ایدیلرک و خاتمه کانه به قدر کذلک مصنفک
خط دستیه محرر ۱۷ پارچه (نه) یعنی

حاشیه متمم لرحروف هجا ایشارتلر یله برن
یرینه قونیه رق و (اولوب) دن اشاقبسی
دخی باصمه و بازمه نسخ متعدده به باصیه رق
مجموعه علومه درج اولمشدر . دیگر برذات
طرفندن یازلش ۸ عدد حاشیه دخی برذن
سکزه قدر رققله رمز و اشارت اوله رق بحالریه
وضع ایلشدیر .

مصنفک یورساله بنی تر قیدن مقصدی عصرنده
- افراط و تفریطدن طولانی - قیل و قال
و نزاع و جدالی مؤدی اولان و بنا علیه خلق
جهل و ضلالتور یاسه سورمکده یولان مساله
متعلق بعضی احوالی بیان و اوستابته لاصاح کونا
بعضی مواد در میان ایلمکدن عبارت یولندیقی
واضحدر .

مسائل مرقومه تک همان کافی عصرم
ارباب افراط و تفریطنک لسانلرده جولان
ایتمکده و یونلره اوغراشینی . علم و حکمت هه
ایدن اصحاب ذکاک یوله وایشه حائل اولوقده
اولدیفندن یورساله تک - هیچ اولرسه خاتمه
سنه قدر - مطالعه سی یک چوق ذواته لازم
و مہمدرد نیلہ مجادر .

معافیه عصرم زده هر شینک ترقی ایلدیکنی
وازیجه بلاد اجتیه علمایی بحیر عقول اولور
یونجه مائر حکمت و مخترعات بدیهه میدانه
کیتدیکنی و طنمز ارباب افراط و تفریطی
ایشند کجه یعنی عالمک عالم ترقی اولدیفینی
اکلاد قجه کاتب چلبینک شور برقاچ مسئله سیه
اکتفا اید یورمکی ترقی به منافی کورورک یورطرزده
برطاقدها مسئله لایجاد و اختراع همت یاپمکلرندن
بعضیسی حاشا ثام حاشا خلقی تضلیل و تکفیریه بذل
مقدرت اید کارندن مجموع سنک برذن کسنه
و حقیقتلری جامع اولوق اوزره برذات طرفندن
(ابانة الحق فی صیانة الخلق) عنوانیه قلمه

الاستان بر مقاله طویلہ پیشہ مجموعہ علوہ
یازیلہ جقدر .

اشته بونک ایچون کرک رسالہک و کرک
منہ واتنک مال و مفہومی حقندہ بیان مطالعہ

ایلدی . عصرینک علماسندن و فضلاسندن
اولدینده اشتباہ و لہیان کاتب چلی بہ زمانندہ
یلہ (ادیب) نظر یلہ باقلہ دیئندن صورت
افادہ سہ داورده برشی یازیلہ جقدر . فقط بالکر

(املا) خصوصی تدقیق اولہ جقدر .
سالف الیان (اولوب) . قدر املازده
کور یلان مخالفت و مبیانت نرہدن کادی ؟

تربیب ہو میدر ؟
خیر . برچوق شیرمز گی لسان و خصوصاً
اسلامز دخی و قشہ قواعد مضبوطہ انتہ

خیر . چونکہ مؤلفک املاسنک مثلی باصلق
اوزده درجہ نہ پادہ غیرت ایدلدی و حتی برحرثک
بہ دیگر سورنہ یازلماسنہ کرک مر تلو و کرک

حکمنی اجرا ایللمکہ بولمشد .
شمدی بہ قدر و علت تشخیص ایدلامشی ؟
دوای اوائلمامشی ؟ بر چارہ بولنہ مامشی ؟
ار باب عقل و اذعان علی تشخیصدہ اہتمام

مضخخار طرفندن ہمت اولدی .
صحجا تبیینی حجلہ بہ تصادق ایدرک مؤلف
وقت ایدہ مدعی ؟

بیوردقاری مثلاً علایجی باندہ اہتمام
و حتی ایچارندن بریسی بریکن مضیقہ ایکن
(۱۱) مصنفک عربیدن مأخوذ و عبارات
ترکیہ ایچندہ مستعمل کلہرک اخزلندہ کی تاہ

بر یلہ اولاملیدر . چونکہ مؤلف رسالہ سنی
بعدالنیض بسملہ دن ناممہود (اولوب) ہقدر
لا اقل ایک دفعہ دہا کوزدن کجبردیکی و ہر
دفعہ سندہ قلمیہ تصحیح ایلدیکی و اوصردہ

کردری اکثر یا عریبہ اولدینی مثلاً و دور و بعضاً
سطر نہایتلندہ فلان بوش برزی ایچوق بر اقامق
ایچون و بعضاً اکلاشلیمان بر کیفیت ایچون تاہ
طویلہ صورتندہ یازمنسی اسلافک عمومی
و اخلافک بعضیسی طرفندن تجویز و استعمال
قلتان موادندر .

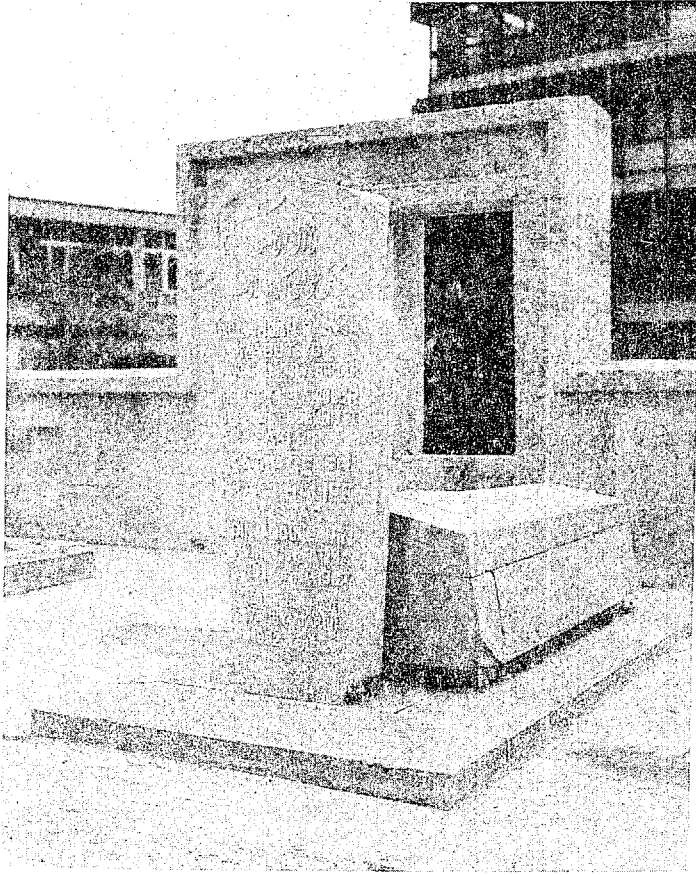
برچوقی بریشہ حرکوشدہ و امثالی علامتہ
وضع ایلدیکی اکلاشلیور . حتی مثلاً (اولدینی)
(یازدینی) ترکیبلندہ اکثر یا (دوقی) و بعضاً
(دینی) یازدینی حالہ اراقندہ (دنی) یازدینی
وقت (د) کہ اوزدینہ برضہ وضع ایلدیکی

مصنفک (۰) الہ و (۰) سز مثلاً (علامہ
سعدالدین) و (علامہ سعدالدین) و (قاضی
مہندس) و (مفتی مہندس) و (سوال) و (سوال)
یازمنسی اہمیتسز مبیانتارندر .

کور یلور . کذلک بعضاً (یازوب) یازدینی مثلاً
اکثر یا (یازب) یازاراق (ز) نک تحتہ برکسرہ
رسم ایلدیکی رؤیت اولیور .
اشته کرک بو حالہ و کرک تطویلندن احترازاً
آمرض ایلدیان دیگر خصوصارہ باقلورسہ
مصنفک املازندہ کی مبیانت و ضدیت اثر ہو

(۱) تنبيه: رساله‌ك املاسنی وشبوه افاده‌سنی
رساله‌ده مندرج رابعه كوره يازديقمی قارئين
گرام - حضرتلر نه اخطار ايدرم محسن

رساله ابيه في تحرير وطنه بيه قيام ايلمشدور
منورث (۱)

Kâtip Çelebi'nin (İstanbul) Unkapanı İMÇ Blokları önündeki kabri...